

МОНГОЛ УЛСЫН
ЗАСГИЙН ГАЗАР

БАРИЛГА, ХОТ
БАЙГУУЛАЛТЫН ЯАМ

UN HABITAT
FOR A BETTER URBAN FUTURE

МОНГОЛ УЛСЫН ХОТ БАЙГУУЛАЛТЫН ТАЙЛАН

НАБИТАТ -III

Улаанбаатар
2016

БАРИЛГА, ХОТ
БАЙГУУЛАЛТЫН ЯАМ

UN HABITAT
FOR A BETTER URBAN FUTURE

“БҮСЧИЛСЭН ХӨГЖЛИЙН БОДЛОГЫН
СУДАЛГААНЫ ТӨВ” ТББ

“ДИНАМИК АНАЛИЗ ИНТЕРНЭШНЛ” ХХК

Захиалагч:

Барилга, хот байгуулалтын яам

Боловсруулсан:

Доктор М. Алтанбагана

С.Давааням

Д.Түвшинбат

Б.Хэрлэнбаяр

Улаанбаатар

2016

НҮБ-ын НАВИТАТ III чуулган нь хот байгуулалтын талаар хэрэгжүүлсэн хүчин чармайлтыг үнэлэх, мөн цаашдаа баримтлах Шинэ хотжилтын хөтөлбөрийг боловсруулах түүхэн ач холбогдолтой дэлхийн индэр болох юм. Монгол Улс 1990 оноос зах зээлийн эдийн засгийн харилцаанд шилжсэнээр хөдөөнөөс хотыг чиглэсэн хүн амын шилжилт хөдөлгөөн эрчимжиж, улмаар том хотуудад хүн амын хэт төвлөрөл бий болж, үүнээс үүдэлтэй авто замын хөдөлгөөний түгжрэл, хүрээлэн байгаа орчны бохирдол, дэд бүтцийн болон боловсрол, эрүүл мэнд зэрэг төрийн үйлчилгээний даац хэтрэл зэрэг нийгэм, эдийн засгийн олон тулгамдсан асуудлыг даван туулахыг хичээж байна. НҮБ-ын НАВИТАТ хөтөлбөрийн хүрээнд Монгол Улсын хот байгуулалтын салбарыг хөгжүүлэх, чадавхийг бэхжүүлэх талаар зарим төсөл амжилттай хэрэгжсэнийг тэмдэглэхэд таатай байна.

Монгол Улс эрс тэс, хуурай уур амьсгалтай, хүн ам цөөн, хөдөөнөөс хотыг чиглэсэн хүн амын шилжилт хөдөлгөөн их зэрэг онцлог шинжүүдээс хамаарч, хүн амын нутагшилт, суурьшлын тогтолцоо болон хот байгуулалтын салбарт нэг хот төвтэй хүн амын хэт төвлөрөл, агаарын бохирдол, автозамын хөдөлгөөний түгжрэл, хот болон хөдөөгийн хөгжлийн ялгаа ихсэх, уур амьсгалын өөрчлөлтөөс үүдэлтэй гамшгийн эрсдэл нэмэгдэх зэрэг сорилтууд цаашид ч үргэлжлэх төлөвтэй байна. Иймд дэлхийн хамгийн хүйтэн нийслэл хотын гэр хорооллыг орон сууцжуулан агаарын бохирдлыг бууруулах, нийслэлийн дагуул хотуудыг төлөвлөн хөгжүүлж, хүн амын хэт төвлөрлийг сааруулахаас гадна хотын хоёрдмол статусыг тодорхой болгох, орон нутгийн хотуудын хөгжлийг бүсчилсэн хөгжлийн бодлогоор дэмжих зэрэг арга хэмжээг авах шаардлага зайлшгүй гарч байна.

“Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал”, “Эдийн засгийн бүсүүдийн хөгжлийн хөтөлбөр”, Хот байгуулалтын тухай хууль, Газрын тухай хууль, Хот, суурин газрыг дахин хөгжүүлэх тухай хууль, Агаарын бохирдлын төлбөрийн тухай хууль зэрэг хууль эрхзүйн баримт бичгүүдийг баталж, хэрэгжүүлж ирсэн ч хөрөнгө санхүүгийн нөөц дутагдалтай, засаглалын чадавхи сул, удирдлага, зохион байгуулалтын оновчтой бүтэц бүрдээгүй зэргээс хамаарч хангалттай үр дүнд хүрсэнгүй.

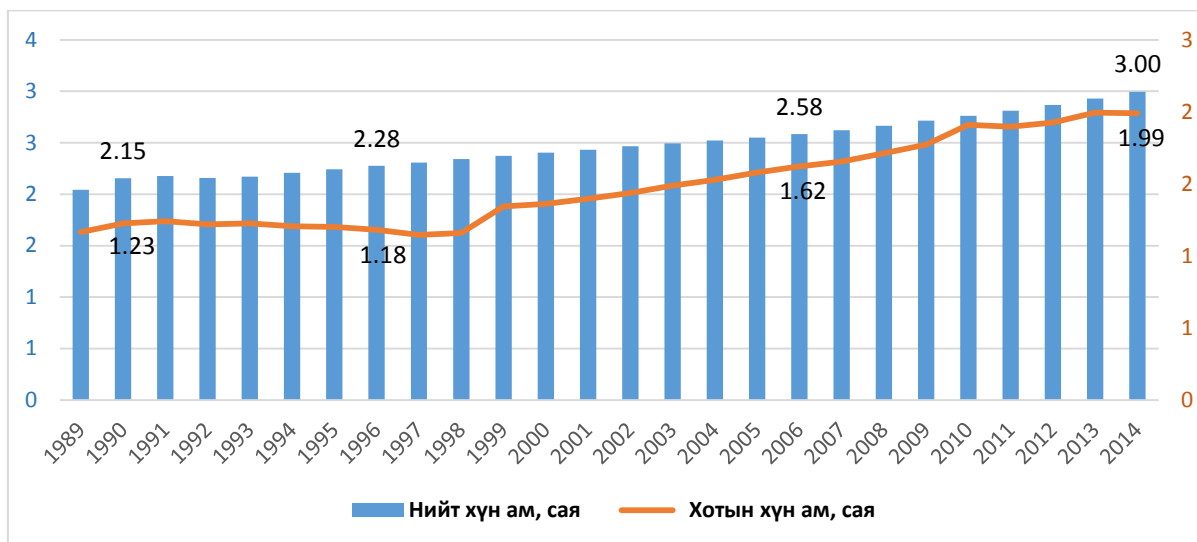
Шинэ Хотжилтын хөтөлбөр боловсруулах ажлын хүрээнд хот байгуулалтын тайлангаа боловсруулж байгаа нь өнгөрсөн хугацаанд энэ салбарт олсон ололт амжилт, алдаа дутагдлаа нэгтгэн дүгнэж, дэлхийн улсууд бие биенээсээ суралцах, туршлага сургамж, мэдлэгээ хуваалцах таатай боломж гарч байна гэж үзэж байна. Улмаар Шинэ Хотжилтын хөтөлбөр нь хөгжиж буй орнуудад тогтвортой хот байгуулалтыг хэрэгжүүлэхэд гол чиглэл, үзэл баримтлал болно гэж итгэж байна.

1. ХОТ, СУУРИН ГАЗРЫН ХҮН АМ ЗҮЙ: “ХОТЖИЛТЫН ШИНЭ ХӨТӨЛБӨР”-Т ТУЛГАРЧ БОЛЗОШГҮЙ АСУУДЛУУД,СОРИЛТ

1.1. ЭРЧИМТЭЙ ХОТЖИЛТЫН МЕНЕЖМЕНТ

Ардчилал, зах зээлийн эдийн засагт шилжсэн 1990-ээд оноос хойш Монгол Улсад хотжилт эрчимтэй явагдаж байна. Өмч хувьчлалтай холбоотойгоор төрөөс мал сүргийг хувьд шилжүүлсэн, мөн төрийн өмчийн олон үйлдвэр, аж ахуйн газар ашиггүй ажиллаж дампуурснаар хотоос хөдөөг чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөн явагдаж, 1990-1998 онд хөдөөгийн хүн амын тоо өссөн бол 1999 оноос эргээд хөдөөнөөс хотыг чиглэсэн хүн амын шилжилт хөдөлгөөний нөлөөгөөр хотжих үйл явц эрчимтэй нэмэгдсэн.

Зураг 1.Хотын хүн амын өсөлт, 1990-2014

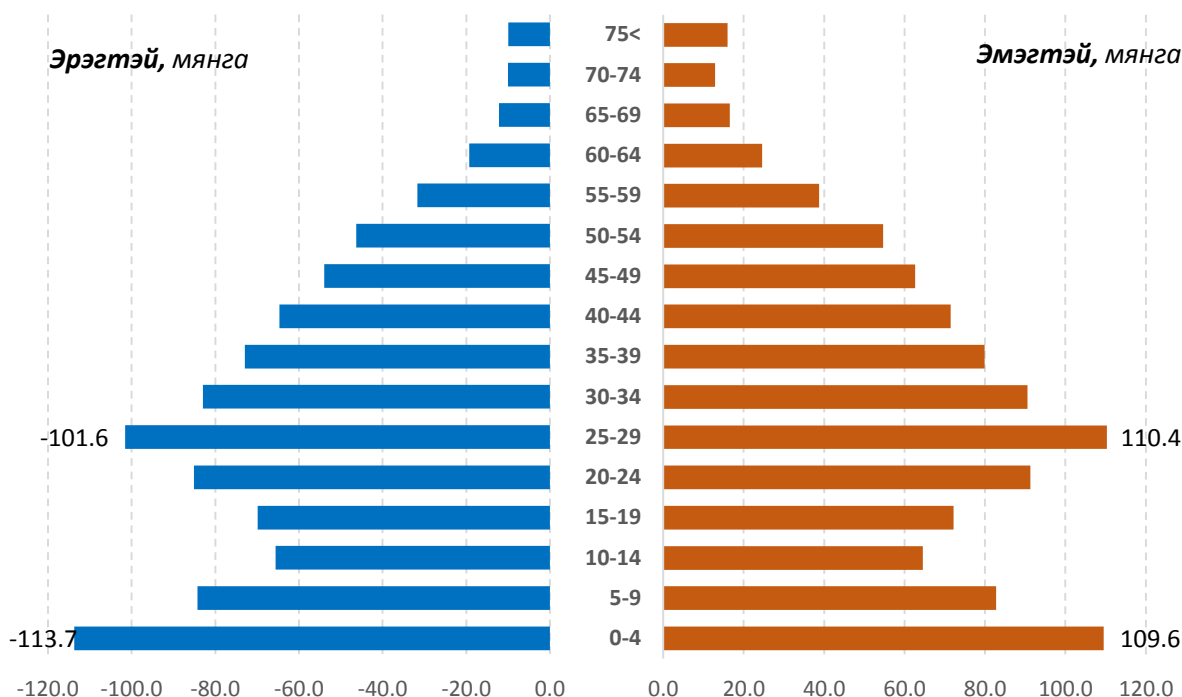

Монгол Улсын нийт хүн амд хотын хүн ам 1996 онд 52 хувийг эзэлж байсан бол 2006 онд 63 хувь, 2013 онд 68 хувь болж нэмэгдсэн.

Монгол Улсын эрчимтэй хотжилтын үйл явцад дараах хүчин зүйлс нөлөөлж байна. Үүнд:

- Хот, хөдөөгийн хөгжлийн тэнцвэргүй байдал;
- Улаанбаатар хот дахь улс төр, эдийн засаг, нийгмийн үйлчилгээний хэт төвлөрөл;
- Орон нутгийн хотуудын дэд бүтэц, үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх бодлого орхигдсон;
- Соёл, боловсрол, эрүүл мэнд зэрэг төрийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжийн зөрүүтэй байдал;
- Хөдөө орон нутагт жижиг, дунд үйлдвэрлэл, үйлчилгээ хөгжих хүн амын зах зээлийн зохистой төвлөрөл бүрдээгүйгээс ажлын байрны хомсдол бий болж, тогтвортой, цалин өндөр ажлын байр хайн, том хотыг зорин шилжих болсон;
- Уур амьсгалын өөрчлөлтөөс үүдэлтэй ган, зуд зэрэг байгалийн гамшгаас болж, амьжиргааны эх үүсвэргүй болсон хөдөөгийн иргэдийн хотыг чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөн.

Зураг 2. Монгол Улсын хотын хүн амын нас, хүйсийн суврага, 2014

Улаанбаатар хот болон 21 аймгийн төв хотуудыг оруулаад нийт хот, суурин газрын хүн амын нас, хүйсийн суврагаас харахад эрэгтэй, эмэгтэй хүний хувьд 0-4 болон 25-29 насны хүмүүс хамгийн олон байна. Ерөнхийдөө Монгол Улсын хотод суурьшиж байгаа хүн ам насны бүтцийн хувьд харьцангуй залуу хүн амтай байна.

Хөдөөнөөс ажлын байр хайн хот руу шилжин ирж буй хүн ам болон хотын хүн амын хөдөлмөрийн зах зээлийн ажиллах хүчний нийлүүлэлтээс давсан эрэлт зэрэг нь хотод ажилгүйдэл, ядуурал нэмэгдэх нэг хүчин зүйл болсон. Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн 9 зорилго, 24 зорилтоос Ядуурал, өлсгөлөнг бууруулах зорилгын хүрээнд дэвшүүлсэн "Амьжиргааны доод түвшнээс доогуур орлоготой иргэдийн эзлэх хувь хэмжээг 1990 онтой харьцуулахад 2015 он гэхэд 2 дахин бууруулах" зорилтыг тавьсан ч бодит байдалд энэ түвшинд хүргэж чадаагүй.

1995 онд ядуурлын түвшин улсын дунджаар 36.3%, хотод 38.5% байсан бол зорилт нь 2015 онд 18% болгож 2 дахин бууруулах ёстой байснаас 2014 оны байдлаар ядуурал улсын түвшинд 21.6%, хотод 18.8%, хөдөөд 27.9% байна. Хотод ядуурлын түвшин хамгийн их буурсан нь хүн амын төвлөрлийг дагаад хотуудад үйлдвэрлэл, үйлчилгээ илүү хөгжсөнтэй холбоотой юм.

Монгол Улс 1998 оноос Хот байгуулалтын тухай хуулийг батлан мөрдүүлж байна. Энэхүү хуулийн зорилт нь Монгол Улсын хот байгуулалтын бодлогын хүрээнд хүн амын нутагшилт, суурьшил болон харьцангуй бие даан хөгжих бүс нутгийн хөгжлийн зохистой бүтэц бүрдүүлэх, хот, тосгоныг хот төлөвлөлтийн дагуу барьж байгуулахад төр, аж ахуйн нэгж, байгууллага, иргэний хооронд үүсэх харилцааг зохицуулахад оршино.

1992 онд батлагдсан Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуульд "Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж дэх хот, тосгоны эрх зүйн

байдлыг тусгайлан зохицуулна” гэж заасны дагуу 1993 онд Хот, тосгоны эрхзүйн байдлын тухай хуулийг баталсан. Уг хуулийн зорилт нь Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж дэх хот, тосгон, тэдгээрийн нийгэм, эдийн засгийн үндэс, удирдлагын үйл ажиллагааны зарчим, тогтолцоо, бүрэн эрхийг тодорхойлж, хот, тосгоны удирдлагаас засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн удирдлага болон аж ахуйн нэгж, байгууллага, оршин суугчидтай харилцах харилцааг зохицуулахад оршино.

Хот, тосгоны эрхзүйн байдлын тухай Монгол Улсын хуульд улсын болон аймгийн зэрэглэлтэй хотыг дараах шалгуураар тогтоож өгсөн. Үүнд:

- Улсын зэрэглэлтэй хот гэж 50 мянгаас дээш оршин суугчтай, улсын эдийн засаг, нийгмийн хөгжилд гүйцэтгэж байгаа үүрэг, хотжилт, хот бүрдүүлэгч дэд бүтцийн хөгжлийн түвшинг харгалзах тогтоосон хотыг,
- Аймгийн зэрэглэлтэй хот гэж 15 мянгаас доошгүй оршин суургчтай, тэдгээрийн дийлэнх хувь нь голлон үйлдвэр, үйлчилгээний салбарт ажилладаг, хот бүрдүүлэгч дэд бүтэц хөгжсөн хотыг тус тус хамруулдаг.

Улсын болон аймгийн зэрэглэлтэй хот гэдэгт одоогийн 21 аймгийн төв болон нийслэл Улаанбаатар хотыг оруулсан. Улсын зэрэглэлтэй хотын хүн амын тооны шалгуурыг хангах хэмжээний оршин суугчтай Дархан, Эрдэнэт, Улаанбаатар хотууд байна. Харин 21 аймгийн төвийн ихэнх нь 15001-ээс 50000 хүртэл оршин суугчтай бөгөөд аймгийн зэрэглэлтэй хот 1996 онд 15, 2006 онд 13 байсан бол 2013 оны байдлаар 16 болж нэмэгджээ.

Монгол Улсын Барилга, хот байгуулалтын яам 2012 оноос жил бүр “Хот байгуулалтын форум”-ыг яамд, аймаг, орон нутгийн төр, засгийн төлөөлөл, хувийн хэвшил, төрийн бус байгууллага, гадаадын донор байгууллага болон НҮБ-ын Хүн амын нутагшил, суурьшлын хөтөлбөр зэрэг олон улсын байгууллагуудтай хамтран зохион байгуулсан. Тус форумгаар дамжуулан хот байгуулалтын салбарт тулгарч байгаа асуудлуудыг бүх талын оролцогч талуудтай, ялангуяа орон нутгийн удирдлага, хувийн хэвшилтэй хамтран шийдвэрлэх, олон улсын дэвшилтэт туршлагыг нэвтрүүлэх бололцоо бүрдүүлэх ач холбогдолтой юм.

1.2. ХОТ, ХӨДӨӨГИЙН ХАРИЛЦААГ ЗОХИЦУУЛАХ НЬ

Монгол Улсын хүн амын нутагшилт, суурьшил, байгаль цаг уурын онцлог, түүнд зохицсон амьдралын хэв шинжээс шалтгаалан хот, хөдөөг тэнцвэртэй хөгжүүлэх нь хүн ам орон нутагтаа тогтвортой аж төрөх үндэс болно.

Монгол Улсын хувьд байгаль экологи, эдийн засгийн онцлог, нийгэм, амьдралын хэв шинжээс шалтгаалан хүн амын нутагшилт, суурьшлын 4 хэлбэр байна.

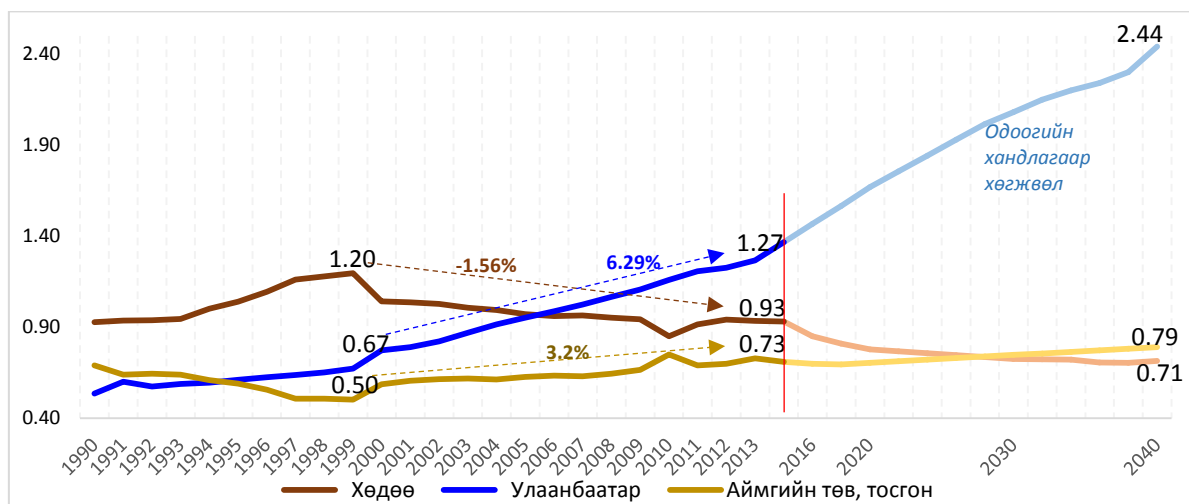
Хүн амыг суурьшлын хэлбэрээр нь авч үзвэл нийт хүн амд нийслэл, аймгийн төв хотуудын хүн амын эзлэх хувь 2006 онд 59% байсан бол 2014 онд 65% болж нэмэгджээ. Хот, суурин газрын суурьшлын нэг хэлбэр болох тосгонд хүн амын суурьшил хамгийн бага буюу 2014 оны байдлаар нийт хүн амын 1% нь байна.

Хөдөөгийн хүн амд сумын төвийн хүн ам болон хөдөө нутагт жилийн 4 улирлаар нүүдлийн мал аж ахуй эрхлэн амьдардаг иргэдийг хамруулсан. Сумын төвийн хүн ам 2006, 2014 онд өөрчлөлтгүй байсан бол улсын нийт хүн амд хөдөөгийн хүн амын эзлэх хувь 2006 онд 26% байснаас 2014 онд 21% болж буурсан хөдөөгийн хүн ам илүү ихээр хот, суурин газар руу шилжих хөдөлгөөнд

оролцсоныг харуулж байна. Хүн амын нутагшилт, суурьшлын дээрх 4 хэлбэрээс ерөнхийдөө хөдөөгийн хүн ам буурч, харин нийслэл, аймгийн төвөөс Улаанбаатар хотын хүн ам эрчимтэй нэмэгджээ.

1999-2013 онд хүн амын жилийн дундаж өсөлт хөдөөд 1.56%-иар буурсан бол Улаанбаатар хотод 6.29%-иар, аймгийн төв, тосгонд 3.2%-иар тус тус нэмэгджээ. Улмаар хотжилтын үйл явц энэ хэвээр үргэлжилбэл 2040 онд нийслэлийн хүн ам эрчимтэй өсч 2.4 саяд хүрч, нийт хүн амын 62%-ийг эзлэх ба нөгөө талаар хөдөө орон нутагт хүн ам улам цөөрч, бие даан хөгжих чадавхитэй сумдын тоо цөөрч, улмаар хот, хөдөөгийн ялгаа улам нэмэгдэх төлөвтэй байна.

Зураг 5. Хүн амын тооны өсөлт, цаашдын хандлага, саяаар

Нийслэлийг дагуул хотуудаар хөгжүүлж, хотоос хөдөө орон нутагт бизнес эрхлэхийг дэмжих замаар Улаанбаатар хотын хүн амын хэт өсөлтийг сааруулах шаардлагатай байна.

Томоохон хоттой харьцуулахад хөдөө, орон нутгийн хотуудад ядуурал, ажилгүйдэл их, өрхийн сарын дундаж орлого бага байхад бараа бүтээгдэхүүний үнэ өндөр, боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээний чанар, хүртээмж хангалтгүй байгаа зэрэг нь хот, хөдөөгийн хөгжлийн түвшинг зөрүүтэй болоход хүргэж, хөдөөнөөс хот руу шилжих хөдөлгөөнийг нэмэгдүүлэх гол хүчин зүйл болж байна.

Хөдөө, орон нутгийн хотуудад хөрөнгө оруулалтын таатай орчин бий болгож, хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх, жижиг, дунд бизнес эрхлэгчдийг дэмжих, бүтээмж өндөр технологийг нэвтрүүлэх замаар орон нутгийн иргэдийн амьжиргааг дээшлүүлэх хэрэгцээ шаардлага тулгарч байна. Мөн боловсрол, эрүүлийн мэндийн үйлчилгээний чанар хүртээмжийг сайжруулах, аймгийн төв суурин газрын дэд бүтцийг хөгжүүлэх замаар хот, хөдөөгийн хөгжлийн ялгааг багасгах хэрэгтэй юм.

Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалыг¹ 2001 онд УИХ баталж, түүний дагуу Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага зохицуулалтын тухай хууль, “Бүсүүдийн

¹УИХ-ын 2001 оны 57 дугаар тогтоол

хөгжлийн дунд хугацааны стратеги²”, “Баруун, Зүүн, Хангайн, Төвийн бүсийн хөгжлийн хөтөлбөр” зэрэг бодлогын баримт бичгийг баталсан. Улмаар бүсчилсэн хөгжилд тэргүүлэх үүрэг бүхий хотжилтыг дэмжих зорилгоор эдийн засгийн 4 бүсэд тус бүр 2 тулгуур төв хотыг сонгон, тэдгээрийг түлхүү хөгжүүлэхээр тогтсон.

Гэсэн хэдий ч санхүүгийн болон бусад хүчин зүйлсийн нөлөөгөөр дээрх эрхзүйн баримт бичгүүдийг хэрэгжүүлж, дорвитой үр дүнд хүрч чадаагүй бөгөөд улмаар бүсчилсэн хөгжилтэй холбоотой бодлого, хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэх хугацаа 2015 онд дууссан. Эдгээр бодлого, хөтөлбөрүүдийн хэрэгжилтийг үнэлж, хэрэгжилт хангалтгүй байсан учир шалтгааныг тодорхойлох шаардлагатай байна. Тухайлбал,

- Хэрэгжүүлэх эдийн засгийн нөөц, чадавхи хүрэлцээтэй байсан эсэх;
- Хэрэгжүүлэх улс төрийн эрмэлзэл байсан эсэх;
- Хөтөлбөрүүдийг судалгааны үндэстэй оновчтой, бодитой боловсруулсан эсэх;
- Орчин үеийн хөгжлийн хандлага, хэрэгцээ шаардлагад нийцээгүй эсэхэд дүгнэлт өгөх нь зүйтэй юм.

Цаашид орчин үеийн хэрэгцээ шаардлага, шинжлэх ухаан, технологийн хөгжил, бүс нутгийн хөгжлийн хандлага, тухайн бүсүүдийн эдийн засаг, нийгэм, байгаль орчны нөөц боломжид тулгуурлан бодлогын баримт бичгүүдийг шинэчлэн боловсруулах шаардлагатай байна.

1.3. ХОТ, СУУРИН ГАЗРЫН ЗАЛУУСЫН ХЭРЭГЦЭЭГ ШИЙДВЭРЛЭХ НЬ

Монгол Улсын хүн амзүйн бүтцээс харахад залуучуудын нийт хүн амд эзлэх хувь дэлхийн улсуудтай харьцуулахад өндөр, тэр дундаа хотын хүн амд залуусын эзлэх хувь хөдөөгийн хүн амаас илүү байна. Тухайлбал, хотын нийт хүн амын 45 хувийг 15-39 насны залуус эзэлж байгаа бол хөдөөд энэ харьцаа 43 хувь байна. Энэ нь хөдөө орон нутагт дээд боловсрол эзэмших бололцоо болон ажлын байр хүрэлцээгүй байдаг шалтгаанаар залуус хөдөөнөөс хот руу илүү ихээр шилжин суурьшиж байгаатай шууд холбоотой.

Ийнхүү хот, суурин газрын хүн амд залуучуудын эзлэх хувийн жин өндөр, цаашид ч өсөх төлөвтэй тул хот байгуулалтад залуусын хэрэгцээ, шаардлагыг илүүтэйгээр тусгах нь зүйтэй юм. Хот байгуулалт, хотын засаглалд залуучуудын оролцоог нэмэгдүүлэх, идэвхитэй оролцоонд тулгуурласан төлөвлөлтүүдийг хийх нь зайлшгүй шаардлагатай болж байна.

Залуусын чөлөөт цагаа зөв боловсон өнгөрүүлэх, эрүүл, аюулгүй орчинд өсч, хүмүүжих, сурч боловсрох нөхцлийг хангах үүднээс амарч, тоглох талбай, цэцэрлэгт хүрээлэн, ногоон байгууламж, номын сан, тоглоомын төв, спортын талбай, заал танхим, усан бассейн зэргийг хүрэлцээтэй хэмжээнд байгуулах хэрэгтэй. Хот, суурин газрын хэт төвлөрлийг бууруулах нэг боломжит хувилбар нь зарим их, дээд сургуулийг орон нутагт шилжүүлж, их, дээд сургуулиудыг оюутны хотхоны хэлбэрээр иж бүрнээр төлөвлөж байгуулах явдал юм. Хөдөө, орон нутгаас хотод шилжин суурьшигчдын тоо жилээс жилд өсч байгаатай

²УИХ-ын 2003 оны 24 дүгээр тогтоол

холбоотойгоор гэмт хэргийн гаралт ч хот, суурин газруудад буурахгүй байна. Иймд залуусыг хотын соёлд сургах, мэдээллээр хангах ажлыг шат дараатайгаар хийх нь зүйтэй.

Хот, суурин газрын залуусын өмнө тулгарч буй хамгийн том асуудал нь тогтвортой ажлын байр, орон сууцны хангамж юм. Их, дээд сургуульд элсэн суралцагчдын түвшин өндөр байгаа ч төгсөгчдийн нэлээд хэсэг нь тохирсон ажлын байр олж чадахгүй ажилгүйдлийн эгнээнд шилжиж байна. Энэ нь нэг талаас зах зээлийн эрэлтэд нийцсэн боловсон хүчнийг бэлтгэж чадахгүй байгаатай холбоотой юм. Түүнчлэн ажлын байр олж чадахгүй байгаа залуусыг хэрэгцээт мэргэшлээр дахин сургах сургалтын тогтолцоог бүрдүүлэх хэрэгтэй юм.

Швейцарийн хөгжлийн Агентлаг, Люксембургийн Засгийн газрын дэмжлэгтэйгээр Монгол Улсын Засгийн газар, НҮБ-ын Хүн амын сан хамтран хэрэгжүүлж буй “Залуучуудын Хөгжлийн Төсөл”-ийн хүрээнд нийт 16 төвийг хотын зарим дүүрэг, аймгуудад байгуулаад байна.

Нийслэл болон аймгийн төв хотуудад хүн амыг тохилог орон сууцаар хангах хөтөлбөрүүд хэрэгжиж байгаа ч худалдан авах чадавхиас шалтгаалж, залуучуудын орон сууцны хөтөлбөрүүдэд хамрагдалт харьцангуй бага байна. Тухайлбал, улсын хэмжээнд хотын 66 мянган залуу өрх байгаагаас 22 мянга буюу нийт залуу өрхийн 30 гаруй хувь нь л орон сууцад амьдарч байна. Энэ нь залуучуудын орон сууцны урьдчилгаа мөнгийг бүрдүүлэх боломж бага, тогтмол орлого харьцангуй бага байдагтай холбоотой юм. Иймд орон сууцны зээлийн хүүг 8 болон 5 хувь болгож бууруулж байгаа нь томоохон дэмжлэг болж байгаа бөгөөд мөн урьдчилгаа төлбөрийн хувийг залуучуудад багасгаж өгөх нь илүү үр дүнтэй болох юм.

Их, дээд сургууль төгссөн залуучуудыг орон нутагтаа ажиллахад хөшүүрэг болох үүднээс алслагдсан аймаг, орон нутагт ажиллаж байгаа залуучуудад цалин хөлсний нэмэгдэл тооцох, нийгмийн хамгааллын асуудлыг шийдвэрлэх хэрэгцээ байна. Мөн хотын татварыг нэвтрүүлэх нь төвлөрлийг сааруулах нэг бололцоо байж болох юм.

1.4. АХМАД НАСТНЫ ХЭРЭГЦЭЭГ АНХААРАХ НЬ

Монгол Улсын хүн амзүйн насны бүтцийг авч үзвэл нийт хүн амд ахмад настны эзлэх хувь буюу ахмад настны хүн ам зүйн ачаалал бага байгаа боловч Үндэсний Статистикийн хорооноос гаргасан хүн амын өсөлтийн хэтийн төлөвөөс харахад 2030 болон 2050 он гэхэд ахмад настны хүн амзүйн ачаалал хэд дахин өсөх төлөвтэй байна. Энэхүү бүтцийн өөрчлөлт нь хотжилт хурдсах, дундаж наслалт уртсах, хүн амын төрөлт болон нас баралтын түвшний бууралтаас шууд хамааралтай юм.

2015-2030 онд 65 болон түүнээс дээш насны ахмадуудын жилийн дундаж өсөлтийн хувь 8.5%-д хүрч, 15-64 насныхнаас 5 дахин илүү хурдацтай өсөхөөр байна. Түүнчлэн НҮБ-ын Хүн амын хэтийн тооцооны таамаглалаас харахад Монгол Улсын ахмад настны нийт хүн амд эзлэх хувь 2030 онд 1.8 дахин, 2050 онд 3 дахин өсч, 2015-2030 онд 9.3%-иас 28.6% болж өсөхөөр байна.

Хүн амын насны бүтцийн өсөлтийн төлөвийг дагаад ахмад настнуудад зориулсан нийгмийн халамж, төрийн үйлчилгээ 2030 гэхэд одоогийнхоос 2 дахин илүү өсөхөөр байна. Үүнийг дагаад хотуудад ахмад настнуудад зориулсан хот байгуулалтын дэд бүтэц болон амралт, сувиллын газар, чөлөөт цагийг өнгөрөөх төв, амрах төв, эрүүл мэнд чийрэгжүүлэлтийн төв, ахмад настны хөгжлийн төв зэрэг төрийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг сайжруулж, хот төлөвлөлтөд дээрх хэрэгцээг тусган хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна. Иймд хүн амын насжилтын асуудлаарх үндэсний бодлогыг боловсруулж, ирээдүйд тулгамдах хэрэгцээ, шаардлагыг одооноос тооцож төлөвлөх нь зүйтэй юм.

Түүнчлэн ахмад настанд анхаарал халамж үзүүлэх, төрийн үйлчилгээг сайжруулах талаар хууль эрхзүйн орчин бүрдүүлж, хэрэгжүүлж байна. Тухайлбал, Ахмад настны нийгмийн хамгааллын тухай хуулийг 2005 онд баталж, ахмад настны хэрэгцээ шаардлагаас хамааран тухай бүрт шинэчлэн сайжруулж ирсэн. Мөн “Төрөөс Хүн амын хөгжлийн талаар баримтлах бодлого”, “Эрүүл насжилт, настны эрүүл мэнд” үндэсний хөтөлбөр, “Ахмад настны эрүүл мэнд, нийгмийн хамгааллын үндэсний хөтөлбөр”, “Хүн амын насжилтын стратеги” зэрэг үндэсний баримт бичигт ахмад настны талаар баримтлах бодлого, чиг үүргийг тодорхой зааж өгсөн. Үүний дагуу хотуудад Захирагчийн дэргэд Ахмадын зөвлөлийг байгуулж, тэдний дуу хоолойг сонсох, эрх ашгийг нь хамгаалах, мөн хот орчимд ахмадын амралт, сувиллын газруудад хөнгөлөлттэй үнээр үйлчлэх, нийслэлийн хороод болон аймгийн төв хотуудад ахмадуудын чийрэгжүүлэлтийн төвийг байгуулах ажлыг хэрэгжүүлж байна.

Монгол Улсад хөгжлийн бэрхшээлтэй 99.5 мянган иргэн байгаа нь нийт хүн амын 3.3 хувь юм. Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд хөдөлмөрлөх, нийгмийн харилцаанд чөлөөтэй оролцох боломж бага хэвээр байна. Ахмад настан, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд тохиромжтой, тэдний зорчих боломжийг дэмжсэн тусгай зориулалтын зам, шат тоноглолтой барилгууд маш бага хувийг эзэлдэг. Цаашид нийгмийн эмзэг бүлгийн эдгээр иргэдэд зориулсан нийтийн бие засах газар, тусгайлсан тоноглолтой нийтийн тээврийн хэрэгслийг нэвтрүүлэх шаардлагатай байна. Хот байгуулалтад хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд зориулсан дэд бүтцийг бий болгоход яамд болон бусад салбарын байгууллагууд, төрийн бус байгууллагуудын хамтын ажиллагаа чухал юм.

Ахмад настны олон жилийн ажлын мэдлэг, туршлагыг залуу үедээ өвлүүлэн үлдээх, ахмад настны гэрийн асаргааны үйлчилгээг нэвтрүүлэх зэрэг дэлхийн хотуудад хэрэгжүүлж буй орчин үеийн хэрэгцээ шаардлагад нийцсэн арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлэх хэрэгтэй байна.

1.5. ХОТЫН ХӨГЖИЛ, ЖЕНДЕРИЙН АСУУДЛЫГ УЯЛДУУЛАХ НЬ

Монгол Улсын хүн ам зүйн хүйсийн бүтцийг суурьшлын хэлбэрээр авч үзвэл хот, суурин газрын хүн амын 48 хувийг эрэгтэйчүүд, 52 хувийг эмэгтэйчүүд эзэлж байна. Энэ нь хот, суурин газрын хүн амд эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь хөдөөгийнхөөс 3 хувиар их байгааг харуулж буй бөгөөд энэ нь эмэгтэйчүүдийн дундаж наслалт өндөр болон хөдөөнөөс хотыг зорин их, дээд сургуульд суралцахаар ирдэг оюутнуудын дийлэнхи хувийг эмэгтэйчүүд эзэлдэгтэй холбоотой.

Монгол Улс жендэрийн тэгш байдлыг хангах чиглэлд онцгой анхаарч ирсэн. Монгол Улсын Засгийн газрын 2002 оны 274 дүгээр тогтоолоор “Жендэрийн тэгш байдлыг хангах үндэсний хөтөлбөр”-ийг батлан хэрэгжүүлсэн. Мөн Жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангах тухай хуулийг 2011 онд баталсан бөгөөд уг хуулийн хэрэгжилтийг хангах зорилгоор Засгийн газрын дунд хугацааны

стратеги, үйл ажиллагааны төлөвлөгөө 2013-2016-г хэрэгжүүлэн ажиллаж байна. Түүнчлэн, “Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого”, Хөдөлмөрийн тухай хууль, Хүн худалдаалахтай тэмцэх тухай, Гэр бүлийн тухай хуулиудад жендэрийн тэгш эрхийг хангах зорилт, заалтуудыг тусгасан байдаг. 2011 оны Засгийн газрын тогтоолоор Монгол Улсын Ерөнхий сайдаар удирдуулсан “Жендэрийн үндэсний хороо”-г байгуулан ажиллаж байна.

Хот байгуулалтын салбарт ч жендэрийн тэгш байдлыг хангах нь чухал юм. Хүн амын бүлгүүдийн ялгаатай хэрэгцээ, шаардлагад нийцсэн, хүн бүрт хүртээмжтэй хот байгуулалтын төлөвлөлтийг бий болгоход жендэрийн тэгш оролцоог хангах, хөгжлийн бэрхшээлтэй болон нийгмийн бүлгүүдийн саналыг тусгах шаардлагатай.

Иймд хотын засаглал болон хот байгуулалтад эмэгтэйчүүдийн идэвхи, оролцоог нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна. Хот байгуулалтын салбарын мэргэжлийн байгууллагууд дахь эмэгтэйчүүдийн оролцоо сул байгаа нь “Хөдөлмөрийн төв бирж” ТӨҮГ-аас явуулсан судалгаанаас харагдаж байна. Барилга, хот байгуулалтын чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг Барилгын Хөгжлийн Төв, Газрын харилцаа, геодези, зураг зүйн газар, Зураг төсөл эрдэм шинжилгээний институт, Төрийн орон сууцны корпорацийн нийт албан хаагчийн хүйсийн дундаж харьцаа – 47:53, удирдах албан тушаалтны хүйсийн дундаж харьцаа – 21:79 гэсэн дүн гарсан. Цаашид дээрх байгууллагуудын мэргэжилтэн болон удирдах албан тушаалтанг томилоход яамны хүний нөөцийн мэргэжилтэн болон Төрийн албаны салбар зөвлөлтэй хамтран жендерийн харьцааг хадгалахад анхаарч ажиллаж байна.

Түүнчлэн ажилгүйдэл, ядуурал, орон сууцны хангамж зэрэг нийгмийн асуудлуудаас гадна өмчийн харилцаанд орох эрх зэрэг нь хотын эмэгтэйчүүдийн тулгамдсан асуудал болж байна. Хүүхдийн боловсрол, эрүүл мэнд зэрэг төрийн үйлчилгээний хүртээмж багассанаас эмэгтэйчүүд нэмэлт ачаалал үүрэх болсон. Ялангуяа өрх толгойлсон болон бага орлоготой зэрэг нийгмийн эмзэг давхаргын эмэгтэйчүүдийг сургалтад хамруулж, тогтмол ажлын байртай болгох нь чухал юм.

Шинээр бий болж буй хөдөлмөрийн зах зээл дээр хөдөлмөр эрхлэх эмэгтэйчүүдийн боломж эрэгтэйчүүдийнхтэй харьцуулахад хязгаарлагдмал байдаг учир эмэгтэйчүүд орлого олох өөр үйл ажиллагаа эрэлхийлж, бага цалинтай салбарууд руу орж байна. Зарим өгөөжтэй санаачилгаас дурьдвал хууль тогтоох байгууллага дахь эмэгтэйчүүдийн санаачилгаар гэрээр хүүхэд харах үйлчилгээг 2015 онд хуулиар баталгаажуулж өгсөн нь олон зуун эмэгтэйчүүдийг ажлын байр, тогтмол орлоготой болох нөхцлийг бүрдүүлж байна.

Цалингийн хэмжээг салбаруудаар авч үзвэл эрэгтэйчүүдийн ажилладаг салбарын цалингаас эмэгтэйчүүдийн ажилладаг салбарын цалин бага байдгаас гадна эмэгтэйчүүдийн ажилгүйдлийн түвшин эрэгтэйчүүдийнхээс арай өндөр байдаг. Мөн барьцаа болон бизнесийн эхлэлтийн хөрөнгө болгож ашигладаг үл хөдлөх хөрөнгө ихэнхдээ өрхийн эрэгтэй гишүүний нэр дээр бүртгэгддэг. Энэ нь эмэгтэйчүүдийн зээл авах боломжийг ихээхэн хязгаарладаг. Газар хувьчлалын одоогийн үе шатанд эрэгтэйчүүдийн нэр дээр газар нь бүртгэгдэнэ гэж эмэгтэйчүүд эмзэглэж байна. Эмэгтэйчүүдийн зээл төлөх, гэр бүлээ тэжээх

зэрэг нийгмийн сахилга, хариуцлага нь эрэгтэйчүүдээс илүү байдгийг харгалзан хотын эдийн засгийн харилцаанд эмэгтэйчүүдийн оролцоог нэмэгдүүлэх нь зүйтэй. Орон сууцны зээлд хамрагдсан нийт иргэдээс зээлээ хугацаандаа төлдөг иргэдийн дийлэнхи хувийг эмэгтэйчүүд эзэлдгийг судалгаагаар тогтоосон. Цаашид өрх толгойлсон эмэгтэйчүүд, ядуу өрхүүдийн амьдрах орчныг сайжруулах, тэднийг орон сууцаар хангагдах бололцоог нэмэгдүүлэх нь нэн чухал байна.

Мөн охид, эмэгтэйчүүдийг хүчирхийллээс ангид аюулгүй орчинд амьдрах бололцоог олгох үүднээс хотын төвийн болон захын хорооллын гудамж, талбайг гэрэлтүүлэгтэй болгож, камержуулах, сургуулийн орчинд тогтмол эргүүл хийж, гэмт хэрэгт өртөхөөс урьдчилан сэргийлэх ажлуудыг хэрэгжүүлж байна.

1.6. ЭДГЭЭР САЛБАРТ ОЛЖ АВСАН ТУРШЛАГА, СУРГАМЖУУД

- Эрчимтэй хотжилт нь зүй бус газар ашиглалтыг нэмэгдүүлж, уур амьсгалын өөрчлөлтөөс үүдэлтэй байгалийн гамшигт хотын дэд бүтцийн эмзэг байдлыг нөхцөлдүүлж байна. Өнгөрсөн 70 гаруй жилийн хугацаанд орон зайн хувьд уур амьсгалын өөрчлөлт 2°C -ээс дээш дулаарч буй бүсэд Улаанбаатар болон 9 хот буюу аймгийн төв, сумдаас 55 сумын төв оршиж байна. Энэ нь тэдгээр хот, сумын төвд амьдарч байгаа хүн ам уур амьсгалын өөрчлөлт, дулаарлаас үүдэлтэй эрсдэл өндөртэй бүсэд суурьшиж байгааг харуулж байна.
- Хүн амын шилжилт хөдөлгөөнийг бууруулах, хүн ам ихээр төвлөрсөн хот, суурин газрын ачааллыг багасгахад төрийн бодлогоор орон нутгийг бүсчлэн хөгжүүлэх нь зайлшгүй шаардлагатай нь өнгөрсөн хугацааны туршлагаас харагдаж байна. Монгол Улс бүсчилсэн хөгжлийн бодлого, үзэл баримтлалаа боловсруулсан боловч бодит амьдралд төдийлөн хэрэгжээгүй. Үүний шалтгаан нь бүсчилсэн хөгжлийн бодлогыг хэрэгжүүлэх улс төрийн эрмэлзэл дутмаг байсан, бүсийн тулгуур төвүүдийг хөгжүүлэх төлөвлөгөө боловсруулахдаа эдийн засгийн нөөц, боломжоо оновчтой тооцоолоогүй явдал юм. Түүнчлэн хүн амын нутагшилт, суурьшлын тухайд баримтлах бодлого алдагдсан нь хөдөө орон нутаг эзгүйрэх, цөөн тооны суурин газарт хэт төвлөрөл үүсэхэд нөлөөлсөн.
- Монгол Улсын хүн амын өсөлтийн хэтийн төлөвөөс харахад хотын нийт хүн амд залуучууд, ахмад настны эзлэх хувь цаашид улам нэмэгдэх хандлагатай байна. Иймд хотуудад ахмад настнуудад зориулсан хот байгуулалтын дэд бүтэц болон амралт сувиллын газар, чөлөөт цагийг өнгөрөөх төв, амрах төв, эрүүл мэнд, чийрэгжүүлэлтийн төв, ахмад настны хөгжлийн төв зэрэг төрийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг сайжруулж, хот төлөвлөлтөд дээрх хэрэгцээг тусган хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.
- Монгол Улсын Их Хурал “Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн эрхийн тухай хууль”-г 2016 онд баталсан. Энэ хуулийн хүрээнд шинээр барилга хүлээн авах комиссын гишүүдийн $\frac{1}{4}$ -өөс багагүй нь хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд байна хэмээн тусгасан нь барилгын стандартыг хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн шаардлагад нийцүүлэх томоохон алхам болсон. Түүнчлэн 10

жилийн хугацаанд хуучин барилгуудад хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд зориулсан налуу шат байгуулна гэж заасан.

1.7. “ХОТЖИЛТЫН ШИНЭ ХӨТӨЛБӨР”-Т ТУСГАХ БОЛОМЖТОЙ ЭДГЭЭР САЛБАРТ ТУЛГАРЧ БОЛЗОШГҮЙ СОРИЛТ, АСУУДЛУУД

- Хөдөө, орон нутагт хөрөнгө оруулалтын таатай орчин бий болгож, хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх, жижиг, дунд бизнес эрхлэгчдийг дэмжих, бүтээмж өндөр технологийг түгээх, шилжүүлэх замаар орон нутгийн амьжиргааг дээшлүүлэх шаардлагатай байна.
- Хөдөлмөр эрхлэх боломж, нийгмийн үйлчилгээний хүртээмж зэргээс шалтгаалан хот, суурин газарт шилжин суурьших хүн амын тоо нэмэгдсээр байна. Иймд хүн амын суурьшил, эдийн засгийн нөөц боломж, байгаль, экологийн эмзэг байдлыг харгалзан бүсийн тулгуур төв хотуудыг хөгжүүлэх төлөвлөгөөг боловсруулах шаардлага үүсч байна. Бүсийн тулгуур төвүүдийг хөгжүүлж чадсанаар шилжилт хөдөлгөөнийг сааруулах бололцоо бүрдэх юм. Хотжилтын нөлөөгөөр хөдөө орон нутагт мал маллан амьдрах иргэдийг тоо улам бүр цөөрсөөр байна. Цаашид хөдөө орон нутгаас хот, суурин газар руу чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөн буурахгүй тохиолдолд нүүдлийн соёл, иргэншлийн үнэт зүйлүүд мартагдах, алдагдах эрсдэл үүсч болзошгүй юм.
- Хот, суурин газрын залуусын өмнө тулгарч буй хамгийн том асуудал нь ажлын байрны олдоц, орон сууцны хангамж юм. Түүнчлэн залуучуудын чөлөөт цагаа зөв боловсон өнгөрүүлэх, эрүүл, аюулгүй орчинд өсч, хүмүүжих, сурч боловсрох нөхцлийг хангах үүднээс амарч, тоглох талбай, цэцэрлэгт хүрээлэн, ногоон байгууламж, номын сан, тоглоомын төв, спортын талбай, заал танхим, усан бассейн зэргийг хүрэлцээтэй хэмжээнд нэмж байгуулах хэрэгцээ байна. Залуучуудыг зах зээлийн хэрэгцээт мэргэжлээр сургах, эрэлттэй мэргэжлээр дахин мэргэшүүлэх сургалтад хамруулах, залуучуудад зориулсан орон сууцны хөнгөлөлттэй зээлийн бодлогыг хэрэгжүүлэх шаардлага гарч байна.
- Хот байгуулалтад ахмад настан, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд зориулсан дэд бүтцийг бий болгох нь тулгамдсан асуудал хэвээр байна. Хөрөнгө санхүүгийн бололцоо хомс, эрх зүйн орчин дутмаг байгаагаас үүдэн ахмад болон хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн чөлөөтэй зорчих, нийгмийн харилцаанд саадгүй оролцох эрх нь зарчигдсөөр байна. Монгол Улсад “Ахмад настны нийгмийн хамгааллын тухай” хууль хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа ч тэдний эрхийг хамгаалсан хууль алга байна. Иймд ахмад настны эрхийг хамгаалах чиглэлд олон улсын туршлагыг судлах, эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх хэрэгцээ бий. Тусгай, нарийн мэргэжлээр өндөр дадлага туршлагатай, тэтгэвэрт гарсан ахмадуудад цаашид хөдөлмөрлөх, сурч мэдсэн зүйлээ хойч үедээ өвлүүлэх боломжийг бүрдүүлэх үүднээс “Ахмад мэргэжилтнүүдийн үндэсний сүлжээ”-г олон улсын жишгийн дагуу бий болгох зайлшгүй хэрэгцээтэй юм.
- Хотын захын гэр хороололд гэрэлтүүлэг хангалтгүй, олон нийтийн хараа хяналт сул байдгаас охид, эмэгтэйчүүд хүчирхийлэлд өртөх эрсдэл өндөр

хэвээр байна. Иргэд, тэр дундаа эмэгтэйчүүдийн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах бололцоог хангах үүднээс хотын гудамж, талбайн гэрэлтүүлгийг сайжруулах, камержуулах, эргүүл, хамгаалалтыг тогтмолжуулж гэмт хэрэгт өртөхөөс урьдчилан сэргийлэх ажлуудыг өргөжүүлэх нь чухал. Түүнчлэн хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд зориулсан эмнэлгийн үйлчилгээг сайжруулах, тэднийг эмнэлэгт үзүүлэх бололцоог нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн шат дараатай арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх хэрэгцээ бий.

- Томоохон ашигт малтмалын ордыг ашиглахдаа орон нутгийн хөгжилд үр нөлөөтэйгээр төлөвлөх, үйлдвэрлэл, уул уурхайн орд дагасан хот, тосгонг хоёр дахь үйлдвэрлэлийн хамт байгуулах бодлого баримтлах шаардлагатай байна.

2. ГАЗАР, ХОТ ТӨЛӨВЛӨЛТ: “ХОТЖИЛТЫН ШИНЭ ХӨТӨЛБӨР”-Т ТУЛГАРЧ БОЛЗОШГҮЙ АСУУДЛУУД,СОРИЛТ

2.1. ТОГТВОРТОЙ ХОТ ТӨЛӨВЛӨЛТ, ДИЗАЙНЫГ БИЙ БОЛГОХ (ХАНГАХ)

Хүн амын өсөлт, хяналтгүй хотжилт, нийгэм, эдийн засаг, хэрэглээний өөрчлөлт болон уур амьсгалын өөрчлөлт нь хотуудын эрчим хүч, ус, газрын нөөцийн аюулгүй байдлыг улам бүр эрсдэлд оруулж байгаа учраас байгалийн хязгаарлагдмал нөөц болох ус, эрчим хүч, газар ашиглалтыг нийгэм, эдийн засгийн хэрэгцээ, шаардлагатай уялдаа холбоотой, системтэйгээр авч үзэх хэрэгтэй болж байна. Ингэж системтэйгээр хөгжүүлэх нь тогтвортой хөгжлийн эх үндэс болохыг дэлхийн олон орон тодорхойлон хэрэгжүүлсээр ирсэн байна.

Монгол Улсын хот төлөвлөлтийн бодлого нь “Хот байгуулалтын тухай хууль”, “Газрын тухай”, “Кадастрын зураглал ба газрын кадастрын тухай”, “Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай”, “Хот, суурин газрыг дахин хөгжүүлэх тухай”, “Хот, тосгоны эрх зүйн байдлын тухай”, “Хилийн боомтын тухай” зэрэг Монгол Улсын хуулиуд болон тэдгээртэй нийцүүлэн гаргасан дүрэм, журам, бусад хууль эрх зүйн баримт бичгээр зохицуулагддаг. Хот төлөвлөлт нь түүх, соёл иргэншлийн уламжлал, эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн үндсэн чиглэл, хүрээлэн буй орчныг хамгаалах шаардлагад нийцүүлэн хүн амын эрүүл, аюулгүй амьдрах тааламжтай орон зайн орчныг бүрдүүлэхийн тулд бүс нутаг, хот, тосгоны хөгжлийн төлөвлөлтийн зураг төсөл боловсруулах, барьж байгуулах, иж бүрэн тохижуулах цогцолбор үйл ажиллагаагаар тодорхойлогддог.

Хот байгуулалтын суурь баримт бичиг нь “Хүн амын нутагшилт, суурьшлын хөгжлийн ерөнхий төсөл” болон “Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө” бөгөөд мөн бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал болон бусад хууль эрхзүйн актуудтай нийцүүлэн боловсруулдаг. Гэтэл одоог хүртэл шинэчлэгдэн боловсруулагдаж, батлагдаагүй байгаа хүн амын нутагшилт, суурьшлын хөгжлийн ерөнхий төсөл нь улс орны нутаг дэвсгэр, хүн амын суурьшлыг бүхэлд нь цогцоор авч үзэж боловсруулдаг төлөвлөгөө, нутаг дэвсгэрийн зохион байгуулалт, бүс нутгийн төлөвлөлт, бүсчлэл, хот байгуулалт, нийгэм, соёл, эдийн засаг, байгаль орчин, зам, тээвэр, дэд бүтцийн гэх мэт бүх салбарын төлөвлөлтүүдийг багтаасан орон зайн төлөвлөлтийн хамгийн дээд түвшиний иж бүрэн баримт бичиг юм.

Энэ баримт бичгийг үндэслэн бүс нутаг орон нутаг болон салбаруудын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө дунд болон богино хугацааны стратеги, төлөвлөгөө, төсөл, хөтөлбөрүүд, төсөв, хөрөнгө оруулалтын бодлогууд боловсруулагддаг.

Хот, суурин газруудыг хөгжүүлэх талаар Монгол Улсын бодлого, эрхзүйн баримт бичгүүд батлагдсан хэдий ч хэрэгжүүлэх механизм болон санхүүгийн нөөц тодорхойгүй байна. Тухайлбал, нийслэлийн дагуул хотуудыг хөгжүүлэх, нийслэлийн 8 дэд төв бий болгох, бүсийн тулгуур төв хотуудыг хөгжүүлэх төлөвлөгөө, аж үйлдвэрийн цогцолбор хот, үйлдвэрлэл, технологийн парк байгуулах, сум дундын төв, худалдааны болон эдийн засгийн чөлөөт бүс хөгжүүлэх зэрэг баримт бичгийг дурьдаж болно. Сүүлийн жилүүдэд орон нутгийн суурин газрыг хөгжүүлэх арга хэмжээ хэрэгжүүлж, нэгдсэн цогц хот төлөвлөлтийн дагуу эрчим хүчний хэмнэлттэй барилга, байгууламжууд бүхий төрийн үйлчилгээний цогцолборыг сумдын төвд байгуулах шинэ сумын төв буюу “Сум дундын төв төсөл”-ийг хэрэгжүүлсэн бөгөөд цаашид Монгол Улсын нийт 96 сум дундын төвд хэрэгжүүлэх зорилт тавиад байна.

Тогтвортой хотын хөгжлийн үзэл баримтлалын дагууд бүх хот, суурин газруудын хот байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө болон хэсэгчилсэн төлөвлөгөөг шинэчлэн боловсруулах ажил хийгдэж, ногоон хот, ухаалаг хот зэрэг шинэлэг санаачлагууд гарч байгаа ч хотын засаглалын чадавхи сул болон хотын газар ашиглалт нь хот төлөвлөлттэйгээ зохицож хэрэгждэггүйгээс болж, дорвитой үр дүнд хүрч байдахгүй байна.

2.2. ХОТ ТЭЛЭЛТИЙН АСУУДАЛ, ХОТЫН ГАЗРЫН МЕНЕЖМЕНТИЙГ САЙЖРУУЛАХ

Хүн ам өсөхийн хэрээр хот, суурин газрууд өргөжин тэлж байдаг бөгөөд энэхүү хотын тэлэлт, хотын газрын харилцааны менежментийн асуудлыг нэгдсэн бодлого, төлөвлөгөөтэйгээр зохицуулж байх шаардлагатай юм. Тухайлбал, нийслэл хот жил өнгөрөх тутам өргөжин тэлж, хяналтгүй хотжилт хүрээгээ тэлэн энэхүү өсөлт, хөгжлийг даган бий болж буй хэрэгцээ шаардлагыг Их Тойруу бүхий нэг төвт хот хангаж чадахгүй болсон тул Улаанбаатар хотыг олон төвт хот болгон хөгжүүлэх үүднээс засаг захиргаа, үйлчилгээ, нийгмийн дэд бүтцийн үйлчилгээ бүхий иж бүрэн цогцолбор төлөвлөлтийн 8 төвтэй байхаар төлөвлөсөн.

Монгол Улсын Их Хурлын 2013 оны 23 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Улаанбаатар хотыг 2020 он хүртэл хөгжүүлэх ерөнхий төлөвлөгөөний тодотгол, 2030 он хүртэлх хөгжлийн чиг хандлага баримт бичиг”-г дурдсанаар Улаанбаатар хот, суурин газрын хүн ам ирэх 10 жилд 400 мянгаар өсөн нэмэгдэх хандлагатай байна. Энэхүү нөхцөл байдал нь хууль эрх зүйн орчны тодорхойгүй байдал, агаар, ус, хөрсний бохирдол, гэр хороолол болон хотын газар нутгийн хяналт зохицуулалтгүй тэлэлт, зүй зохисгүй ашиглалт, авто зам, нийтийн тээврийн хангалтгүй байдал, хотын инженерийн дэд бүтцийн нийлүүлэлтийн хомсдол, орон сууц, нийгмийн дэд бүтцийн хангамж дутагдах зэрэг байдалд хүргээд байна.

Хот төлөвлөлтийн зохицуулалт болон хандлага нь хоцрогдсон бөгөөд хотын тэлэлт, газрын зах зээлийн гажуудалд хувь нэмэр болж байна. Хувийн хэвшлийн үйл ажиллагаанд зориулан нийтийн эзэмшлийн газрыг гаргах болвол шууд олголтоос илүүтэйгээр өрсөлдөөнт бөгөөд ил тод газрын дуудлага худалдааны тогтолцооноос хот илүү их орлого олох боломжтой юм. Нягтаршил багатай

хотын тэлэлт болон дэд бүтэцгүй байдал нь иргэдийн амьдралын чанар, хотын нийт эдийн засгийн өрсөлдөх чадварыг хамтад нь бууруулж байна. Хүн амын нягтаршил бус, харин хотын гудамжны зохион байгуулалт болон газар ашиглалтын төлөвлөгөө нь авто замын түгжрэлд нөлөөлж байна. Газрын харилцааны тогтолцоо илүү үр ашигтай бөгөөд ил тод болох хэрэгтэй байна. Газрын харилцаа, менежментийн тогтолцооны одоогийн сул талуудын уршгаар газарт оруулах хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтаас олж болох орлогыг хот алдаж байна.

Хотын ерөнхий төлөвлөгөө болон хэсэгчилсэн төлөвлөгөөнүүд нь хотын тогтвортой хөгжлийн зарчмуудыг тусган боловсруулагддаг хэдий ч уг төлөвлөгөөний хэрэгжилт хангалтгүй, газар ашиглах эрх олгох субъект нь олон байдаг, газар ашиглалт болон хот төлөвлөлтийн хоорондын уялдаа хангалтгүй, хяналт, хариуцлагын тогтолцоо сул зэргээс болж, тогтвортой хот байгуулалт хэрэгжиж чадахгүй байх тохиолдол зарим томоохон хотуудад ажиглагдаж байна.

2.3. ХОТ, ХОТ ОРЧМЫН ХҮНСНИЙ ҮЙЛДВЭРЛЭЛИЙГ НЭМЭГДҮҮЛЭХ

Сүүлийн жилүүдэд дэлхийн зах зээл дээр хүнсний бүтээгдэхүүн хомсдож, үнэ нь огцом нэмэгдэж байгаагаас олон орон хүнсний баталгаат байдлынхаа бодлогод өөрчлөлт шинэчлэлт хийж, төрөөс хөдөө аж ахуйд хийх санхүүжилт, зохицуулалтаа нэмэгдүүлэх арга хэмжээ авч байна. Манай улс ч бий болсон гадаад, дотоод хүчин зүйлийг харгалзан хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийг сэргээн хөгжүүлж, гол нэрийн хүнсний бүтээгдэхүүнээр дотоодын хэрэгцээгээ хангадаг болох, эдийн засгийн тогтворгүй байдал, гамшгийн үед хэрэглэх хүнсний гол нэрийн бүтээгдэхүүний нөөцийг нэмэгдүүлэх, хүн амын хоол тэжээлийн дутагдал, халдварт бус өвчний тархалтыг бууруулахад төрөөс үзүүлэх дэмжлэгийг нэмэгдүүлэх арга хэмжээг яаралтай авах зэрэг олон асуудал тулгамдаж байгаа нь энэхүү хөтөлбөрийг шинэчлэн боловсруулах практик шаардлага, үндэслэл болж байна. Монгол Улсын “Хүнсний аюулгүй байдал” үндэсний хөтөлбөр, “хүнс хөдөө аж ахуйн талаар баримтлах бодлого”-д хот, суурин газрын хүн амыг эрүүл, аюулгүй хүнсээр тогтвортой хангах тогтолцоог бүрдүүлэхийг гол зорилго болгосон. Тухайлбал, “Хүнсний аюулгүй байдал” үндэсний хөтөлбөрт дараах байдлаар тусгасан.

- Хот, суурин газрын захын дүүрэг, хороолол, хөдөөгийн орлого багатай иргэдэд зуны болон өвлийн хүлэмж, гахай, шувуу, зөгий, туулайн аж ахуй эрхлэх, төмс, хүнсний ногоо, жимс, жимсгэнэ тариалахад нь санхүүгийн болон мэргэжил арга зүйн дэмжлэг үзүүлэх;
- Хот, суурингийн хүн амыг үйлдвэрийн аргаар боловсруулсан мах, сүүгээр хангах шаардлагад нийцүүлэн үйлдвэрүүдийн хүчин чадлыг нэмэгдүүлж, технологийн шинэчлэл хийхэд дэмжлэг үзүүлэх;
- Хот, суурингийн орчимд сүүний үүлдрийн 8.0 мянгаас доошгүй үнээтэй фермерийн аж ахуй бий болж, 20.0 мянгаас доошгүй тонн сүүг үйлдвэрийн аргаар боловсруулж, хүн амын хэрэгцээнд нийлүүлдэг болсон байна.
- Хүнсний боловсруулах үйлдвэрүүдэд технологийн шинэчлэл хийгдэж, хот, суурингийн хэрэгцээнд нийлүүлэх махны 30 хувийг, сүүний 20 хувийг үйлдвэрийн аргаар боловсруулдаг болсон байна.
- Тариалангийн техник шинэчлэл, усалгаатай тариалан, бордоо, ургамал хамгаалал, механикжсан зоорь, үр тарианы агуулах, зуны болон өвлийн

хүлэмж, үрийн шинэчлэлд хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх болон урамшуулал олгох.

Түүнчлэн Монгол Улсын Төрөөс хүнс, хөдөө аж ахуйн талаар баримтлах бодлогод:

- Уламжлалт өв соёлыг хадгалсан, уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицсон бэлчээрийн мал аж ахуйг зонхилон эрхэлж, хүн ам олноор суурьшсан хот, суурин газрын орчмын болон тариалангийн бүс нутагт ашиг шимийн чиглэлээр төрөлжсөн эрчимжсэн аж ахуйг хөгжүүлэх;
- Өвөл, зуны хүлэмжийн болон зоорийн аж ахуйг хөгжүүлэн хүнсний ногооны тариалалтыг нэмэгдүүлж, хот, суурингийн хүн амыг жилийн турш шинэ ургацын ногоогоор тогтвортой хангах зэргийг тусгаж, хотын хүн амыг эрүүл, аюулгүй баталгаат хүнсээр найдвартай хангах салбарын байгууллагууд идэвхи санаачлагатай ажиллаж байна.

2.4. ХОТЫН ТЭЭВРИЙН АСУУДЛУУД

Хөдөөнөөс хотыг чиглэсэн хүн амын эрчимтэй шилжилт хөдөлгөөний дагуу үүсч буй хотжилтын нөлөөгөөр томоохон хот, суурин газруудын тээврийн салбарын хөгжлийн нэгдсэн бодлого, төлөвлөгөөг хотуудын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөтэй уялдуулан боловсруулах шаардлагатай байна. Хүн амын шилжилт хөдөлгөөнийг сааруулахын тулд орон нутгийн дэд бүтцийг тэр дундаа зам, тээврийн сүлжээг хөгжүүлэх нь зайлшгүй юм. Монгол Улсад хотуудын тээврийн сүлжээний хөгжлийн нэгдсэн төлөвлөгөө, стратеги байхгүй байна. Газар ашиглалтын төлөвлөгөө болон нийтийн тээврийн төлөвлөлтийн аль алиныг боловсруулах үүрэгтэй хотын байгууллагууд одоо хэрэгжүүлж буй үйл ажиллагаануудаа нягт уялдуулан, хүчин чадал болон холбох чадлыг дээшлүүлэхийг зорин одоо хэрэгжиж байгаа төслүүдтэй хамтрах хэрэгтэй юм.

Монгол Улсын Их Хурлаас 2010 онд баталсан “Шинэ бүтээн байгуулалт” дунд хугацааны зорилтот хөтөлбөрт аймгийн төвүүдийг нийслэл хоттой хатуу хучилттай замаар холбож дуусгах, мөн улсын болон бүс нутгийн авто замын тэнхлэгийн дагуух хот, суурин газруудыг холбосон 7000 км авто зам байгуулах төсөл багтсан бөгөөд 2015 оны байдлаар 17 аймгийн төвийг нийслэлтэй холбоод байгаа ба 2017 онд бүх аймгийн төвүүдийг нийслэл хоттой холбогдож дуусгахаар төлөвлөсөн.

Түүнчлэн хүн амын хэт төвлөрөл бүхий нийслэл Улаанбаатар хотын нэмэгдсээр буй тулгамдсан асуудал бол автозамын хөдөлгөөний түгжрэл бөгөөд хотын зам тээврийн сүлжээг нэгдсэн төлөвлөгөө, зохион байгуулалттайгаар хөгжүүлэх зайлшгүй шаардлага үүсч байна. Улаанбаатар хотын одоогийн авто замын сүлжээ нь замыг өргөтгөж, шинэ гудамжуудыг байгуулж өргөтгөж болохоор 50 жилийн өмнө төлөвлөгдсөн хэдий ч газар ашиглалт, барилгажилтын зохисгүй бодлогын уршгаар авто замуудыг нэмж өргөтгөх, гудамжуудыг шинээр байгуулахад бэрхшээл учирч байна. Улмаар жилээс жилд автомашин, тээврийн хэрэгслийн тооны хурдацтай өсөлтийг автозамын сүлжээг сайжруулах талаар хэрэгжүүлж буй арга хэмжээнүүдийн эрчим гүйцэхгүй байгаагаас нийслэлийн автозамын хөдөлгөөний түгжрэл нэмэгдсээр байна.

Улаанбаатар хотын автозамын сүлжээг өргөтгөн хөгжүүлэх, гэр хорооллын дэд бүтцийг цогц байдлаар шийдвэрлэх, “Гудамж” төслийг хэрэгжүүлэхийг Засгийн газрын 2013 оны 46 дугаар тогтоолоор шийдвэрлэж, төслийн хөрөнгө

оруулалтыг баталж өгсөн. “Гудамж” төсөл нь “Гэр хороолол”, “Хотын төв”, “Хурдны зам” болон “Аймгийн төвүүд” гэсэн дөрвөн дэд төслийн хүрээнд үйл ажиллагаа явуулж байна. Тус төслийг хотын төвийн барилгажсан хэсэгт авто замын хөдөлгөөний түгжрэл болон агаарын бохирдлыг бууруулах, газар ашиглалтыг сайжруулах, үйлчилгээний хүртээмжийг ихэсгэх, ажлын байр нэмэгдүүлэх, авто болон явган замын нэвтрэх чадварыг сайжруулах, гэр хороололд инженерийн дэд бүтэцтэй болох, бизнесийн шинэ орчинг бий болгох, газрын үнэлэмжийг дээшлүүлэх зорилготойгоор хэрэгжүүлж байна. Эдгээрээс Улаанбаатар хотод хэрэгжүүлсэн “Хотын төв” дэд төсөл нь эерэг үр дүнг өгч, улмаар бүх аймгийн төвүүдэд хэрэгжүүлэх зорилт тавиад байна. Тухайлбал, Улаангом, Цэцэрлэг хотуудад гудамж төслийг хэрэгжүүлсэн бөгөөд үлдсэн аймгийн төвүүдэд хэрэгжүүлэх зураг төслийн ажлыг боловсруулж байна.

Түүнчлэн хот хоорондын нийтийн тээврийн үйлчилгээний стандартыг мөрдүүлж, шаардлага хангасан том оврын автобусаар тогтмол цагийн хуваариар, тогтоосон хурдтайгаар зорчих зэргээр иргэдийн аюулгүй байдлыг хангах талаар арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлсэн.

Хот хоорондын тээврийн гол тулгамдсан асуудал нь автозамын нөхцөл бөгөөд хатуу хучилттай замын сүлжээнд бүрэн хамрагдаж чадаагүй, байгуулсан замын зорчих хэсгийн өргөн нь нарийн, автозамын гэрэлтүүлэг, тэмдэг, тэмдэглэгээ хангалтгүйгээс замын хөдөлгөөний аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлдөг. Түүнчлэн стандартад нийцсэн ариун цэврийн газар, хоолны газар, зочид буудал бүхий амрах зогсоол дутагдалтай байдаг.

2.5. ХОТ ТӨЛӨВЛӨЖ, УДИРДАХ ТЕХНИКИЙН ЧАДАВХИЙГ САЙЖРУУЛАХ

Даяарчлал, газар ашиглалтын өөрчлөлт, хүрээлэн буй орчин болон уур амьсгалын хурдацтай өөрчлөлтийн энэ эрин үед хотын тогтвортой хөгжлийг хангахын тулд удирдлага, зохион байгуулалтын оновчтой тогтолцоог бүрдүүлэх шаардлагатай байна. Газар доорхи байгууламж, өндөр барилга, давхар зам, метроны зураг төсөл боловсруулах мэдлэг туршлагатай инженер, архитектор дутагдалтай байдаг тул гадаадын өндөр хөгжилтэй орнуудад боловсон хүчнийг сургах, дадлагажуулах, мөн тэдгээр боловсон хүчнийг дотооддоо бэлтгэхэд анхаарах нь зүйтэй юм. Түүнчлэн зөвхөн хот байгуулалтын инженер, техникийн ажилтнуудаас гадна хотын удирдлага, манлайлал, хотын эдийн засаг, хүн амын нутагшил, суурьшлын асуудлаар мэргэжсэн боловсон хүчнийг бэлтгэх хэрэгтэй байна.

Хотын иргэдийн зүгээс хотын эдийн засгийн хөгжилд оруулах оролцоог нэмэгдүүлэх болон хотын санхүүгийн чадавхийг бэхжүүлэх үүднээс хотын татвар, иргэдийн оролцоотойгоор хөрөнгө оруулалтыг төлөвлөх шийдэл бүхий орон нутгийн хөгжлийн сан, хотын иргэдийн соёл, эрх, үүрэг, хариуцлагыг бэхжүүлэх үүднээс хотын дүрэм боловсруулж, хэрэгжүүлэх зэрэг шинэ санаачлагуудыг хэрэгжүүлэх талаар арга хэмжээ авч байна.

Хотын удирдлагын тогтолцоог бүрдүүлэхэд орон нутгийн иргэдийн идэвхи санаачилга, оролцоог нэмэгдүүлэх, хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө, газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө, хотын стандарт, хотын удирдлагын хуулиар тогтоосон эрх мэдэл зэрэг нь харилцан нягт уялдаагүй учраас эрх мэдэл бүхий бүхий албан тушаалтнуудын хувийн ашиг сонирхлын зөрчлийн улмаас газар ашиглалтын маргаан, зөрчил гарсаар байна. Иймд оролцогч талуудын эрх,

үүрэг, хариуцлагын тогтолцоог сайжруулж, эрхзүйн баримт бичгүүдийг шинэчлэн боловсруулах, түүний хэрэгжилтэд иргэдийн хяналт, оролцоог нэмэгдүүлэх, энэ талын шинэчлэлийн арга хэмжээг сурталчлах зэрэг арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлэх хэрэгтэй. Түүнчлэн хотын захирагч болон ИТХ-ын даргыг боловсруулсан мөрийн хөтөлбөрийнх нь дагуу иргэдийн шууд оролцоотойгоор сонгодог тогтолцоонд шилжих нь үр дүнтэй алхам байж болох юм. Мөн хотын засаглалыг сайжруулахын тулд байгууллага хоорондын уялдаа холбоог сайжруулж, хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх, мэргэжлийн чадварлаг, туршлагатай боловсон хүчнийг тогтвортой ажиллуулах, нээлттэй сонгон шалгаруулалтыг явуулж, шударга өрсөлдөөнийг хангах нь чухал юм.

Мөн хотын эдийн засаг, нийгэм, үйлчилгээ, хүн ам, өрх, аж ахуйн нэгжүүдийн талаарх ил тод, нээлттэй мэдээлэл авч болох мэдээллийн технологийн нэгдсэн сүлжээг бүрдүүлж, хот байгуулалтад оролцогч бүх талуудыг бодит мэдээллээр шуурхай хангаж байх нь чухал юм.

2.6. ЭДГЭЭР САЛБАРТ ОЛЖ АВСАН ТУРШЛАГА, СУРГАМЖУУД

Нийслэлд “Гудамж” төслийг хэрэгжүүлсэн нь хамгийн сайн туршлага болж буй бөгөөд хотын төвийн барилгажсан хэсэгт авто замын хөдөлгөөний түгжрэл болон агаарын бохирдлыг бууруулах, газар ашиглалтыг сайжруулах, үйлчилгээний хүртээмжийг ихэсгэх, ажлын байр нэмэгдүүлэх, авто болон явган замын нэвтрэх чадварыг сайжруулж байна. Авто замын хөдөлгөөний түгжрэлийг шийдвэрлэхийн тулд зөвхөн автомашины нэвтрэн өнгөрөх чадавхийг сайжруулах арга хэмжээнүүдийг авахаас гадна тээврийн хэрэгслийг жолоодож буй хүн амын хэт төвлөрлийг дагуул хотуудад чиглүүлэн сарниулах нь оновчтой арга зам юм. Учир нь нийслэлийн удирдлагаас авто замын сүлжээний нэвтрэн өнгөрөлтийг сайжруулахаар авч буй арга хэмжээ нь өдрөөс өдөрт нэмэгдсээр буй автозамын ачаалал, даацын хэтрэлтийн хурдыг гүйцэхгүй байна. Нөгөө талаар хүн амын нягтаршил бус, харин хотын гудамжны зохион байгуулалт болон газар ашиглалтын төлөвлөгөө нь авто замын түгжрэлд нөлөөлж байна.

Хотын удирдлагыг иргэдийн шууд оролцоотойгоор сонгодог тогтолцоонд шилжвэл хотын хөгжилд иргэдийн оролцоо, идэвхи санаачлагыг нэмэгдүүлэх нэг хөшүүрэг болж чадна.

Газрын тухай хууль, Хот байгуулалтын тухай хууль, хотын хөгжлийн болон газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө зэрэг тулгуур баримт бичгүүдэд иргэдийн оролцооны аргыг зарчмаа болгон оруулж өгсөн нь нааштай алхам боловч, хэрхэн иргэдийг оролцоог хангасныг яаж хэмжих шалгуур тодорхой болгож өгөөгүй байна. Нягтаршил багатай гэр хорооллын тэлэлт болон дэд бүтэцгүй байдал нь иргэдийн амьдралын чанар, хотын нийт эдийн засгийн өрсөлдөх чадварыг хамтад нь бууруулж байна. Хот төлөвлөлтийн зохицуулалт болон хандлага нь хоцрогдож байгаа нь хотын тэлэлт, газрын зах зээлийн гажуудалд хувь нэмэр болж байна.

2.7. “ХОТЖИЛТЫН ШИНЭ ХӨТӨЛБӨР”-Т ТУСГАХ БОЛОМЖТОЙ ИРЭЭДҮЙД ЭДГЭЭР САЛБАРТ ТУЛГАРЧ БОЛЗОШГҮЙ СОРИЛТ, АСУУДЛУУД

Монгол Улсын хувьд хот төлөвлөлтийн зохицуулалт ба түүнийг шийдвэрлэх арга замууд нь хоцрогдож байгаагаас газартай холбоотой зах зээлийн харилцаанд

гажуудал үүсч, хот тэлэлт, гэр хорооллын өргөжилт, авто замын хөдөлгөөний түгжрэлтэй холбоотой асуудлууд үүсч байна. Газар нь зээлийн барьцаа хөрөнгө болж чадахгүй байгаагаас санхүүжилтийн өртөгт нөлөөлж байгаа хүчин зүйлийн нэг болж байна.

Хотын удирдлагын засаглалын чадавхи болон үүрэг, хариуцлагын тогтолцоог сайжруулах үүднээс хотын Засаг дарга болон ИТХ-ын даргыг иргэдийн шууд оролцоотойгоор сонгодог сонгуулийн тогтолцоонд шилжих нь хотын хөгжлийг хурдасгах нэг алхам болж болох юм.

Монгол Улсын хот байгуулалт, хүн амын нутагшилт, суурьшлын тогтолцооны үндсэн суурь баримт бичиг болох “Хүн амын нутагшилт, хөгжлийн ерөнхий төсөл”-ийг боловсруулах шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна. Энэ баримт бичигт үндэслэж, хотуудын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө, газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө зэрэг хот байгуулалтын баримт бичгүүдийг боловсруулах ёстой. Энэхүү хөгжлийн суурь баримт бичгийг мэргэжлийн компани эсвэл зөвлөхүүдийн багаар боловсруулах бололцоогүй бөгөөд мэргэжлийн судлаачид, эрдэмтдээс бүрдсэн үндэсний хэмжээний хүрээлэнг байгуулж, суурь судалгааны үндэслэлтэйгээр боловсруулах шаардлагатай болж байна.

3. ХОТЖИЛТ БА ХҮРЭЭЛЭН БҮЙ ОРЧИН: “ХОТЖИЛТЫН ШИНЭ ХӨТӨЛБӨР”-Т ТУЛГАРЧ БОЛЗОШГҮЙ АСУУДЛУУД,СОРИЛТ

3.1. УУР АМЬСГАЛЫН ӨӨРЧЛӨЛТИЙГ АНХААРАХ НЬ

Дэлхийн уур амьсгалын өөрчлөлт ч нийгэм, эдийн засгийн эмзэг байдлыг нэмэгдүүлж байна. Тухайлбал, 1940-2010 онд дэлхийн түвшинд дулаарал $+0.85^{\circ}\text{C}$ байхад Монгол оронд $+2.07^{\circ}\text{C}$ буюу дэлхийн дунджаас 2.4 дахин их байгаа бөгөөд улмаар Монгол Улс уур амьсгалын эрсдэлд эмзэг байдлаар дэлхийн 100 гаруй орноос 8-рт орж байна.

Манай оронд уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөө нь усны нөөц, горимд өөрчлөлт орох, олон жилийн цэвдэгт хөрс болон өндөр уулын мөстлөг хайлах, нуур цөөрөм, булаг шанд ширгэх, хөрсний усны түвшин доошлох, зуны хэт халалт, хуурайшилт болон агаарын мандлын гаралтай конвекцийн үзэгдлийн улмаас хөрс, бэлчээр доройтон ургамлын төрөл зүйлийн бүрдлийн тоо цөөрч, цөлжих үйл явц идэвхжих, зэрлэг амьтадын тархалтын бүс нутаг өөрчлөгдөх, ой хээрийн түймрийн давтагдал нэмэгдэх зэргээр илэрч байна.

Монгол орны өргөн уудам газар нутагт хүн амын нутагшилт, суурьшлын орон зайн төлөвлөлтийг өнгөрсөн 70 гаруй жилийн уур амьсгалын өөрчлөлт, цаашдын хандлагатай уялдуулан авч үзэх нь хот, суурин газрын тогтвортой хөгжлийг хангах, уур амьсгалын өөрчлөлтөөс үүдэлтэй эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх, дасан зохицох үндсэн нөхцөл болно.

Зураг 4. Уур амьсгалын өөрчлөлтөд илүү эмзэг хот, суурин газар

Өнгөрсөн 70 гаруй жилийн хугацаанд орон зайн хувьд уур амьсгалын өөрчлөлт 2⁰C-ээс дээш дулаарч буй бүсэд Улаанбаатар болон 9 хот, 55 сумын төв оршиж байна. Энэхүү бүсэд нийтдээ 1,8 сая хүн буюу хүн амын 60 хувь амьдарч байгаа нь Монгол Улсын хүн амын дийлэнхи хэсэг нь уур амьсгалын өөрчлөлт, дулаарлаас үүдэлтэй эрсдэл өндөртэй бүсэд суурьшиж байгааг харуулж байна.

Түүнчлэн эрчимтэй хотжилт нь зүй бус газар ашиглалтыг нэмэгдүүлж, уур амьсгалын өөрчлөлтөөс үүдэлтэй байгалийн гамшигт хотуудын эмзэг байдлыг нэмэгдүүлж байна.

"Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого" болон "Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал"-д уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох чадавхийг бий болгох, экосистемийн тэнцвэрт байдлын алдагдлыг зогсоох, хамгаалах замаар тогтвортой хөгжлийн орчин бий болгох зорилтуудыг тусгасан.

2000 онд "Уур амьсгалын өөрчлөлтийн үндэсний хөтөлбөр"-ийг боловсруулсан ба Мянганы хөгжлийн цогц бодлогын хүрээнд 2011 онд "Уур амьсгалын өөрчлөлтийн үндэсний хөтөлбөр"-ийг (2011-2021) шинэчлэн баталсан бөгөөд тэргүүлэх зорилтуудад экологийн тэнцвэрт байдлыг хадгалах, эмзэг байдал, эрсдлийг бууруулах, шинэ технологи нэвтрүүлэх замаар хүлэмжийн хийн ялгаруулалтыг бууруулах, ногоон эдийн засгийн хөгжил, өсөлтийн бодлогыг хэрэгжүүлэх талаар тусгасан.

Түүнчлэн 2014 онд батлагдсан "Ногоон хөгжлийн бодлого"-ын (2014-2030) стратегийн зорилтонд "Уур амьсгалын өөрчлөлт, бүс нутгийн байгалийн нөөц баялаг, сэргэх чадавхид нийцүүлэн хүн амын суурьшлыг төлөвлөн хөгжүүлнэ" гэж заасан. Уг бодлогын барим бичиг нь байгалийн нөөцийг хэмнэлттэй, үр ашигтай ашиглах, экосистемийн үйлчилгээг тэтгэх, хүлэмжийн хийн ялгарал болон хаягдал багатай нийгмийн оролцоог ханган ядуурлыг бууруулах хөгжлийн загварыг бий болгоход чиглэсэн.

Монгол Улсын хүлэмжийн хийн ялгаруулалтын 52%-ийг эрчим хүчний салбар дангаараа эзэлж байна. Улмаар хүлэмжийн хийн ялгаруулалтыг бууруулахын тулд Сэргээгдэх эрчим хүчний үндэсний хөтөлбөр (2005-2020), сэргээгдэх эрчим хүчний (СЭХ) эх үүсвэрийг ашиглаж эрчим хүч үйлдвэрлэх, нийлүүлэхтэй холбоотой харилцааг зохицуулахаар Сэргээгдэх эрчим хүчний тухай хуулийг

2007 онд баталсан. “Сэргээгдэх эрчим хүчний үндэсний хөтөлбөр”-т 2020 он гэхэд эрчим хүчний үйлдвэрлэл дэх СЭХ хувь хэмжээг 20-25% -д хүргэх, системийн алдагдлыг 10-аас доошгүй хувиар бууруулах зорилт тавьсан. Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яамны харьяа ЦХМ-н үндэсний товчоо нь нийт 2 усан цахилгаан станц, 1 салхин цахилгаан станцыг цэвэр хөгжлийн механизмд бүртгүүлэн амжилттай хэрэгжүүлж, жилд 239 мянган тонн нүүрстөрөгчийн давхар ислийг (CO₂) бууруулсан.

Эрчим хүчний салбарт эрчим хүч, дулааны алдагдлыг бууруулах, сэргээгдэх эрчим хүчний үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх, зам, тээврийн салбарт утаа бага ялгаруулдаг тээврийн хэрэгслийг бодлогоор дэмжих, авто замын түгжрэлийг бууруулах, автозамын чанар, уулзварын нэвтрүүлэх чадварыг нэмэгдүүлэх, барилгын салбарт дулаан алдагдал багатай ногоон барилгыг дэмжих зэргээр үндэсний онцлогт тохирсон хүлэмжийн хийн ялгаруулалтыг бууруулах арга хэмжээг эдгээр салбаруудад түлхүү хэрэгжүүлж байна.

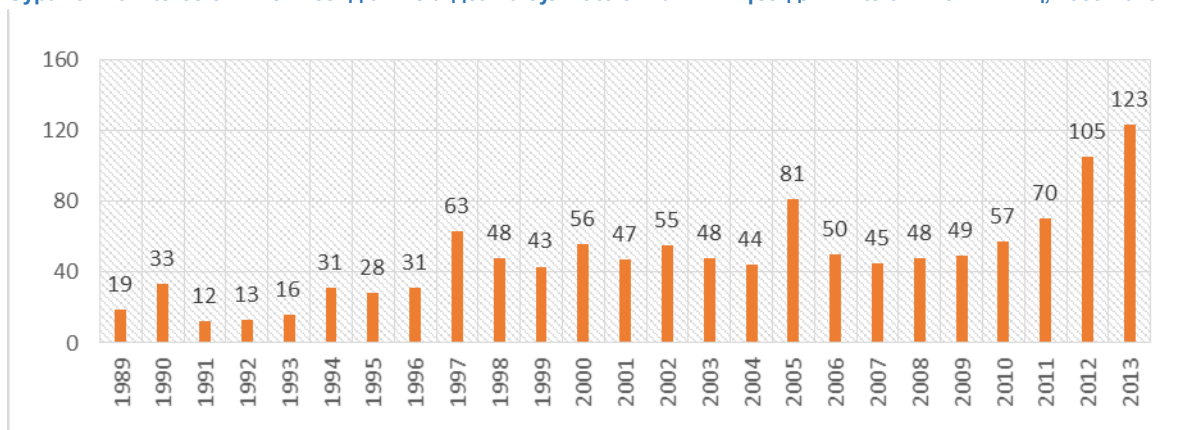
Хөдөөгийн эрчим хүчний төвлөрсөн системд холбогдоогүй сум, суурингуудыг бага чадлын сэргээгдэх эрчим хүчний үүсгүүрээр эрчим хүчний хэрэглээг нь шийдэж байна. 2013 оны байдлаар дотоодын хэрэгцээний эрчим хүчний нийтсуурилагдсан чадлын 92% хувийг дулааны, 7.6%-ийг сэргээгдэх эрчим хүчний эх үүсгүүрүүд эзэлж байна.

2009 оноос НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөрийн хүрээнд Монгол Улсын барилгын салбараас ялгарч буй хүлэмжийн хийн жилийн өсөлтийг бууруулах зорилго бүхий “Барилгын эрчим хүчний хэмнэлт” төслийг хэрэгжүүлсэн байна. Энэхүү төслийн хүрээнд шинээр баригдах орон сууц, олон нийтийн барилгын эрчим хүчний хэрэглээг хэмнэх, эрчим хүчний хэмнэлттэй барилга байгууламжийг барих шинэ систем, техник, технологийг нэвтрүүлэх зэрэг арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлж байна.

3.2. ГАМШГИЙН ЭРСДЛИЙГ БУУРУУЛАХ НЬ

2010 оны Дэлхийн Хүний Хөгжлийн илтгэлд нэг сая хүнд ногдох байгалийн гамшигт өртсөн хүний тоогоор Монгол Улс дэлхийд 2 дугаарт орж байна. Манай орны нийгэм, эдийн засагт ихээхэн хохиролтой байгалийн гамшигт үзэгдлээс ган, зуд, ой хээрийн түймэр, цасан шуурга, үер, эрс хүйтрэлт зэрэг үзэгдэл ордог. Нийт тохиолдсон агаар мандлын гаралтай гамшигт үзэгдлээс хүчтэй салхи шуурга 24%, ширүүн аадар бороо 21%, уруйн үер болон аянга цахилгаан 12%-ийг эзэлдэг. Богино хугацаанд багахан газар нутгийг хамран ихээхэн хэмжээний хохирол учруулдаг эдгээр аюулт үзэгдлийн давтагдлын тоо сүүлийн 20 гаруй жилд 2 дахин нэмэгдсэн. Байгалийн гамшигт үзэгдлээс эдийн засагт учруулж байгаа хохирол 20 жилийн өмнөхтэй харьцуулахад 10-14 дахин өссөн

Зураг 3. Монгол Улсын хэмжээнд ажиглагдсан аюулт болон гамшигт үзэгдлийн олон жилийн явц, 1989-2013

байна.

Хуурай, эрс тэс уур амьсгалтай, нүүдлийн мал аж ахуй эрхэлдэг Монгол Улсын хувьд хамгийн их хохирол дагуулдаг байгалийн гамшиг болох ган, зудын давтамж болон хохирлын хэмжээ уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөгөөр нэмэгдэж байна. Тухайлбал, 1999-2002 онд болон 2009-2010 онд нийт нутгийн 80-90% хамарсан ган, зуд дараалан тохиолдсон жилүүдэд олон сая мал зүй бусаар хорогдож, олон мянган малчин өрх малгүй болсон бөгөөд улмаар гамшгийн дараах жилүүдэд хөдөөнөөс хот руу шилжин суурьшсан хүн амын тоо эрс нэмэгдсэн байдаг.

Хот, суурин газрын 75 орчим хувь газар хөдлөлтийн Рихтерийн 7 ба түүнээс дээш, 12 сум 9 баллаас дээш газар хөдлөлтийн идэвхитэй бүсэд, нийт хүн амын 86 хувь нь эдгээр газар нутагт амьдарч байна. 2005 оноос Улаанбаатар хотод 20 км орчим зайд газар хөдлөлтийн идэвхижилт ажиглагдан 6 орчим хагарлыг илрүүлэн судалж байна. Улаанбаатар хот орчимд 2005 онд 1000, 2009 онд 2000, 2010 онд 2500 удаагийн газар хөдлөлтийн чичирхийлэл бүртгэгдсэн.

Гамшгийн эрсдлийн менежментийг сайжруулж, гамшгийн аюулыг бууруулах, гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагаанд төв, орон нутгийн төрийн байгууллага, мэргэжлийн байгууллага, хувийн хэвшил, иргэдийн оролцоог хангах, техник хэрэгслийн чадавхи, бэлэн байдлыг дээшлүүлэх зорилгоор “Гамшгаас хамгаалах чадавхийг бэхжүүлэх үндэсний хөтөлбөр (2011-2021)”-ийг 2011 онд баталсан.

2009 онд “Газар хөдлөлтийн гамшгийн эрсдлийг бууруулах үндэсний хөтөлбөр”-ийг учирч болзошгүй газар хөдлөлтийн гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, хүчтэй газар хөдлөлтийн голомт бүхий бүс нутагт гамшгийн эрсдэлийг бууруулах, ашиглагдаж байгаа зарим барилга байгууламжийн хийц, бүтээцийг хүчитгэх замаар эвдрэл, нуралтаас үүсэх хохирлыг багасгах, орон сууц, олон нийт, иргэн болон үйлдвэрийн барилга, зам гүүр, ус суваг, далан хаалт зэрэг байгууламж, инженерийн шугам сүлжээний аюулгүй байдлыг хангаж, байгалийн болзошгүй аюулаас урьдчилан сэргийлэх зорилгоор баталсан.

Онцгой байдлын Ерөнхий газрын дэргэдэх Гамшиг судлалын хүрээлэнгээс хийсэн Монгол орны хэмжээнд цасан болон шороон шуурганы эрсдлийн үнэлгээгээр Өмнөговь, Сүхбаатар аймаг хамгийн өндөр, үерийн эрсдлийн үнэлгээгээр манай орны хангай болон төвийн бүсийн аймгууд өндөр эрсдэлтэй, Улаанбаатар хот хамгийн өндөр эрсдэлтэй байна. Иймд хүн ам ихээр суурьшдаг томоохон хотуудад хуучин үерийн даланг сэргээн засварлах, шинээр барих шаардлага тулгарч байна.

“Шинэ бүтээн байгуулалт” дунд хугацааны зорилтот хөтөлбөр, “Улаанбаатар хотын 2020 он хүртэл хөгжүүлэх ерөнхий төлөвлөгөөний тодотгол, 2030 он хүртэлх хөгжлийн чиг хандлага”- д үерийн далангуудыг шинээр барих, хуучин далангуудыг сэргээн засварлах, гамшгийн үед хотоос гарах замыг шинээр барьж байгуулахаар төлөвлөсөн.

2013 оны байдлаар болзошгүй газар хөдлөлтөнд улсын нийт хүн амын бараг тал орчим хувь суурьшдаг Улаанбаатар хотын нийт барилга байгууламжийн 70 гаруй хувь нь газар хөдлөлтөнд өртөх магадлалтай ба үүнээс 367 барилга газар хөдлөлтөнд тэсвэргүй гэсэн судалгааны дүн гарсан. Улаанбаатар хотын есөн дүүргийн хэмжээнд газар хөдлөлтийн бичил мужлалын зургийг 2015 онд

шинэчлэн хийж, 2016 онд 12 аймгийн хэмжээнд бичил мужлалын зургийг хийхээр төлөвлөж байна. Монгол Улс 1971 оноос барилга барихад газар хөдлөлтийн нормыг мөрдөж эхэлсэн ба олон улсын чанарын стандартад нийцүүлсэн өндөр барилгын норм, дүрмийг 2011 оноос мөрдөж эхэлсэн.

3.3. ЗАМЫН ХӨДӨЛГӨӨНИЙ ТҮГЖРЭЛИЙГ БУУРУУЛАХ НЬ

Хүн амын шилжин ирэх хөдөлгөөнөөс үүдэлтэй эрчимтэй хотжилтын нөлөөгөөр үүсч буй замын хөдөлгөөний түгжрэлийн асуудал нь Монгол Улсын хувьд хүн амын хэт төвлөрөл бий болсон Улаанбаатар хотод түлхүү ажиглагдаж байна. Замын хөдөлгөөний түгжрэл нь Улаанбаатар хотын нийгэм, эдийн засгийн хамгийн их тулгамдсан асуудлуудын нэг болж байна. Улаанбаатар хотын тээврийн хэрэгслийн тоо 2007 оноос эрчимтэй өсөж эхэлсэн бөгөөд 1996 онтой харьцуулахад Улаанбаатар хотын тээврийн хэрэгслийн тоо 2006 онд 2.6 дахин, 2013 онд 9.8 дахин тус тус өсч 1998 оноос 2010 оны хооронд хөдөлгөөний эрчим 2 дахин нэмэгдсэн.

Улаанбаатар хотын хүн ам ихээр төвлөрдөг томоохон худалдаа, үйлчилгээ, ажил хэргийн төвүүд хотын төвд байрласан нь өглөөний цагаар хотын захаас хотын төв рүү, үдээс хойш орой хотын төвөөс хотын зах руу чиглэсэн хөдөлгөөн давамгайлж, хөдөлгөөний ачааллыг нэмэгдүүлэн түгжрэл үүсгэх үндсэн нөхцөл болж байна. Хүн амын хэт төвлөрөл, автомашины өсөлт, зам, тээврийн сүлжээний сул тогтолцоо болон хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөг зөрчин барилга байгууламжийг барьж байгаа нь хүн амын төвлөрлийг улам ихэсгэх, авто замын ачааллыг нэмэгдүүлж, түгжрэлийг улам ихэсгэж байна.

“Шинэ бүтээн байгуулалт” дунд хугацааны зорилтот хөтөлбөрийн хүрээнд хэрэгжүүлж буй “Гудамж” төсөл нь авто замын сүлжээний уулзваруудыг шинэчлэн засах, шинэ зам, гудамжийг бий болгож, авто замын сүлжээний нэвтрэх чадварыг нэмэгдүүлэхэд үр дүнгээ өгч байна.

Замын хөдөлгөөний хэт ачааллыг бууруулах, иргэдийг нийтийн тээврээр зорчуулах, нийтийн тээврийн хэрэгслийн нэвтрүүлэх чадварыг нэмэгдүүлэх, хөдөлгөөний эрчмийг бууруулах үүднээс замын хөдөлгөөний нэгдүгээр эгнээгээр нийтийн тээврийн хэрэгслийг явуулах, автомашиныг дугаараар нь ялган замын хөдөлгөөнд оролцохыг нь хязгаарлах зэрэг арга хэмжээ авч байна.

Мөн 2008 оноос хойш хотын авто замын засвар шинэчлэлтийн ажилд зарцуулах хөрөнгийн хэмжээ өссөнөөр зогсонги байсан хотын тээврийн сүлжээнд 42.5 км авто замыг шинээр барьж, 67.9 км авто замыг өргөтгөн шинэчилж, нийтдээ 110.4 км авто замын барилгын ажил гүйцэтгэсэн.

“Улаанбаатар хотыг 2020 он хүртэл хөгжүүлэх ерөнхий төлөвлөгөөний тодотгол, 2030 оны хөгжлийн чиг хандлага баримт бичиг”-т авто замын хөдөлгөөний түгжрэлийг бууруулах үүднээс хотын гудамж, замын сүлжээг өргөтгөн хөгжүүлэх, олон түвшний огтлолцол бүхий уулзвар, туннель байгуулах, нийтийн тээврийн ашигтай хэлбэрийг хөгжүүлэх зорилгоор тусгай замын автобусны замыг байгуулах, метро байгуулах зэрэг арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлэхээр төлөвлөсөн.

Автозамын хөдөлгөөний түгжрэлийг бууруулахад зөвхөн замын хөдөлгөөний нэвтрэх чадвар нэмэгдүүлэх нь өнөөгийн өдрөөс өдөрт өсөн нэмэгдэж буй автозамын хөдөлгөөний ачааллыг гүйцэхгүй тул хүн амын хэт төвлөрлийг сааруулах, дагуул хотуудад хүн амыг суурьшуулах нь зөв шийдэл болох юм.

3.4. АГААРЫН БОХИРДОЛ

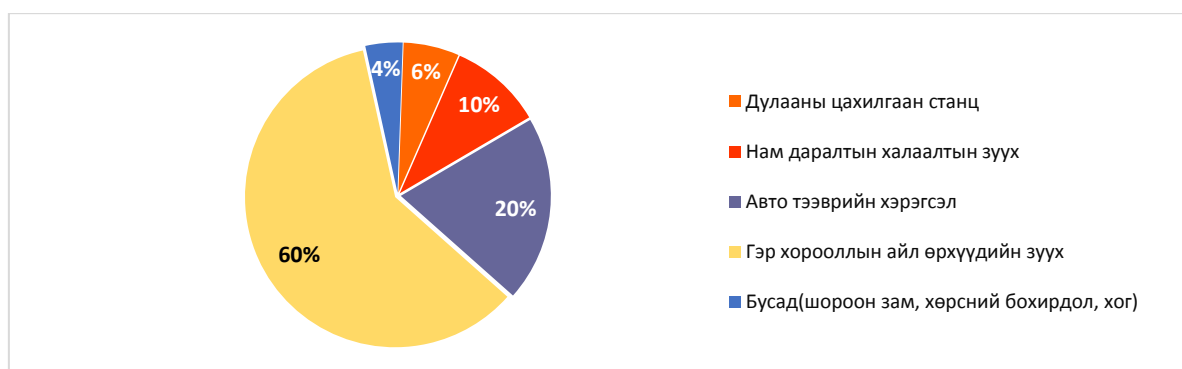
Эрчимтэй хотжилтын нөлөөгөөр хүйтэн уур амьсгалтай, өвлийн улиралд дулааны хэрэгцээг шатах ашигт малтмалын түлшээр хангадаг манай орны хувьд агаарын бохирдол нь ялангуяа, дэлхийд хамгийн хүйтэн нийслэл болдог Улаанбаатар хотын хувьд өвлийн улиралд хүлцэх хэмжээнээс хэд дахин давж, хүн амын эрүүл мэндэд ноцтой аюул учруулахад хүргэж байна. Агаарын бохирдлын гол эх үүсвэр нь гэр хорооллын айл өрхийн халаалтандаа түлдэг мод, нүүрсний хэрэглээ болон дулааны цахилгаан станц болон авто тээврийн хэрэгслээс ялгарч буй утаа юм. Сүүлийн 20 гаруй жилд хөдөөнөөс хотыг чиглэсэн хүн амын шилжилт хөдөлгөөнийг дагаад томоохон хот, суурингуудын гэр хороолол хяналтгүйгээр тэлж, агаарын бохирдлыг нэмэгдүүлэх гол хүчин зүйл болсон.

2010 онд Агаар бохирдуулагч этгээдэд агаарын бохирдлын тухай татвар ногдуулах, төлөхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулахаар Агаарын бохирдлын төлбөрийн тухай хуулийг баталснаар иргэн, аж ахуй нэгж, байгуулагуудаас олборлосон нүүрс, үйлдвэрлэсэн болон импортолсон органик уусгагчаас агаарын бохирдлын төлбөр авах эрх зүйн орчин бүрдсэн. 2012 онд Агаарын тухай хуулийг хүрээлэн байгаа агаарыг хамгаалах, бохирдохоос урьдчилан сэргийлэх, агаар бохирдуулах бодисын хаягдлыг бууруулж хяналт тавихтай холбогдсон харилцааг зохицуулахаар шинэчлэн баталсан. “Шинэ бүтээн байгуулалт” дунд хугацааны зорилтот хөтөлбөрийн (2010-2016) үндсэн 6 зорилтын нэг нь “Улаанбаатар хотын агаарын бохирдлыг бууруулах” зорилго юм. Мөн Хот, тосгоны ногоон байгууламжийн тухай хуулийн төслийг боловсруулж байна.

Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллагын судалгаагаар 2009-2010 оны байдлаар 1 м.куб агаарт агуулагдах PM10 тоосонцорын хэмжээ нийслэл Улаанбаатар хотод 279 микро грамм буюу хэвийн хэмжээнээс 14 дахин, хүлцэх хэм хэмжээнээс 4 дахин их агууламжтайгаар дэлхийн хамгийн бохир хотуудын тоонд орсон. Агаарын бохирдол хүйтний улиралд хамгийн оргил үедээ хүрч, агаарын чанарын хүлцэх хэм хэмжээнээс 2-4 дахин их болж нэмэгддэг.

Улаанбаатар хотын агаарын бохирдлын эх үүсвэрийн 60%-ийг 184 мянган гэр хорооллын айл өрхийн хэрэглэж буй зуух, 20%-ийг гол төлөв насжилт өндөртэй хуучин авто тээврийн хэрэгсэл, 10%-ийг 1.4 мянган бага, дунд оврын нам даралтын зуух, 6%-ийг 3 дулааны цахилгаан станц, 4%-ийг шороон зам, баригдаж буй барилга, хөрсний бохирдол, хог зэргээс ялгарч байна.

Зураг 4. Улаанбаатар хотын бохирдлыг үүсгэж буй хүчин зүйлс

Агаарын бохирдлын хамгийн гол хүчин зүйл гэр хорооллын айл, өрхүүдийн халаалтын зуух ба Улаанбаатар хотын хувьд 1998-2012 оны хооронд гэр хороололд амьдарч буй өрхийн тоо 2.4 дахин өсөж, 2012 оны байдлаар 78.8% буюу 21823 га газрыг гэр хороолол эзэлж байна. 2006-2013 оны хооронд гэр хороололд амьдарч байгаа өрхийн тоо 1.46 дахин өссөн бол орон сууцанд амьдарч байгаа өрхийн тоо 1.51 дахин өссөн байна.

Мөн авто тээврийн хэрэгслээс ялгарч байгаа бохирдуулагч бодис агаарын бохирдлын 2 дахь томоохон эх үүсвэр болж байна. Үүнээс 10 жилээс дээш насжилттай буюу бохирдуулагч утаа их ялгаруулдаг авто тээврийн хэрэгсэл 67%-ийг эзэлж байна.

Нийслэлийн агаарын чанарын албыг 2006 онд байгуулан агаар бохирдуулагч эх үүсвэрүүдэд хяналт тавих, багаж, тоног төхөөрөмж нийлүүлэх, тэдгээрийг ашиглан хэмжилт хийх мэргэжилтнүүдийн чадавхийг дээшлүүлэх, Улаанбаатар хотын агаарын бохирдыг бууруулах хяналтын чадавхийг бэхжүүлэхэд Япон Улсын Олон улсын хамтын ажиллагааны байгууллагатай хамтран ажиллаж байна.

Агаарыг хамгаалах, бохирдлоос урьдчилан сэргийлэх, агаар бохирдуулах бодисын хаягдлыг бууруулах зорилгоор “Цэвэр агаар сан”-г байгуулан агаарын бохирдлыг бууруулахад чиглэсэн төсөл, хөтөлбөрүүдийг санхүүжүүлж байна. “Цэвэр агаар сан” нь гэр хорооллын айл өрхүүдийг төвлөрсөн халаалтад холбох, халаалтын зуухнуудыг шинэчлэх, боловсруулсан түлшээр гэр хорооллын айл өрхүүдийг хангахад татаас олгох, автотээврийн хэрэгслээс ялгарах утааг бууруулах, агаарын чанарын хэмжилтээр агаарын бохирдлын хэмжээ хүлцэх дээд хэмжээнээс давсан аймгийн төвүүдэд бохирдлыг бууруулах төслийн ажлуудыг санхүүжүүлж байна. Гэр хорооллын 138797 айл, өрхийн 11% нь халаалтаа цахилгаан халаалтаар шийдэн цахилгааны хөнгөлөлтөнд хамрагдсан.

Агаарын бохирдлын багагүй хувийг эзэлж байгаа автотээврийн хэрэгслээс ялгарах агаар бохирдуулагч хийг бууруулахын тулд импортоор орж ирж байгаа автомашины ангилал, хөдөлгүүрийн багтаамж, үйлдвэрлэсэн хугацаа зэргийг харгалзан онцгой албан татвар ногдуулж, жил бүр бүх авто тээврийн хэрэгслээс агаарын бохирдлын хураамж авч, техникийн хяналтын үзлэгт хамруулж байна. Харин утаа бага ялгаруулдаг цахилгаан болон хийн хөдөлгүүртэй автомашиныг онцгой албан татвараас чөлөөлсөн.

Агаарын бохирдлын бууруулах ажлын үр дүнд Улаанбаатар хотын агаарын бохирдлын оргил үе буюу 2015 оны 1 дүгээр сард агаар бохирдуулагч бодисын сарын дундаж агууламжийг 2014 оны мөн үетэй харьцуулахад том ширхэглэгт тоосонцор 24 хувиар, нарийн ширхэглэгт тоосонцор 13 хувиар, азотын давхар исэл 20 хувиар тус тус багассан байна.

3.5. ЭДГЭЭР САЛБАРТ ОЛЖ АВСАН ТУРШЛАГА, СУРГАМЖУУД

-Хүн амын суурьшлын хэлбэр нь нүүдлийн хэлбэрээс суурин хэлбэрт эрчимтэй шилжиж, томоохон суурин газруудад хүн ам ихээр суурьшиж байгаа нь үер, гал түймэр, газар хөдлөлтөнд илүү өртөмтгий болгож байна. Хөдөө орон нутгийн малчдын гамшгийн эрсдлийг бууруулах хадлан, тэжээлийн нөөцийн сан байгуулан шаардлагатай үед малчдад өгөх, орон нутгийн иргэдийг дасан зохицоход чиглэсэн сургалт, үйл ажиллагаа тодорхой үр дүн өгч байна.

Уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуй, газар тариалан эрхлэгчдийн хэвшмэл арга барилд сүүлийн үеийн шинжлэх ухааны мэдлэгийг шингээн тогтвортой хөгжүүлэх, эдийн засгийн чадавхийг бэхжүүлэх нь хөдөөнөөс хот руу шилжих хөдөлгөөнийг бууруулан төв, суурин газрын гамшгийн эрсдлийн бүсэд хүн амыг нэмэгдүүлэхгүй байх боломжтой юм.

-Томоохон суурин газруудын хүн амын эрчимтэй өсөлт, гэр хорооллын тэлэлтээс шалтгаалан агаарын бохирдол цаашид өсөх хандлагатай байна. Гэр хорооллын айл өрхүүд халаалтын зуухыг бүрэн шаталттай зуухаар шинэчлэн сайжруулу байгаа нь агаарын бохирдлыг бууруулах дорвитой арга хэмжээ болж чадахгүй байна. Иймд гэр хорооллын айл өрхүүдийг орон сууцжуулах замаар мод, нүүрс, бусад шатах материалын хэрэглээг багасгах шаардлагатай. Байгалийн хий, цахилгаанаар дулааны асуудлаа шийдэхийг дэмжих хэрэгтэй байна.

-Аймгийн төв, нийслэлийн авто замын сүлжээний уулзваруудыг шинэчлэн засах, шинэ зам, гудамжийг бий болгож, авто замын сүлжээний нэвтрэх чадварыг нэмэгдүүлэхэд сүүлийн жилүүдэд дорвитой хөрөнгө оруулалт хийгдэж байна. Автотээврийн хэрэгслийн өсөлтийг хязгаарлах, замын хөдөлгөөний эрчмийг бууруулахад автомашины дугаарын хязгаарлалт, зорчих эгнээнд хийсэн зохицуулалт нь иргэдийг нийтийн тээврээр үйлчлүүлэх, нийтийн тээврийн үйлчилгээнд сайнаар нөлөөлж байгаа ч богино хугацаанд үр дүнтэй арга хэмжээ болж байна. Иймд хотын ерөнхий төлөвлөгөөг батлахдаа нийтийн тээврийн сүлжээ, газар зохион байгуулалттай уялдуулах, нийтийн тээврийн үйлчилгээнд метро гэх мэт бусад тээврийн хэрэгслийг нэвтрүүлэх шаардлагатай байна.

3.6. “ХОТЖИЛТЫН ШИНЭ ХӨТӨЛБӨР”-Т ТУСГАХ БОЛОМЖТОЙ ИРЭЭДҮЙД ЭДГЭЭР САЛБАРТ ТУЛГАРЧ БОЛЗОШГҮЙ СОРИЛТ, АСУУДЛУУД

- Уур амьсгалын өөрчлөлтийн ирээдүйд үзүүлэх нөлөөг анхаарах ёстой чухал хүчин зүйл хэвээр байна. Монгол Улс уур амьсгал, хүрээлэн буй орчны тэнцвэрт байдлыг хадгалахад Цэвэр хөгжлийн механизм, Хамтарсан кредит олгох механизм зэрэг хөгжингүй орнуудтай хамтарсан төслүүдийг хэрэгжүүлэхэд төрийн зүгээс дэмжих нь зүйтэй. Түүнчлэн, хот төлөвлөлтийг хүрээлэн буй орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн сөрөг нөлөө бага байхаар дахин төлөвлөлт хийж сайжруулж байх шаардлага гарч байна.
- Газар хөдлөлтөнд нэрвэгдсэн туршлага, хохирол бага тул гадны туршлагатай улс оронтой хамтарч ажиллах хэрэгтэй. Онцгой байдлын ерөнхий газрын одоогийн ашиглаж байгаа ихэнх техник, хэрэгсэл хуучирсан, хүрэлцээ муу байгаа тул орчин үеийн техник хэрэгсэлтэй болгох, хүний нөөцийг чадавхижуулан сургахад ихээхэн хөрөнгө оруулалт шаардлагатай.
- Замын хөдөлгөөний түгжрэлд ямар ч арга хэмжээ авахгүй тохилдолд замын хөдөлгөөний түгжрэлийн хотод учруулах бодит аюул ирээдүйд бий болох ба тэр үед богино хугацааны арга хэмжээ авахаас илүүтэй бодлогын хувьд дорвитой өөрчлөлт хийх томоохон ажил байх болно. Хүн амын өсөлт, хотын газрын тэлэлт болон өсөн нэмэгдэж байгаа автомашин эзэмшилтийн хотод үзүүлэх хавсарсан нөлөөлөл асар их байхаар байна.
- Гэр хорооллын тэлэлтийг багасгах, гэр хорооллын бүсэд дэд бүтцийн асуудлыг шийдэх болон оршин суугчидтай зөвшилцөн гэр хорооллыг

дахин төлөвлөлтөнд оруулан, хямд өртөгтэй, чанартай орон сууцны хороолол бий болгох замаар агаарын бохирдлыг дорвитой бууруулж чадна.

4. ХОТЫН УДИРДЛАГА, ЭРХ ЗҮЙН ОРЧИН: “ХОТЖИЛТЫН ШИНЭ ХӨТӨЛБӨР”-Т ТУЛГАРЧ БОЛЗОШГҮЙ АСУУДЛУУД, СОРИЛТ

4.1. ХОТЫН ЭРХ ЗҮЙН ОРЧНЫГ САЙЖРУУЛАХ НЬ

Монгол Улсад хот байгуулалтын салбар нь эртний баялаг түүх, ёс заншил, нүүдлийн соёл иргэншил, өргөн уудам нутаг дэвсгэрт тархан суурьшсан байдал, эх газрын эрс тэс уур амьсгал зэрэг өвөрмөц хэв шинжүүдийг тусган олон зууны турш хөгжиж ирсэн. 1921 оны ардын хувьсгал ялсны дараа улс орноо соёл иргэншлийн шинэ замд оруулж, улс ардын салбарыг цоо шинээр эхлэх хэрэгтэй байсан бөгөөд тэр бүхний эхлэл нь барилгын салбар байсан. Үүнээс өмнө суурин газруудад сүм хийдийн барилга, пүүс хоршооны барилга голлон төвлөрч байсан.

1926 онд Аж ахуйн явдлын яамны дэргэд “Барилгын хэлтэс” байгуулж, барилга барих, зураг төсөл зохиох ажлыг эхлүүлсэн нь шинэ цагийн барилга, хот байгуулалтын салбарыг нэгдсэн удирдлага, зохион байгуулалттайгаар хөгжүүлэх үндэс нь болж өгсөн. 1950-иад оноос хөдөөнөөс суурин газруудыг чиглэсэн хүн амын шилжилт хөдөлгөөн эрчимжиж, аймгийн төв хот болон томоохон хотууд үүсэн хөгжих нөхцлийг бүрэлдүүлж, улмаар Хот байгуулалтын хайгуул, зураг төслийн институт байгуулагдан, хотуудын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөний зураглалыг гаргаж, түүний дагуу хотуудыг төлөвлөн хөгжүүлж ирсэн.

1990 онд зах зээлийн эдийн засгийн харилцаанд шилжиж, Шинэ Үндсэн хуулийг батлан, түүний дагуу иргэд хүссэн газартаа чөлөөтэй шилжин суурьших бололцоотой болж, хот, суурин газруудыг засаг, захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн доторхи бүтцийн зохион байгуулалттайгаар хөгжих эрхзүйн үндэс тавигдсан. Улмаар хөдөө, орон нутгаас нийслэл болон Дархан, Эрдэнэт зэрэг томоохон хотуудыг чиглэсэн хүн амын шилжилт хөдөлгөөн эрс нэмэгдэж, нийслэлийн хот байгуулалтын болон нийгэм, эдийн засгийн дэд бүтцийн ачаалал даацаасаа хэтэрч, хүрээлэн буй орчны хэт бохирдол, авто замын түгжрэл зэрэг олон тулгамдсан асуудлыг үүсгэсэн нь хот байгуулалтын хууль, эрхзүйн орчинг шинэчлэн боловсруулах шаардлага бий болсон.

Дэд бүтцийн хөгжлийн яамны (*хуучин нэрээр*) Зураг төсөл, судалгааны үндэсний төвөөс боловсруулсан “Монгол Улсын хүн амын нутагшилт, хөгжлийн ерөнхий төсөл”-д манай орны хот, тосгоны ангилал, томоохон хотуудын хөгжлийн хэтийн төлөвийг бүлэг суурингийн тогтолцоонд үндэслэн тодорхойлжээ. Судлаачдын үзэж байгаагаар эхлээд хүн амын нутагшилтын янз бүрийн түвшний тогтолцоог судлан илрүүлж, улмаар энэхүү тогтолцооны хүрээнд тэдгээрийн бүтэц, үүрэг, хувьсал өөрчлөлт, нөлөөлж буй хүчин зүйлс (эдийн засгийн, нийгмийн, байгалийн г.м)-ийг нь тооцон үнэлэх замаар хот, суурин газрын сүлжээг зэрэглэх учиртай гэж үздэг.

Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалын дагуу нийслэлийг чиглэсэн хүн амын хэт төвлөрлийг сааруулж, орон нутагт хүн амын тогтвортой суурьших нөхцлийг дэмжиж, бүсийн нийгэм, эдийн засгийн төв болгон хөгжүүлэх зорилгоор 2003

онд УИХ-ын тогтоолоор Баруун бүсийн тулгуур төв хотоор Ховд, Улиастай, Хангайн бүсийн тулгуур төв хотоор Эрдэнэт, Хархорин, Төвийн бүсийн тулгуур төв хотоор Дархан, Зуунмод, Зүүн бүсийн тулгуур төв хотоор Чойбалсан, Өндөрхаан хотуудыг сонгон баталсан. Улмаар бүсийн тулгуур төв хотуудыг 2020 он хүртэл хөгжүүлэх ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулан баталсан. Үйлдвэрлэл, технологийн парк байгуулж, хөгжүүлэх үндсэн чиглэлийг УИХ-ын тогтоолоор 2003 онд тодорхойлж, Дархан, Эрдэнэт, Зуунмод, Багануур, Чойбалсан, Чойр, Ховд, Налайх, Улиастай, Сүхбаатар хотуудыг түшиглэн үйлдвэрлэл, технологийн парк байгуулахаар тогтсон. Мөн улс орны эдийн засаг, аж үйлдвэрийн хөгжлийн стратегийн ач холбогдол бүхий Сайншанд хотыг аж үйлдвэрийн цогцолбороор төлөвлөн хөгжүүлэх ажил эхлээд байна.

Түүнчлэн аймгийн төв хотууд, томоохон суурин газрууд болон сумын төв суурин газрууд газар зохион байгуулалтын болон хөгжлийн ерөнхий болон хэсэгчилсэн төлөвлөгөөг холбогдох зургуудыг боловсруулан баталж, хэрэгжүүлж байна. Мөн УИХ-ын тогтоолоор 2013 онд нийслэл Улаанбаатар хотыг 2020 он хүртэл хөгжүүлэх ерөнхий төлөвлөгөөг шинэчлэн баталж, 2030 он хүртэлх хөгжлийн чиг хандлагыг тодорхойлсон. Хот байгуулалтын салбарын эрхзүйн үндсэн баримт бичгүүд болох Хот, тосгоны эрхзүйн байдлын тухай хуулийг 1993 онд, Хот байгуулалтын тухай хуулийг 1998 онд, Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуулийг 1993 онд, Газрын тухай хуулийг 2002 онд, Барилгын тухай хуулийг 1998 онд баталсан бөгөөд эдгээр хуульд тухай бүрт нь иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх, хяналт, хариуцлагын тогтолцоог сайжруулах, тогтвортой хөгжлийг дэмжих талаар нэмэлт, өөрчлөлт оруулан шинэчлэн баталж буй нь хотуудыг тогтвортой хөгжих хууль, эрхзүйн орчинг бүрдүүлэхэд чухал алхмууд болж байна.

Хотын эрхзүйн орчныг сайжруулах асуудал хот байгуулалтын салбарын тулгамдсан асуудлын нэг болж байна. Учир нь Үндсэн хуулиар Монгол Улс засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн бүтцийн хувьд нийслэл болон аймгаас, нийслэл нь дүүрэг, хороо, аймаг нь сум, багаас бүрдэнэ гэж заасан. Үүний дагуу орон нутгийн хотууд нь засаг захиргааны хувьд хөдөөгийн сумдтай ижил буюу сум гэсэн статустай болсон бөгөөд нөгөө талаар Хот, тосгоны эрхзүйн байдлын тухай хуулиар улсын болон аймгийн зэрэглэлтэй хотуудаар зохион байгуулагдаж, эрхзүйн орчны хувьд ийнхүү хоёрдмол бүтэцтэй байсаар байна. Энэхүү байдал нь хотуудыг улсын болон аймгийн зэрэглэлтэй хот болгож статусыг нь нэмэгдүүлэн хотын бие даасан хөгжлийг дэмжихэд саад болсоор байна.

4.2. ЭРХ МЭДЛИЙН ТӨВЛӨРЛИЙГ СААРУУЛАХ, ОРОН НУТГИЙН УДИРДЛАГЫГ ЧАДАВХИЖУУЛАХ

Монгол Улс ардчилсан, чөлөөт зах зээлийн тогтолцоонд шилжсэнээр орон нутгийн удирдлагын эрх, үүргийг нэмэгдүүлж, төвлөрлийг сааруулж, засаг захиргааны нэгжүүдийн бие даан хөгжих чадавхийг дэмжсэн эрхзүйн тогтолцоог бүрдүүлэхэд нэлээд ахиц гарсан.

Шинэ Үндсэн хууль болон Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуулийн дагуу орон нутгийн ардчилсан сонгуулиар сонгогдож, орон нутгийн иргэдийн төлөөллөөс бүрдсэн нийслэл, аймаг, сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал болон баг, хорооны иргэдийн Нийтийн Хурлын төлөөлөгчид нь тухайн засаг захиргааны нэгжийн Засаг даргыг томилуулахаар нэр дэвшүүлэх, нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн дунд хугацааны бодлого, хөтөлбөр

болон тухайн жилийн эдийн засаг, нийгмийг үндсэн чиглэл, түүнийг хэрэгжүүлэх зардал болох төсвийг батлах, хөгжүүлэх хугацаанд захиран зарцуулах төсвийг батлах, төсвийн гүйцэтгэлийн тайланг батлах зэргээр нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын эрх, үүргийг тодорхойлж өгснөөр төвлөрлийг сааруулах чухал алхам болсон.

Нутгийн өөрөө удирдах ёсны хүрээнд орон нутгийн иргэдийн чөлөөт сонгуулиар сонгогдсон төлөөлөгчтэй, түүнд тайлагнадаг гүйцэтгэх байгууллагатай, тухайн нутаг дэвсгэрийн эдийн засаг, нийгмийн асуудлыг иргэдийн ашиг сонирхолд нийцүүлэн хуулийн хүрээнд бие даан шийдвэрлэх чадамжтай орон нутгийг удирдлагын тогтолцоо бүрдсэн.

Түүнчлэн орон нутгийн өөртөө засаглах эрхэд орон нутгийн иргэдийн оролцоог хуульчлан баталгаажуулж өгсөн нь томоохон ололт болсон. Төсвийн шинэ хууль 2011 онд батлагдан гарсан бөгөөд төвлөрлийг сааруулах, орон нутгийн төсвийн эрх мэдлийг иргэдийн оролцоотой нэмэгдүүлэх чиглэлээр үндсэн өөрчлөлтүүд нь тусгагдаж хэрэгжиж байна. Тухайлбал, тус хуулийн дагуу Орон нутгийн хөгжлийн сангаас аймаг, сум, дүүрэг, хороо бүрт тухайн жилийн орон нутгийн хөгжлийн төсөл, хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэхэд зарцуулах хөрөнгийг тусган өгч, энэхүү хөгжлийн төсөл, хөтөлбөрүүдийг сонгох, хэрэгжилтэд нь хяналт тавих оролцох эрхийг орон нутгийн иргэдийн нийтийн хуралд өгсөн. Энэхүү иргэдийн нийтийн хуралд хамгийн олон санал авч дэмжигдсэн төсөл, хөтөлбөрүүдийг сонгогдон хэрэгжиж байгаа нь орон нутагт шууд ардчиллын хэлбэр үр дүнтэй хэрэгжиж байгааг харуулж байна. Ийнхүү иргэд өөрсдийн шууд оролцоотойгоор оршин суугаа хот, суурин газрын амьдрах орчныг сайжруулах, хөгжлийн хөтөлбөр, төслүүдийг боловсруулж, батлах, түүний хэрэгжилтэд гар бие оролцох бололцоотой болсон.

Өргөн уудам нутаг дэвсгэртэй Монгол Улсын хувьд засаг захиргааны нэгжүүдийг бүсчилсэн хөгжлийн хандлагаар хөгжүүлэх нь үр дүнтэй алхам юм. Энэ үүднээс хууль эрхзүйн орчин бүрдсэн ч хэрэгжүүлэх механизм, санхүүжилт байхгүй байсаар байна. Тухайлбал, Эдийн засгийн 4 бүсийн хөгжлийн хөтөлбөрийг 2005 онд, Улаанбаатар бүсийн хөгжлийн хөтөлбөрийг 2006 онд баталж, 2003 онд Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага, зохицуулалтын тухай хуулийн дагуу Бүсчилсэн хөгжлийн Үндэсний хороо болон Бүсийн зөвлөлийг байгуулж, тэдгээрийг ажлын албаны зохион байгуулалттайгаар ажиллуулж эхэлсэн ч хөрөнгө санхүү болон бусад шалтгааны улмаас хэрэгжиж чадалгүй өнөөг хүрсэн. Орон нутгийн удирдлагын чадавхийг сайжруулах хүрээнд хот, суурин газруудын удирдлагын хүрээнд шаардлагатай нэгж, орон тоог нэмж бий болгон ажиллуулж байна.

4.3. ХОТ БАЙГУУЛАЛТАД ХҮНИЙ ЭРХ, ОЛОН НИЙТИЙН ОРОЛЦООГ САЙЖРУУЛАХ НЬ

Хот байгуулалтад хүний эрх, олон нийтийн оролцоог сайжруулах талаар сүүлийн жилүүдэд дорвитой санаачлагууд хийгдэж, үр дүнтэй хэрэгжиж эхлээд байна. Энэ хүрээнд орон нутгийн иргэдийн чөлөөт ардчилсан сонгуулиар сонгогдсон иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал, иргэдийн Нийтийн Хурал болон орон нутгийн гүйцэтгэх засаглалын байгууллагын шийдвэр, үйл ажиллагааг нээлттэй, ил тод болгож, олон нийтийн оролцоог хангах талаар мэдэгдэхүйц ахиц дэвшил гарч байна. Тухайлбал Шилэн дансны хууль, Төсвийн шинэ хууль, Орон нутгийн хөгжлийн сан, Иргэний тэнхим зэрэг шинэ санаачлага, эрхзүйн баримт бичгүүд мөрдөгдөж, үр дүнтэй хэрэгжиж байна.

Хот, суурин газруудын иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал, иргэдийн Нийтийн Хурал болон хуульзүйн субъектүүдийн санаачилсан хуулийн төсөл, хөтөлбөрүүд, хот төлөвлөлт, орон нутгийн хөгжлийн болон нийгмийн тулгамдсан асуудлуудыг ард нийтээр хэлэлцүүлж, иргэдийн санал, бодол, байр суурийг тусгах, шийдвэр гаргахад иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх замаар нээлттэй, хяналттай, хариуцлагатай иргэний нийгмийг төлөвшүүлэх үүднээс нийслэл, аймаг, сум, дүүрэг бүрт нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын дэргэд Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн санаачилгаар Иргэний тэнхим байгуулан ажиллуулж, тэдгээрт иргэд саналаа чөлөөтэй илэрхийлж, идэвхитэй оролцож байна.

Түүнчлэн хот, суурин газрыг дахин хөгжүүлэх үйл ажиллагаанд нийтийн эрх ашгийг эрхэмлэх болон олон нийтийн оролцоог хангах зарчмыг баримтлахыг 2015 онд батлагдсан Хот, суурин газрыг дахин хөгжүүлэх тухай хуулинд тусгаж өгсөн. Мөн орон нутгийн удирдлагууд нь хот, суурин газрыг дахин хөгжүүлэх талаар төсөл, хөтөлбөр, төлөвлөгөөг нийтэд сурталчлах, мэдээллэх, санал, гомдол хүлээн авах замаар олон нийтийн оролцоог хангах ажлыг зохион байгуулах эрхтэй болсон.

Газрын тухай хуулийн 2002 оны шинэчилсэн найруулгаар аймаг, сумын иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал нь аймаг, сумынхаа газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг баталж, хэрэгжилтэд нь хяналт тавьж ажиллахаас гадна хот, сум, суурин газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөлтөд олон нийтийн оролцоог хангах зарчмыг тусгаж өгсөн.

Хотын хөгжилд иргэдийн тэгш оролцоог хангах үүднээс эмэгтэйчүүд, ахмад настан, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн саналыг сонсох, тэгш эрхийг нь хангах үүднээс тэдгээр бүлгийн хүмүүсийн төлөөллүүдээр хотын зөвлөлийг байгуулж, хамтран ажиллаж байна. Тухайлбал, Улаанбаатар хотын эмэгтэйчүүдийн зөвлөл нь 1926 онд байгуулагдсан бөгөөд дүүргүүдэд салбар нэгж, хороодод анхан шатны нэгжтэйгээр хотынхоо хөгжил, дэвшилд хувь нэмрээ оруулах, эмэгтэйчүүдийн эрх ашгийг хамгаалахад идэвхи зүтгэл гаргаж байна.

4.4. ХОТЫН БАТАЛГААТ АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫГ НЭМЭГДҮҮЛЭХ

Хөдөө, орон нутгаас томоохон хотуудыг чиглэсэн хүн амын шилжилт хөдөлгөөн, хүн амын хурдацтай өсөлт, агаар, ус, хөрс, дуу чимээ зэрэг хүрээлэн буй орчны бохирдол, ажилгүйдэл, ядуурал, согтууруулах ундааны зүй бус хэрэглээ зэрэг нь хот, суурин газарт нийгмийн тулгамдсан асуудлыг хүндрүүлээд зогсохгүй, гэмт хэргийн гаралтын түвшинг нэмэгдүүлж байна. Иймд Үндсэн хуульд заасан эрхийн дагуу иргэдийн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийг хангах үүднээс гэмт хэргийн хариуцлагын тогтолцоог нэмэгдүүлэх, урьдчилан сэргийлэх, камержуулах ажлуудаас гадна хотын иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх, энэ талаар иргэдийн хотын соёл, боловсролыг сайжруулах арга хэмжээнүүд чухал юм.

Хөдөө, орон нутгаас шилжин ирэгсдэд зориулан хотын хууль, дүрэм, шилжин ирэгсдийн саад бэрхшээлийг богино хугацаанд хэрхэн даван туулах, хотын соёлыг эзэмших, дасан зохицож амьдрах талаар богино хугацааны сургалтуудыг явуулах нь үр дүнтэй алхам болно. Сургуулийн орчин дахь сурагчдын эцэг, эхийн төлөөллийн эргүүл хийх, жуулчдад туслах, гэмт хэрэгт өртөхөөс хамгаалах үүднээс оюутан-цагдаа эргүүл хийх, гудамж, албан байгууллага бүрийг камержуулах, өмнө нь ял эдэлж байсан иргэдийг давтан

сургах, ажилд зуучлах зэрэг ажлуудыг хэрэгжүүлж байгаа нь үр дүнгээ өгч байна.

Мөн ажилгүй, ядуу, боловсрол багатай нийгмийн эмзэг бүлгийнхнийг замын хөдөлгөөнийг зохицуулах, цас цэвэрлэх зэрэг олон нийтийн бага цалинтай ажилд татан оролцуулах, сургах талаар арга хэмжээ авах шаардлагатай юм. Түүнчлэн нийгмийн эмзэг бүлгийнхний болоод залуусын чөлөөт цагаа зөв боловсон өнгөрүүлэх төв, цогцолборуудыг хот, суурин газруудад байгуулах нь чухал байна.

4.5. НИЙТИЙН ОРОЛЦОО, ЭРХ ТЭГШ БАЙДЛЫГ НЭМЭГДҮҮЛЭХ

2003 онд НҮБ-ын НАВИТАТ-ийн III чуулганаар шинэ зууны хот байгуулалтын 9 үндсэн зарчимд хотын хөгжилд иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх болон хот, суурин газрын хүн амын тэгш эрхийг хангаж, иргэн бүрт боломж олгохыг тусгасан. Тодруулбал газар, дэд бүтэц, орон сууц болон суурь үйлчилгээ нь бага орлоготой өрхийн хэрэгцээ шаардлагыг хангахаар төлөвлөгдсөн байх ба төрийн үйлчилгээгээр эмэгтэйчүүд, залуус, нийгмийн эмзэг давхаргыг тэгш эрхтэйгээр хангах шаардлагатай гэж үзсэн.

Хот байгуулалтын тухай хууль, Хот, суурин газрыг дахин хөгжүүлэх тухай хууль, Газрын тухай хууль зэрэгт нэмэлт, өөрчлөлт оруулан хот төлөвлөлт болон газар ашиглалтад орон нутгийн иргэдийн оролцоог хангахыг гол зарчмаа болгон тусгаж өгсөн нь эерэг алхам болон хэрэгжиж байна.

Хот байгуулалт, хотын хөгжилд нийгмийн бүх бүлэг, давхаргын төлөөллийг тэгш эрхтэйгээр оролцуулж, эрх ашгийг хамгаалах, саналыг нь сонсох, тэдгээрийг хөгжүүлэх талаар арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлж байна. Тухайлбал, 2015 онд Нийслэлийн Засаг даргын дэргэд Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн зөвлөлийг байгуулж, тэдгээр хүмүүсийн эрх ашгийг хамгаалах, ажлын байраар хангах талаар анхаарал тавин ажиллаж байна.

Хот байгуулалтын хуулийн шинэчилсэн найруулгад хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд зориулсан дэд бүтэц бий болгохоор заасан бөгөөд үүний дагуу “Иргэний барилгын төлөвлөлтөд хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний шаардлагыг тооцсон орон зай, орчин” зэрэг тусгай стандартуудыг нийслэлийн нутгийн захиргааны байгууллагуудад хангуулан ажиллаж байна. Цаашид дэд бүтэц төрийн байгууллагуудаар зогсохгүй хувийн хэвшил, нийтийн эзэмшлийн зам, талбайн дэд бүтцийн байгууламжийг хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд хүртээмжтэй байдлаар шийдэх шаардлагатай байна.

Хүүхэд, залуус, эмэгтэйчүүд, ахмад настан, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд зэрэг хот, суурин газрын хүн амын бүх давхаргын хэрэгцээ шаардлагад нийцүүлэн хотыг төлөвлөж, шинэ зууны хотын тогтвортой хөгжлийн гол зарчим болсон нийгмийн эрх тэгш байдлыг хангаж, баян, ядуугийн ялгааг багасгах үүднээс нийтээр нь ижил хэмжээний татвар авах бус их ашиг олж байгаа бүлгээс ахиу татвар авч, бага орлоготой иргэдээс бага татвар авах санхүүгийн тогтолцоог бүрдүүлэх нь оновчтой юм.

4.6. ЭДГЭЭР САЛБАРТ ОЛЖ АВСАН ТУРШЛАГА, СУРГАМЖУУД

Хот, суурин газрын хүн амын эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах хотын баталгаат аюулгүй байдлыг хангахад агаарын бохирдол, ажилгүйдэл, ядуурал, архидан

согтуурал, хотын нийгэм, соёлын болон хатуу дэд бүтцийн хүртээмжгүй байдал сөргөөр нөлөөлж байна.

Хотын хөгжил болон хотын засаглалд иргэдийн оролцоог хангах талаар холбогдох хууль тогтоомжид тусгаж өгснөөс гадна гэр хорооллыг иргэдийн оролцоотой дахин төлөвлөж хөгжүүлэх, хотын дүрэм боловсруулж мөрдөх, хотын татвар, Иргэний тэнхим, төсвийн шинэ хууль, Ил тод байдлын тухай хууль, Орон нутгийн хөгжлийн сан зэрэг шинэлэг, бүтээлч санаачилга гарч, хотын амьдралд хэрэгжиж эхлээд байгаа нь эерэг үр дүнд хүргэж байна.

Хотын хөгжил, төлөвлөлтөд хэрэгцээ, шаардлагыг нь хангах үүднээс хотын захиргааны дэргэд хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, ахмадын, залуучуудын, эмэгтэйчүүдийн зөвлөл, холбоо зэрэг байгуулагдан өөрсдөд нь шаардлагатай хотын дэд бүтцийг байгуулахад дуу хоолойгоо хүргэж, эрх ашгаа хамгаалж байна.

4.7. “ХОТЖИЛТЫН ШИНЭ ХӨТӨЛБӨР”-Т ТУСГАХ БОЛОМЖТОЙ ИРЭЭДҮЙД ЭДГЭЭР САЛБАРТ ТУЛГАРЧ БОЛЗОШГҮЙ СОРИЛТ, АСУУДЛУУД

Өргөн уудам газар нутаг, цөөн хүн ам болон нэг төвт таталцсан хүн амын хэт төвлөрөл бүхий Монгол Улсын хүн амын нутагшилт, суурьшлын өнөөгийн тогтолцоонд хөдөөнөөс хотыг чиглэсэн хүн амын шилжилт хөдөлгөөн цаашид үргэлжлэх төлөвтэй тул эрчимтэй хотжилтод бэлэн байдлыг хангах, урьдчилан төлөвлөж хөгжүүлэх шаардлага гарч байна.

Шинэ зууны хотын тогтвортой хөгжлийн гол зарчим болсон нийгмийн эрх тэгш байдлыг хангах үүднээс хүүхэд, залуус, эмэгтэйчүүд, ахмад настан, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд зэрэг хот, суурин газрын хүн амын бүх давхаргын хэрэгцээ шаардлагад нийцүүлэн хотыг төлөвлөж, хөгжүүлэх, бага орлоготой хүн амыг хотын нийгмийн үйлчилгээгээр шуурхай хангах тогтолцоог бүрдүүлэх хэрэгтэй болж байна.

Ирээдүйн хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөнд хот байгуулалтын норм, стандартад нийцүүлэн ногоон байгууламж, нээлттэй зам, талбай зэрэг хотын дэд бүтцэд газар ашиглахаар төлөвлөж байгаа хэдий ч тэдгээр газрын одоогийн хувийн өмчлөлд байгааг хэрхэн зохицуулах талаар тодорхой болгож өгөөгүйгээс ирээдүйд газар өмчлөл, ашиглалтын маргаан гарах, эсвэл ерөнхий төлөвлөгөө хэрэгжихгүй байхад хүргэж болзошгүй байна.

Хотын эрхзүйн орчныг сайжруулах асуудал хот байгуулалтын салбарын тулгамдсан асуудлын нэг болж байна. Орон нутгийн хотууд нь засаг захиргааны хувьд хөдөөгийн сумдтай ижил буюу сум гэсэн статустай бөгөөд нөгөө талаар Хот, тосгоны эрхзүйн байдлын тухай хуулиар улсын болон аймгийн зэрэглэлтэй хотуудаар зохион байгуулагдаж, эрхзүйн орчны хувьд хоёрдмол бүтэцтэй байсаар байна. Энэ нь хотуудыг засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн бүтцийн хувьд нэгдмэл статустай болгож, хотын бие даасан хөгжлийг дэмжихэд саад болсоор байна.

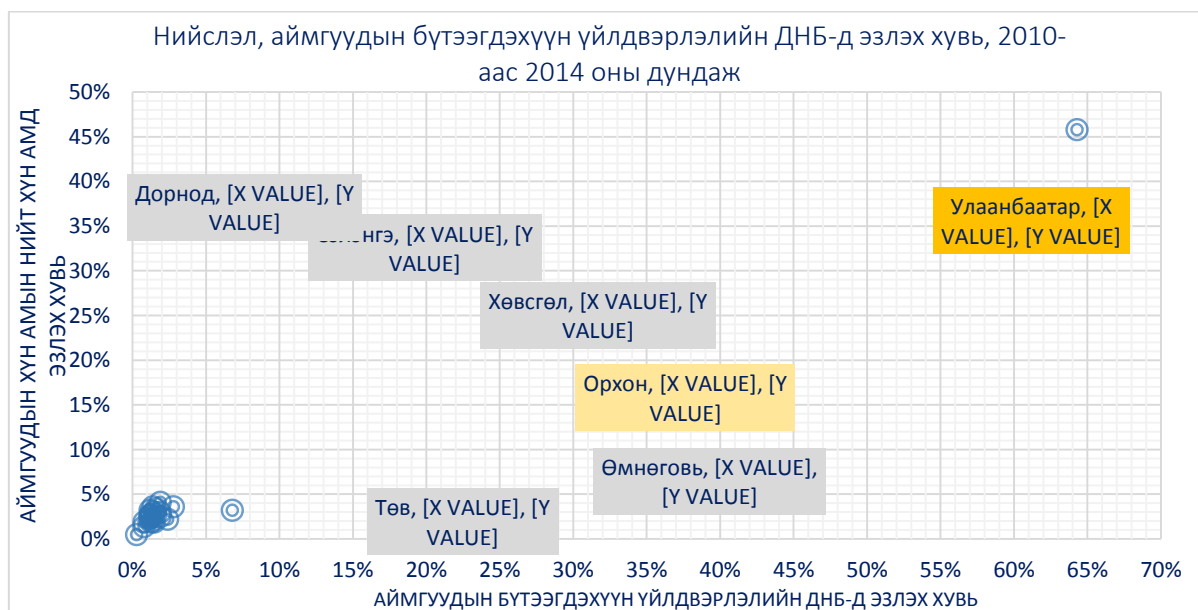
5. ХОТЫН ЭДИЙН ЗАСАГ:“ХОТЖИЛТЫН ШИНЭ ХӨТӨЛБӨР”-Т ТУЛГАРЧ БОЛЗОШГҮЙ АСУУДЛУУД,СОРИЛТ

5.1. ХОТ, ОРОН НУТГИЙН САНХҮҮГИЙН ЧАДАМЖИЙГ САЙЖРУУЛАХ

Дэлхийн эдийн засагт хотуудын эзлэх байр суурь өндөр байдгийн адилаар эрчимтэй хотжилт явагдаж буй Монгол Улсын эдийн засагт томоохон хот, суурины эзлэх хувь өндөр байгаа бөгөөд жилээс жилд нэмэгдэж байна. Тухайлбал, зөвхөн Улаанбаатар хот, Орхон аймгийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн хэмжээ Монгол Улсын ДНБ-ний 70 гаруй хувийг эзэлдэг.

Энэхүү том хотуудыг чиглэсэн нийгэм, эдийн засгийн таталцлын нөлөөгөөр үйлдвэрлэл, үйлчилгээ нь цөөн тооны томоохон хот, сууринд хэт төвлөрч, бусад аймгуудын эдийн засаг, бие даан хөгжихөд сөргөөр нөлөөлж байна. Өнөөгийн байдлаар Улаанбаатар хот, Орхон, Дорноговь, Өмнөговь аймгууд дотоодын төсвийн орлогоор зарлагаа нөхөх бололцоотой, бусад аймгууд улсын төсвөөс татаас авч зарлагаа нөхөж байна.

Зураг 5. Аймгуудын ДНБ-д эзлэх хувь

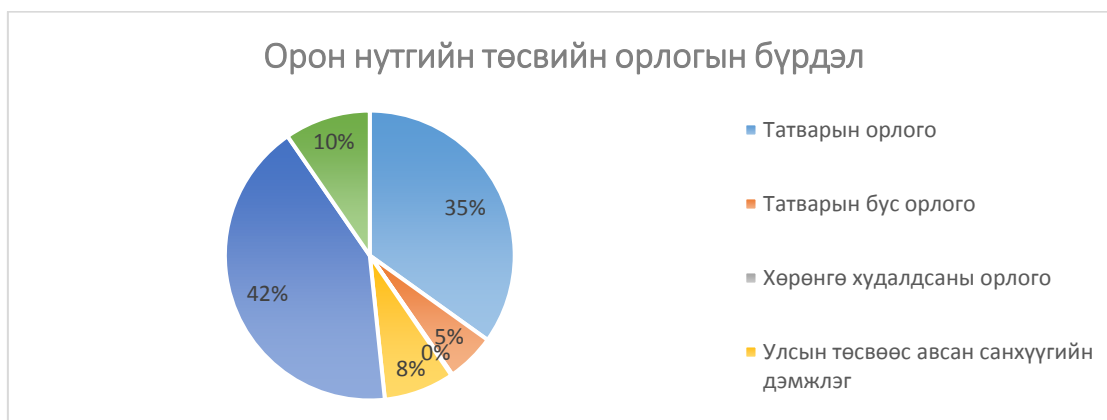

Хэдийгээр улсын төсвөөс татаас авдаг аймгуудын тоо буурахгүй байгаа ч нийт татаасын бодит дүн жилд 7 орчим хувиар буурч байна. Улсын дунджаар орон нутгийн төсвийн орлогын 40 орчим хувийг урсгал орлого, үлдэх хэсгийг тусламжийн орлогоор бүрдүүлж байна. Орон нутгийн төсвийн урсгал зардлыг санхүүжүүлэхэд нэгдсэн төсвөөс татаас өгдөг ба энэ нь орон нутгийн төсвийн 8 орчим хувь байдаг. Орон нутгийн төсөвт Улсын гэрээгээр хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагааны төсөв буюу Төсвийн ерөнхийлөн захирагчдын улсын төсвөөс орон нутагт зарцуулж байгаа зардал хамгийн их 42 орчим хувийг эзэлдэг. Энэхүү зардал нь эмнэлэг, сургууль, орон сууц ашиглалт, засварын зардлаас голчлон бүрдэнэ. 2003 онд батлагдсан “Төсвийн байгууллагын удирдлага санхүүжилтын тухай хууль”-ийн дагуу төсвийн байгууллагуудын урсгал зардлыг орон нутгаас шилжүүлэн Төсвийн ерөнхийлөн захирагчдын мэдэлд шилжүүлсэнээр “доороос дээш чиглэсэн” төсөв боловсруулж, баталдаг байсан хуучин тогтолцоонд томоохон өөрчлөлт орсон. Үүний үр дүнд 2003 оноос хойш Төсвийн ерөнхийлөн захирагчдын улсын төсвөөс орон нутагт зарцуулж байгаа зардал 30 хувиар нэмэгдэж, орон нутгийн төсвийн хэмжээ хумигдсан.

Орон нутгийн төсвийн үлдэх 10 орчим хувийг “Орон нутгийн хөгжлийн сан” бүрдүүлдэг. Монгол Улс 2011 онд Төсвийн тухай хуулийг шинэчлэн баталсан ба

энэ хуулиар орон нутгийн төсвийн эрх мэдлийг өсгөх, орон нутгийн албан тушаалтнуудын идэвхи санаачилга, хариуцлагыг сайжруулах, төсвийн зарцуулалтад иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх зорилгоор орон нутгийн хөгжлийн санг байгуулсан.

Зураг 6. Орон нутгийн төсвийн орлогын бүрдэл

Уг сангийн хөрөнгийг бүрдүүлэх зорилгоор Монгол Улсын Засгийн газар 2013 онд 250 орчим тэрбум төгрөг төвлөрүүлсэн. Сангийн эх үүсвэрийг цаашид тогтмол хангах зорилгоор импортоос бусад бараа, ажил, үйлчилгээний нэмэгдсэн өртгийн албан татварын орлогын 25 хувь, ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн орлогын 5 хувь, орон нутгийн хөгжлийг дэмжих зорилгоор олгосон дотоодын төрийн бус байгууллагын болон гадаадын албан ёсны тусламж, хандив, орон нутгийн төсвийн зардлаас давсан орлогыг санд төвлөрүүлэхээр тогтоосон. Улсын төсвөөс орон нутгийн хөгжлийн санд хөрөнгө хуваарилах хязгаарыг тодорхойлохдоо орон нутгийн хөгжлийн индексийг ашигладаг. Уг индекс нь хүн ам, нутаг дэвсгэрийн хэмжээ, алслалт, орон нутгийн татварын идэвх санаачилга гэсэн үзүүлэлтүүдийг ижил хувь хэмжээгээр тооцож байна.

Орон нутгийн төсвийн томоохон бүрдэл хэсэг татварын орлого нь улсын дунджаар 35 орчим хувьтай байна. Монгол Улс 2008 онд “Татварын ерөнхий хууль”-ийг шинэчлэн баталсан. Уг хуульд аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаас хувь хэмжээг нь тогтоож, орон нутгийн төсөвт төвлөрүүлэх, тухайн нутаг дэвсгэрт үйлчлэх татварын төрлүүдийг тогтоосон.

Аймаг, нийслэлийн төсвийн татварын орлого	Сум, дүүргийн төсвийн татварын орлого
<ul style="list-style-type: none">• Нийслэл хотын албан татвар• Газрын төлбөр• Үл хөдлөх хөрөнгийн татвар• Авто тээврийн болон өөрөө явагч хэрэгслийн татвар• Үйлдвэрлэл, үйлчилгээний зориулалтаар ашигласан усны төлбөр• Цалин хөлс, түүнтэй адилтгах хувь хүний орлогын татвар• Өв залгамжлал, бэлэглэлийн татвар• Улсын тэмдэгтийн хураамж	<ul style="list-style-type: none">• Хувь хүний албан татвар• Бууны албан татвар• Улсын тэмдэгтийн хураамж• Агнуурын нөөц, ан амьтан барих зөвшөөрлийн хураамж• Байгалийн ургамал ашигласны төлбөр• Ойгоос хэрэглээний мод түлээ бэлтгэж ашигласны төлбөр• Түгээмэл тархацтай ашигт малтмал ашигласны төлбөр• Хүн амын үнд, ахуйн зориулалтаар ус, рашаан ашигласны төлбөр• Хувь хүний орлогын албан татвар• Нохойны албан татвар

Орон нутгийн хүн амын төвлөрөл, нөөцийн харилцан адилгүй байдлаас шалтгаалан орон нутгийн урсгал орлогын төсвийн орлогод эзлэх хувь хэмжээ ялгаатай байдаг. Тухайлбал, нийслэл Улаанбаатар хотын төсвийн 80 гаруй хувийг урсгал орлого бүрдүүлдэг бол Өмнөговь аймаг 92, Дархан-Уул аймаг 80, Завхан аймаг 42 хувь байна.³

Монгол Улсын Их Хурлаас улс, орон нутгийн төсөв, улсын болон орон нутгийн өмчийн хөрөнгийг үр ашигтай захиран зарцуулах зорилгоор төсвийн удирдлагыг хэрэгжүүлэх шийдвэр, үйл ажиллагаа ил тод, нээлттэй, ойлгомжтой байх, түүнд олон нийт хяналт тавих мэдээллийн тогтолцоог бүрдүүлэх зорилгоор “Шилэн дансны тухай” хуулийг 2014 онд баталсан.

Энэхүү хуулийн хүрээнд

- төрийн болон орон нутгийн өмчит хуулийн этгээд,
- төрийн өмчит үйлдвэрийн газар,
- хяналтын багц буюу түүнээс дээш хэмжээний хувьцааг нь төр, орон нутаг болон тэдгээрийн нэгдмэл сонирхолтой этгээд эзэмшиж байгаа компани,
- улс, орон нутгийн төсвийн хөрөнгөөр хөрөнгө оруулалт, төсөл, хөтөлбөр, арга хэмжээ, ажил, үйлчилгээ гүйцэтгэж байгаа аж ахуйн нэгж, байгууллага,
- төрийн чиг үүрэгт хамаарах ажил, үйлчилгээг хууль тогтоомж, гэрээний үндсэн дээр гүйцэтгэгчид санхүүгийн мэдээллээ ил тод, олон нийтэд нээлттэй байршуулах үүрэг хүлээсэн. Хуулийн хэрэгжилтийн үр дүнд орон нутгийн төсвийн зарцуулалт сайжирч, төсвийн илүү хариуцлагатай тогтолцоонд шилжинэ гэсэн хүлээлттэй байна.

5.2. ОРОН СУУЦНЫ САНХҮҮЖИЛТЭД ХАМРАГДАХ БОЛОМЖИЙГ НЭМЭГДҮҮЛЭХ, САЙЖРУУЛАХ

³Сүүлийн 5 жилийн дунджаар тооцов.

Сүүлийн жилүүдэд хотын эдийн засаг тогтмол өндөр түвшинд өсөхөд нөлөөлсөн голлох хүчин зүйлийн нэг нь барилгын салбар, түүний дотор орон сууцны барилгын бүтээн байгуулалт болж байна. Сүүлийн 5 жилийн хугацаанд барилгын салбар дундажаар 48.5 хувийн өсөлттэй байна. Энэ нь 1990 оноос хойш барилгын салбарт байгаагүй томоохон өсөлт юм. 2005 оны зэрэгцүүлсэн үнээр тооцвол барилгын салбар 2006 онд 1996 оны түвшинээс 1.9 дахин, 2013 онд 1996 оны түвшинээс 4.2 дахин өссөн байна.

2005-2014 онд ашиглалтад оруулсан нийт барилгын 50 орчим хувь нь орон сууцны барилга байв. Өөрөөр хэлбэл, барилгын салбарын өсөлтөд орон сууцны барилга угсралтын ажил нэмэгдэх болсон нь нөлөөлсөн. 2013 оны байдлаар Монгол Улсын нийт өрхийн 25 хувь инженерийн шугам сүлжээнд бүрэн холбогдсон тохилог орон сууцад амьдарч байсан бол 2015 онд 30 хувь болж өссөн. 2013 оны байдлаар орон сууцны сангийн хэмжээ 11.5 сая.м² хүрээд байна. Энэ нь 2006 онтой харьцуулахад 1.5 дахин өссөн үзүүлэлт юм.

Засгийн газар, Монголбанк хамтран 2013 оны 6 дугаар сараас эхлэн эхлэн “Орон сууцны санхүүжилтийн урт хугацааны тогтвортой тогтолцоог бий болгох” хөтөлбөр хэрэгжүүлж эхэлсэн. Хөтөлбөрийн хүрээнд ашиглалтад орсон болон ашиглагдаж байгаа 80 м² хүртэл талбайтай орон сууцыг худалдан авч байгаа иргэдэд жилийн 8±1 хувийн хүүтэй, 20 хүртэл жилийн хугацаатай ипотекийн зээлийг бүх банкуудаар дамжуулан олгож эхэлсэн. 2015 оны байдлаар нийт 77 мянга гаруй иргэнд 3.3 их наяд төгрөгийн хөнгөлттэй зээл олгоод байна.

Урт хугацаатай, хөнгөлттэй орон сууц худалдан авах боломж бүрдсэнээр орон сууцны эрэлт ихсэж, сүүлийн жилүүдэд орон сууцны үнэ өссөн. Иймд орон сууцны эрэлт, нийлүүлэлтийн уялдааг хангах, нийлүүлэлтийг дэмжих замаар үнийн өсөлтийг хязгаарлах зорилгоор Монголбанкнаас орон сууцны барилгын зээлд зориулан 18 сарын хугацаатай хөнгөлттэй зээл олгож эхэлсэн. Уг ажлын хүрээнд эхний ээлжийн 400 гаруй тэрбум төгрөгийг 2013 онд барилгын компаниудад олгоод байна.

Түүнчлэн “Шинэ бүтээн байгуулалт” дунд хугацааны зорилтот хөтөлбөрийн хүрээнд Улаанбаатар хотод 110,171, хөдөө орон нутагт 22,240 айлын орон сууц барихаар төлөвлөж, энэ хугацаанд 74 мянга гаруй орон сууц ашиглалтад ороод байна. 2014 онд улсын хэмжээнд нийт 22.9 мянган өрх орон сууц түрээслэн амьдарсан дүн гарсан (Барилга хот байгуулалтын яам, 2016). Энэ тоо жилээс жилд өсч байгаа нь иргэдийн орон сууцад амьдрах хэрэгцээ нэмэгдэж байгаагийн илрэл боловч түрээсийн орон сууцны хүрэлцээ хомс, чанар муу, үнэ өндөр хэвээр байна.

Иргэдийн санхүүгийн чадавхиас шалтгаалан банкны зээлийн нөхцөл, шалгуурыг хангаж, ипотекийн зээл авч орон сууцтай болох төлбөрийн чадавхи хомс байдаг. Түүнчлэн хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, ахмад настан, байгалийн давагдашгүй хүчин зүйлийн нөлөөгөөр орон гэргүй болсон айл өрх, ажил, амьдралын гараагаа эхэлж байгаа залуу гэр бүлүүдэд түр амьдрах орон байрны асуудлыг шийдвэрлэх зайлшгүй шаардлага байгаа тул Засгийн газраас “Түрээсийн орон сууц” хөтөлбөрийг 2015 оноос хэрэгжүүлж эхэлсэн. Хөтөлбөрийн хүрээнд Улаанбаатар болон бусад аймгуудад нийт 20 мянган айлын түрээсийн орон сууцны сан бүрдүүлэхээр ажиллаж байгаа бөгөөд өнөөгийн байдлаар нийслэлийн төсвийн хөрөнгөөр 300 айлын түрээсийн орон сууцыг барьж, зах зээлийн ханшаас 3-5 дахин хямд үнээр түрээслүүлээд байна.

Нийслэлийн Засаг даргын 2013-2016 оны мөрийн хөтөлбөрийн хүрээнд ахмад настны болон нийгмийн эмзэг бүлгийн иргэд, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, өрх толгойлсон эхчүүдийн амьдрах орчныг сайжруулах зорилгоор зөвхөн ашиглалтын зардлаа өөрсдөө төлөх нөхцөлтэйгөөр орон сууцаар хангах “Ахмадын орон сууц-4000” хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж байна. Хөтөлбөрийн хүрээнд нийслэлийн удирдлагад орон сууцны өргөдөл гаргасан 10 мянга гаруй иргэн байснаас 1700 гаруй ахмад дайчин, өндөр настнуудын орон сууцыг шийдвэрлээд байна.⁴

5.3. ОРОН НУТГИЙН ЭДИЙН ЗАСГИЙН ХӨГЖЛИЙГ ДЭМЖИХ

Нийгэм, эдийн засгийн хэт төвлөрлийг сааруулах, орон нутагт хүн амын тогтвор суурьшлыг дэмжих үүднээс орон нутгийн бие даасан хөгжлийг дэмжих үүднээс төвлөрлийг сааруулж, орон нутгийн эрх мэдлийг нэмэгдүүлсэн хууль эрхзүйн орчинг бүрдүүлэх үүднээс Төсвийн шинэ хууль, Орон нутгийн хөгжлийн сан, хотын татвар зэрэг шинэ санал, санаачлагыг хэрэгжүүлж эхлээд байна.

Хот, суурин газарт иргэдийн эдийн засгийн идэвхи, оролцоо хөдөөгийнхтэй харьцуулбал их байна. Тухайлбал, 2013 оны байдлаар Монгол Улсын нэг хүнд ногдох ДНБ-ий хэмжээ 6.5 сая төгрөг, үүнээс Улаанбаатар хотод 8.9 сая төгрөг, Орхон аймагт хамгийн өндөр буюу 12.7 сая.төгрөг байсан. Улаанбаатар, Орхон аймгийг эс тооцвол Монгол Улсын хөдөө орон нутагт нэг хүнд ноогдох ДНБ-ий хэмжээ 3.9 сая төгрөг буюу улсын дунджаас 2.3 дахин бага байна.Улаанбаатар хот болон, уул уурхай, олборлолтын салбар хөгжсөн цөөн тооны аймгуудаас бусад газарт эдийн засгийн өсөлт зогсонги байгаа нь хөдөө орон нутгийн эдийн засгийг хөгжүүлэх бүсчилсэн хөгжлийн бодлогыг тууштай хэрэгжүүлэх шаардлагатай байгааг илтгэнэ.

Монгол Улсын Их Хурлын 2001 оны 57 дугаар тогтоолоор “Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал”-ыг баталсан. Энэхүү баримт бичгээр Монгол Улсыг бүсчилэн хөгжүүлэх арга замыг боловсруулж, эдийн засгийн бүсчлэлийг Баруун, Хангайн, Төвийн, Зүүн гэсэн дөрвөн хэсэгт хувааж Улаанбаатар хотыг бие даасан бүсийн жишгээр хөгжүүлэхээр тусгажээ. Бүсчилсэн хөгжлийн бодлогоор дамжуулан нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн тэнцвэрийг хангах, эдийн засаг, нийгэм, соёл, хүн амын нутагшилт, хот байгуулалтын бодлогыг уялдуулах замаар бүс нутаг бие даан хөгжих, орон нутгийн хөгжлийг дэмжих зорилт тавьсан юм.

Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалыг хэрэгжүүлэх зорилгоор 2003 онд баруун бүсийн тулгуур төв хотоор Ховд, Улиастай, хангайн бүсэд Хархорин, Эрдэнэт, төвийн бүсэд Зуунмод, Дархан, зүүн бүсэд Чойбалсан, Өндөрхаан хотууд байхаар тогтоосон. Мөн онд Улсын Их Хурлаас “Монгол Улсын бүсүүдийн хөгжлийн дунд хугацааны стратеги”-ийг баталсан.

Монгол Улсын хэмжээнд баруун бүсийн аймгууд эдийн засгийн хувьд хамгийн хоцрогдсон бүс нутаг хэвээр байна. Энэ нь төвөөс алслагдсан, бусад бүс нутагтай харьцуулахад дэд бүтэц хамгийн сул хөгжсөн, томоохон үйлдвэрлэлийн төвүүд бий болоогүйтэй холбоотой. Уг бүс нутгийн эдийн засгийн голлох салбар нь уламжлалт мал аж ахуй, газар тариалан хэвээр байгаа тул цаашид бүс нутгийн эдийн засгийг төрөлжүүлэх, тээврийн дэд бүтцийг сайжруулахаар ажиллаж байна.

⁴Эх сурвалж: <http://archive.olloo.mn/News/1224467.html>

Бүс нутаг, орон нутгийн хөгжлийг дэмжихэд чиглэгдсэн дараагийн томоохон ажил нь 2003 онд Улсын Их Хурлын 54 дүгээр тогтоолоор баталсан “Үйлдвэрлэл, технологийн парк байгуулж, хөгжүүлэх үндсэн чиглэл” байв. Энэхүү баримт бичигт Монгол Улсад хөгжүүлж болох үйлдвэр, технологийн паркийн төрлүүд болон паркийг байгуулах байршлыг бүсийн тулгуур төвүүдтэй давхцуулан зааж өгсөн. 2009 онд Монгол Улсын Их Хурлаас “Үйлдвэрлэл, технологийн паркийн эрх зүйн байдлын тухай хууль”-ийг баталснаар үйлдвэрлэл, технологийн паркийн эрх зүйн үндэс бий болж, үйлдвэрлэл, технологийн парк байгуулах, түүний удирдлага, үйл ажиллагаа, хяналтын тогтолцоотой холбогдсон харилцааг зохицуулах боломжтой болсон.

Өнөөгийн байдлаар үйлдвэрлэл, технологийн парк байгуулах ажлын хүрээнд Сайншанд аж үйлдвэрийн цогцолбор, Дархан, Эрдэнэт хотод баригдах үйлдвэрлэл технологийн паркийн бүтээн байгуулалтыг хэрэгжүүлэх, үйл ажиллагааг хариуцан зохион байгуулах үндсэн зорилго бүхий төрийн өмчит хязгаарлагдмал хариуцлагатай компануудыг байгуулан ажиллаж байна. Түүнчлэн, Улаанбаатар хотын захиргаанаас Эмээлтийн хөнгөн үйлдвэр, технологийн паркийг байгуулах ажлыг эхлүүлэн техник, эдийн засгийн үндэслэлийг боловсруулан, дэд бүтцийн ажлыг эхлүүлээд байна.

Монгол Улсын Их Хурал 1995 онд чөлөөт бүсийн тухай үзэл баримтлалыг баталсан. Уг үзэл баримтлалаар чөлөөт бүс байгуулах зарчим, шалгуурыг тогтоосон ба 2002 онд Чөлөөт бүсийн тухай анхны хуулийг баталж, 2015 онд шинэчлэн баталсан. Өнөөгийн байдлаар Алтанбулаг худалдааны чөлөөт бүс, Замын-Үүд эдийн засгийн чөлөөт бүс, Цагааннуур худалдааны чөлөөт бүс, Чойрын эдийн засгийн чөлөөт бүсүүдийг бий болгосон. Эдгээрээс Замын-Үүд болон Алтанбулгийн чөлөөт бүсүүд үйл ажиллагаа явуулж байна. 2013 оны байдлаар чөлөөт бүсийг байгуулах, үйл ажиллагааг жигдрүүлэх зорилгоор Монгол Улсын Засгийн газар 27.9 тэрбум төгрөгийн хөрөнгө оруулалт хийгээд байна.

Хөдөө орон нутгийн эдийн засгийн хөгжлийг дэмжих хүрээнд “Орон нутагт үйлдвэрлэл хөгжүүлэх чиглэл”-ийг Засгийн газраас 2009 онд баталсан. Орон нутагт хийх хөрөнгө оруулалтыг дэмжих зориулалтаар аймаг бүрт жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих зориулалтаар жилд 500 сая төгрөгийг улсын төсвөөс олгож эхэлсэн.

Түүнчлэн “Сум хөгжүүлэх сан”-г төсвийн хөрөнгө оруулалтын эх үүсвэрээр 2011 онд байгуулсан бөгөөд уг сан нь сумдад жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх, ажлын байр нэмэгдүүлэх зорилгоор хувь хүн болон аж ахуйн нэгжид бага хүүтэй зээл олгож байна. Өнөөгийн байдлаар “Сум хөгжүүлэх сан”-гаас 72 тэрбум төгрөгийг олгоод байна.

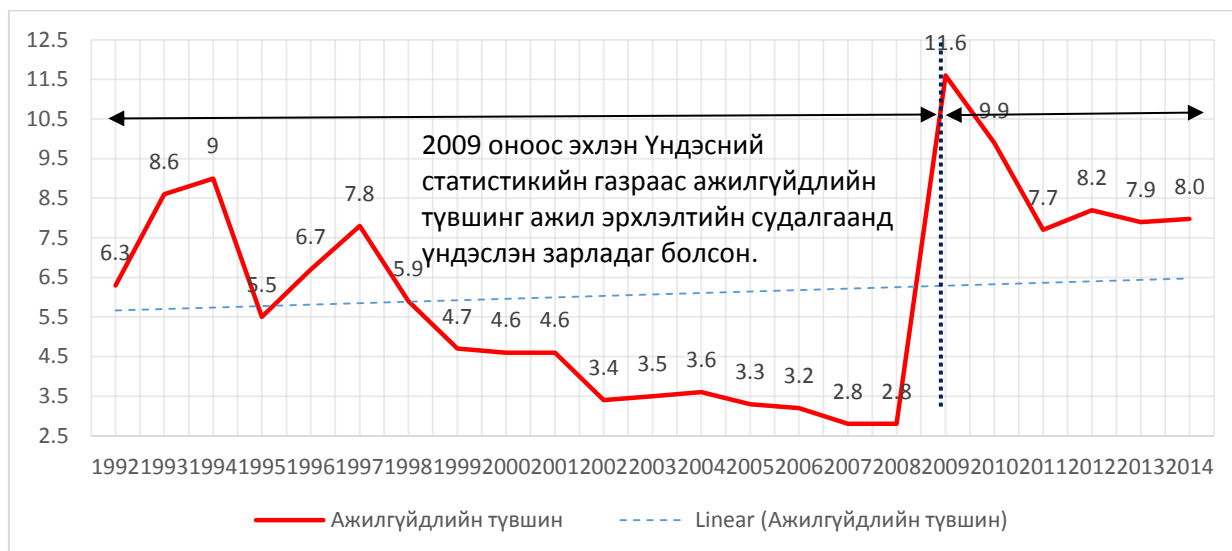
Хөдөө орон нутгийн худалдаа, ачаа эргэлтийг нэмэгдүүлэх хүрээнд зам, тээврийн дэд бүтцийг хөгжүүлэх ажлууд шат дараатай хийгдэж байна. Өнөөгийн байдлаар 15 аймгийн төв нийслэл хоттой хатуу хучилттай авто замаар холбогдсон бөгөөд 2016 онд бүх аймгийн төвүүдийг нийслэл хоттой холбох зорилт тавин ажиллаж байна.

5.4. БАТАЛГААТ АЖЛЫН БАЙР, АМЬЖИРГААГ БИЙ БОЛГОХ

Хотын эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг хангах гол хүчин зүйлийн нэг нь хот, суурин газрын хүн амын ажилгүйдлийг бууруулж, хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх явдал юм. Сүүлийн 5 жилийн дунджаар Монгол Улсад

ажилгүйдлийн түвшин 8.3 хувьтай байна. 2009 онд ажилгүйдлийн түвшнийг тооцох аргачлалд өөрчлөлт оруулснаар ажилгүйдлийн түвшний харьцуулалтад 2009 оноос өмнө ба дараах гэж ялгах шаардлагатай болсон. Аль ч хугацааны динамикаас харахад ажилгүйдлийн түвшин Монгол Улсад буурах хандлагатай байна.

Зураг 8. Ажилгүйдлийн түвшин, 1992-2014 он

2013 оны байдлаар Монгол Улсад эдийн засгийн идэвхитэй хүн амын тоо 1198.3 мянга байгаа бол нийт ажиллагчдын тоо 1103.6 мянга, нийт ажилгүй иргэдийн тоо 94.7 мянга байна.

Ажилгүйдлийн түвшнийг бүсээр авч үзвэл баруун бүс хамгийн өндөр 11.9 хувь, Улаанбаатар хотод хамгийн бага 4.6 хувь байна. Нийслэл хотод эдийн засгийн идэвхитэй хүн амын 34 орчим хувь төвлөрч байгаа нь эдийн засгийн голлох салбарууд энэ бүсэд оршиж байгаар тайлбарлагдана. Зүүн бүсэд эдийн засгийн идэвхитэй хүн амын дөнгөж 7.8 хувь, баруун бүсэд 14.8 хувь байгаа боловч ажилгүйдлийн түвшин эдгээр бүсүүдэд хамгийн өндөр байгаа нь аж үйлдвэр хөгжсөн томоохон таталцлын төвүүд бий болж чадаагүй, ажлын байрны хүрэлцээ хангамж муу байгаатай холбоотой.

Монгол Улсад ажиллах хүчний оролцооны түвшин жил ирэх бүр буурч байгаа үзүүлэлттэй байна. Энэ нь нэг талаар төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгийн үед бүх нийтээр ажиллах шаардлагатай байсантай холбоотой. 1990 оноос хойш ажил эрхлэх эс эрхлэх нь хүний чөлөөт сонголт болсноор ажиллах хүчний оролцооны түвшин буурч эхэлсэн. Хэдий тийм боловч ажиллах хүчний оролцооны түвшин шилжилтийн эдийн засагтай орнуудтай харьцуулахад дунджаас доогуур байгаа нь хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих бодлогыг эрчимжүүлэх шаардлагатайг харуулж байна.

Зураг 9. Ажиллах хүчний оролцооны түвшин

Өнөөгийн байдлаар хөдөлмөр эрхлэлтийн асуудлаар улсын төсөвт байгууллагын статустай харьяа газруудад 252 ажилтан, аймаг, нийслэл, дүүрэгт хөдөлмөрийн газар, хэлтэс, хүн ам олонтой 134 сум, 65 хороонд хөдөлмөрийн ажилтан ажиллаж байна. Монгол Улсын Засгийн газар хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үйл ажиллагааг үндсэн 2 хэлбэрээр хэрэгжүүлж байна.

- Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үйлчилгээг орчин үеийн дэвшилтэт технологид тулгуурлан, олон улсын жишигт нийцүүлж, нээлттэй, хүртээмжтэй зохион байгуулах чиглэлд анхаарч, салбарын бүртгэл, мэдээллийн системийг шинэчлэх, мэдээллийн нэгдсэн сантай болох, мэдээллийн чанарыг дээшлүүлэх, мэдээллийн сувгийг олон төрөл болгох ажлуудыг хэрэгжүүлж байна.
- Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих арга хэмжээ буюу хүн амын зорилтот бүлгүүдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлж байна. Тухайлбал, 2014 онд нийт 46,9 тэрбум төгрөгөөр 10 төсөл, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж, давхардсан тоогоор 97,286 иргэнийг хамруулж, 73,660 ажлын байр бий болгосон. Эдгээр ажлын байрны 37.1 хувь буюу 27,052 нь байнгын ажлын байр байна.

Хөдөлмөр эрхлэлтийн эрх зүйн орчин нь “Хөдөлмөрийн тухай”, “Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих тухай”, “Ажиллах хүч гадаадад гаргах, гадаадаас ажиллах хүч, мэргэжилтэн авах тухай”, “Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн тухай”, “Хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээний тухай”, “Мэргэжлийн боловсрол, сургалтын тухай” хуулиудаар зохицуулагдаж байна. Эдгээрээс гадна хөдөлмөр эрхлэлтийн бодлогын орчныг тодорхой болгох хүрээнд “Төрөөс албан бус хөдөлмөр эрхлэлтийн талаар баримтлах бодлого”-ыг 2006 онд, “Төрөөс малчдын талаар баримтлах бодлого”-ыг 2009 онд баталсан. Цаашид салбарын эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох, нэгдсэн үзэл баримтлалаар удирдан зохион байгуулах, бодлогын шинэчлэл хийх зорилгоор “Төрөөс хөдөлмөр

эрхлэлтийн талаар баримтлах бодлогын баримт бичиг”-ийн төслийг 2025 он хүртэлх хугацаагаар төлөвлөн боловсруулж байна.

Монгол Улсын Их Хурлаас 1999 онд “Хөдөлмөрийн тухай” хуулийг батласнаар хөдөлмөрийн гэрээний үндсэн дээр хөдөлмөрийн харилцаанд оролцогч ажилтан, ажил олгогчийн нийтлэг эрх, үүргийг илүү нарийвчлан тодорхойлсон.

“Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн тухай” хууль 2008 онд Улсын Их Хурлаар батлагдан, энэхүү харилцааг зохицуулах эрх зүйн орчин Монгол Улсад бий болсон. Хууль хэрэгжсэн хугацаанд хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн асуудалд зохих ахиц, өөрчлөлт гарч, үндэсний хөтөлбөр, 130 орчим стандарт, ерөнхий чиглэлийн 10 гаруй дүрэм, журам мөрдөгдөж байна.

2011 онд “Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих тухай хууль”-ийг шинэчлэн найруулж, уг хуулийн хүрээнд “Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сан”-г байгуулсан. Сангийн хөрөнгийг иргэдэд ажил, мэргэжлийн зөвлөгөө өгөх, мэдээллээр хангах, ажилд зуучлах, хөдөлмөрт бэлтгэх, сургалт зохион байгуулах, ажил олгогчийг дэмжих, малчин, хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч болон нөхөрлөл, хоршоо байгуулах иргэнийг дэмжих, ажил олоход хүндрэлтэй иргэний хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих, хөдөлмөр эрхлэлтийн бүртгэл, мэдээллийн нэгдсэн сан, бүртгэл, мэдээллийн сүлжээг бүрдүүлэх, сайжруулах зэрэгт зарцуулж байна. “Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сан” болон төсвийн бусад эх үүсвэрүүдээс санхүүжигдсэн дараах төслүүдийг хэрэгжүүлж байна.

Ажлын байр нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн төсөл хөтөлбөрүүд	Хөтөлбөрийн зорилго, арга хэрэгсэл
Сум хөгжүүлэх сангийн зээл	Сумын үйлдвэрлэл, үйлчилгээний тоог нэмэгдүүлэх, иргэдийг байнгын ажлын байраар хангах зорилгоор 1-ээс 10 хүртэлх сая төгрөгийн зээлийг жилийн 3 хувийн хүүтэйгээр 18 сар хүртэлх хугацаанд олгодог.
ЖДҮ-г дэмжих сангийн зээл	Үйлдвэрлэл эрхлэгчдийн тоог нэмэгдүүлэх, иргэдийг байнгын ажлын байраар хангах зорилгоор 5-аас 100 хүртэлх сая төгрөгийн зээлийг жилийн 8 хувийн хүүтэйгээр эхний 2 жил зөвхөн зээлийн хүүгээ төлөх нөхцөлтэйгөөр олгодог.
40-с дээш насны иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хөтөлбөр	Хөдөлмөрийн хэлтэст бүртгэлтэй ажил идэвхтэй хайж байгаа 40-өөс дээш насны иргэдийн хөдөлмөр эрхлэх боломжийг нэмэгдүүлэх зорилгоор байгаль хамгаалах нөхөн сэргээхтэй холбоотой ажилд зориулж 1-ээс 10 сая төгрөгийн жилийн 8 хувийн хүүтэй зээлийг олгодог. Зарим тохиолдолд буцалтгүй тусламж хэлбэрээр олгох боломжтой.
Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэний ажлын байрыг дэмжих хөтөлбөр	Хөгжлийн бэрхшээлтэй боловч өөртөө ажлын байр бий болгож байгаа иргэнд ажлын байрыг дэмжих зорилгоор 1-ээс 10 сая төгрөгийг буцалтгүй хэлбэрээр олгодог.
Эзэнтэй монгол хөтөлбөр	Иргэдбайгаль орчноо хамгаалах, нөхөн сэргээх, өөрсдийн амьдарч буй орчны нийтийн эзэмшлийн зам талбайг сайжруулах ажлуудыг бүлгээр эрхлэхийг дэмжиж 1-ээс 10 сая төгрөгийг буцалтгүй хэлбэрээр олгодог.
Аж ахуй эрхлэлтийг дэмжих	Асрамжийн газар, хорих ангид хүмүүжээд гарсан иргэдийг ажлын байраар хангасан тохиолдолд ажил олгогчид цалингийн доод хэмжээг 12-оор үржүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний урамшуулал олгодог.
Малчин ажил олгогчийг дэмжих хөтөлбөр	Хонин толгойд шилжүүлсэнээр 1000 болон түүнээс толгой малтай малчин өрх малчин авч 1 жилийн хугацаанд нийгмийн даатгалын шимтгэлийг төлөх, эсвэл 200 малаар малжуулсан тохиолдолд

	жилийн эцэст нийгмийн даатгалын шимтгэлийг буцаан олгодог.
Хөдөлмөрт бэлтгэх сургалт	Хөдөлмөрт бэлтгэх сургалтанд хамрагдсан тохиолдолд ажлын байранд зуучлан ажил олгогч болон ажилтанд цалингийн доод хэмжээтэй тэнцэх хэмжээний урамшуулал олгодог.
Ахмад мэргэжилтний зөвлөх үйлчилгээ төсөл	Аймаг, дүүргийн Хөдөлмөрийн хэлтэст бүртгэлтэй 3-аас доошгүй гишүүнтэй тэтгэврийн насны ахмад мэргэжилтнүүдийг хөлслөн зөвлөгөө авч, үйлдвэрлэл, үйлчилгээг өсгөж байгаа үйлдвэрлэл эрхлэгчдэд 1 сая хүртэл төгрөгийн буцалтгүй тусламж олгодог.

Хөдөлмөрийн зах зээлд мэргэжилтэй ажиллах хүч бэлтгэн гаргахад төрөөс анхааран ажиллаж байна. 2014-2015 оны хичээлийн жилд мэргэжлийн боловсрол, сургалтын салбарт нийт 76 байгууллага үйл ажиллагаа явуулж, нийт 42,797 суралцагч суралцаж байна.

Мэргэжлийн боловсрол, сургалтын төвүүдийн сургалтын хөтөлбөрүүдийг стандарчлах, ижил мэргэжлээр бэлтгэдэг сургуулиудын сургалтын төлөвлөгөөг нэгтгэн, шинэчлэн боловсруулах ажлууд хийгдсэн. Суралцагсдын мэргэжлийн ур чадварыг нэмэгдүүлэхийн тулд сургалтын тогтолцоог илүү практикт суурилсан хэлбэрт шилжүүлж, онол практикийн харьцааг 30:70 байхаар төлөвлөөд байна. Түүнчлэн мэргэжлийн боловсрол, сургалтын байгууллагуудын сургалтын орчинг сайжруулах, тоног төхөөрөмжийг шинэчлэх зорилгоор 2013, 2014 ондуудад олон улсын донор байгууллагууд, улсын төсвийн хөрөнгөөр нийт 3.5 тэрбум гаруй төгрөгийн санхүүжилт хийсэн.

5.5. ҮНДЭСНИЙ ХӨГЖЛИЙН БОДЛОГОД ХОТЫН ЭДИЙН ЗАСГИЙН АСУУДЛЫГ ТУСГАХ

Уул уурхайн экспорт болон гадаадын хөрөнгө оруулалтын огцом өсөлтөд тулгуурласан Монгол Улсын эдийн засгийн өндөр өсөлтийг цаашид тогтвортой хэмжээнд байлгахад эрчимтэй өсч буй хотын эдийн засаг, түүний дотор үйлчилгээний салбар чухал үүрэгтэй юм.

2013 оны байдлаар Монгол Улсын дотоодын нийт бүтээгдэхүүний 50 орчим хувийг үйлчилгээний салбар, 36 хувийг аж үйлдвэр, барилга, 14 хувийг хөдөө аж ахуйн салбар бүрдүүлж байна. Эдийн засагт эзлэх хөдөө аж ахуйн салбарын хувь аажмаар буурч, үйлчилгээнд суурилсан хотжсон эдийн засгийн хэлбэрт шилжиж байна.

Хот, суурин газрын үйлдвэрлэл, үйлчилгээний нийт эдийн засагт эзлэх хувь, хэмжээ тогтмол өсч байгаа нь хотжилт, эдийн засгийн асуудлыг хамтад нь авч үзэх нь зайлшгүй шаардлагатайг илтгэнэ. Өнөөгийн байдлаар ДНБ-ий 70 илүү хувийг Улаанбаатар, Эрдэнэт, Дархан зэрэг гуравхан хот бий болгож байгаа нь хотын эдийн засгийн нөлөө өндөр байгааг харуулж байна. Хотжилт ба эдийн засгийн хөгжлийн асуудлыг нягт уялдаатайгаар авч үзэхгүйгээр нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийг бий болгох боломжгүй юм. Монгол Улсын эдийн засагт оруулж байгаа бүс нутаг, орон нутгийн эдийн засгийн хувь хэмжээ буурснаар, хэт төвлөрөл үүсэх, хөдөө орон нутаг эзэнгүйдэж болзошгүй юм.

Орон нутгийн хөгжлийн түвшинг дүгнэх, өрсөлдөх чадварыг тодорхойлох зорилгоор “Эдийн засгийн өрсөлдөх чадварын төв”-өөс эрхлэн “Аймгуудын өрсөлдөх чадварын индекс”-ийг 2012 оноос эхлэн жил бүр үнэлж байна. Өрсөлдөх чадварын индексийг тооцохдоо тухайн орон нутгийн эдийн засгийн

багтаамж, засаглалын чадамж, бизнесийн үр ашиг, дэд бүтцийн хөгжлийн түвшин гэсэн үндсэн 4 үзүүлэлтээр нэгтгэн дүгнэдэг. Өнгөрсөн гурван жилийн хугацаанд аймгуудын өрсөлдөх чадварын индекс онцгой өөрчлөлт гараагүй. 2013 оны байдлаар Орхон, Өмнөговь, Дархан-Уул аймгууд хамгийн өндөр үзүүлэлттэй байсан бол Баянхонгор, Дундговь, Архангай аймгууд хамгийн сул үзүүлэлттэй байв. Өрсөлдөх чадварын индексээс үзэхэд төвөөс алслагдсан аймгуудын эдийн засаг, дэд бүтцийн хөгжил хоцронгүй байгаа нь харагдаж байна. Энэ нь улс орны хөгжил жигд бус, орон нутгийн хөгжлийн ялгаа өсч байгаагийн илрэл юм.

Монгол Улсын Их Хурлаас 2008 онд баталсан “Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого”-д бүсчилсэн хөгжлийн бодлогыг тууштай хэрэгжүүлж, хот, хөдөөгийн хөгжлийн түвшний ялгааг эрс багасгана гэж заасан. Энэ хүрээнд бүсчилсэн хөгжлийн төлөвлөлт, удирдлагыг боловсронгуй болгож, бүс нутгийн хөгжлийг түргэсгэх, бүс нутагт мэдлэгт суурилсан эдийн засгийг хөгжүүлэх зорилтуудыг тавьсан. Эдгээр зорилтуудын хүрээнд “Хөдөөгийн хөгжил” хөтөлбөр хэрэгжүүлж, эдийн засгийн болон худалдааны чөлөөт бүсийг байгуулах ажлууд хийгдэж байна.

2001 онд Монгол Улсын Их Хурлаас Монгол Улсын “Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал”-ыг баталсан. Энэхүү баримт бичигт бүсчилсэн хөгжлийг төрөөс дэмжих бодлогын гол чиглэл нь Улаанбаатар, Дархан, Эрдэнэт хот, тэдгээрийн орчмын нутгийн хүн ам, үйлдвэрлэл, үйлчилгээний хэт бөөгнөрөл, удирдлагын төвлөрөл, экологийн тэнцлийн алдагдлыг сааруулж, бүсүүдийн хөгжлийн түвшинг эрэмбэ дараатай дээшлүүлэх явдал гэж тодорхойлсон. Энэ хүрээнд эдийн засгийн 4 бүсэд тус бүр 2 хөгжлийн тулгуур төвийг хөгжүүлэхээр 8 бүсийн тулгуур төв хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулж, 2005 онд Засгийн газраас баталж, хөрөнгө оруулалтын тодорхой ажлууд хийгдээд байна. Хэдийгээр бүсийн тулгуур төвүүдийн хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө батлагдаад нэлээдгүй хугацаа өнгөрсөн ч эдийн засгийн нөхцөл байдлаас шалтгаалан төлөвлөгөөт ажлууд хангалттай хийгдэж чадахгүй, бүсийн тулгуур төвүүд нийслэл хот руу чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөнийг сааруулах хэмжээнд хөгжөөгүй байна.

Өнөөгийн байдлаар Монгол Улсын 21 аймгийн төв, 330 сумын 107 нь “Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан үндэсний хөгжлийн цогц бодлого”, “Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал”-д нийцүүлэн орон нутгийн урт болон дунд хугацааны хөгжлийн төлөвлөгөөг боловсруулж, орон нутгийн төсөв болон улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтаар хэрэгжүүлэн ажиллаж байна.

Нэгдсэн Үндэсний Байгууллагын дээд хэмжээний 70 дугаар чуулганаар 2030 он хүртэлх Тогтвортой хөгжлийн 17 зорилго бүхий хөгжлийн шинэ зорилтуудыг тодорхойлсонтой холбогдон Монгол Улс урт хугацааны хөгжлийн бодлогоо шинэчлэн боловсруулахаар ажиллаж байна. Энэ хүрээнд аймаг, сумд хөгжлийн бодлогыг тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлалтай уялдуулан шинэчлэн боловсруулах ажлууд эхлээд байна.

5.6. ЭДГЭЭР САЛБАРТ ОЛЖ АВСАН ТУРШЛАГА, СУРГАМЖУУД

- Орон нутгийн төсвийн захиран зарцуулах эрх мэдлийг нэмэгдүүлэх, орон нутгийн хөгжлийн шийдэлд иргэдийг түлхүү оролцуулах чиглэлд хийгдсэн шинэчлэлүүд тодорхой үр дүнгээ өгч байна. Цаашид орон нутгийн хөгжлийн сангийн үйл ажиллагааг тогтвортой үргэлжлүүлж, хөрөнгийг

илүү үр дүнтэй зарцуулахад анхаарах хэрэгцээ бий. Иргэдийн орон нутгийн төсвийн зарцуулалтад тавих хяналтыг нэмэгдүүлэх, үр өгөөжтэй төсөл, хөтөлбөрийг сонгон шалгаруулах мэдлэг, чадварыг тэдэнд эзэмшүүлэх нь чухал үр дүнтэй. Түүнчлэн “Орон нутгийн хөгжлийн сан”-гийн хөрөнгийг хуваарилахад ашигладаг индекс үнэлгээг илүү боловсронгуй болгон сайжруулах шаардлагатай нь харагдаж байна.

- Орон сууцны нийлүүлэлт нэмэгдэж, иргэд ипотекийн зээлээр орон сууц худалдан авах эрх зүйн орчин бүрдсэн ч урьдчилгаа төлбөрөө төлөх тодорхой хэмжээний мөнгөн хуримтлалгүй бага, дунд орлоготой иргэд орон сууц худалдан авах боломж хомс хэвээр байна. Томоохон хот, суурин газруудад газрын үнэ өсч, түүнийг даган үл хөдлөх эд хөрөнгө, орон сууцны барилгын үнэ өссөн нь ард иргэдэд дарамт учруулж байна. Цаашид орон сууцны санхүүжилтийг урт хугацаанд тогтвортой олгох, хөдөө орон нутагт ажлын байр бий болгох замаар төв суурин газар руу чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөнийг сааруулж, хөдөө орон нутагт ая тухтай амьдрах бололцоог нэмэгдүүлэх хэрэгцээ байна.
- Хөдөө орон нутаг, ялангуяа, алслагдсан аймгуудын эдийн засгийн хөгжил хоцрогдол ихтэй байгаа тул тэнцвэртэй хөгжлийг хангахад илүүтэйгээр анхаарах хэрэгцээ бий болсон. Иймд аймгуудын суурь дэд бүтцийн асуудлыг шийдвэрлэж, үйлвэрлэл, үйлчилгээ эрхлэх боломжийг нэмэгдүүлэх, алслагдсан орон нутагт үйлдвэрлэл эрхлэгчдийг татвар, зээлийн бодлогоор дэмжих нь чухал юм. Орон нутгийн хөгжлийг дангаар төлөвлөхийн оронд кластер хөгжүүлж, дотооддоо үнэ цэнийн сүлжээ бий болгох замаар дэмжих нь илүү үр дүнтэй гэж үзэж байна. Аж үйлдвэрийн парк, чөлөөт худалдааны бүс байгуулах, орон нутгийн аялал, жуулчлалыг хөгжүүлэх, байгалийн үзэсгэлэнт газруудад үндэсний парк байгуулж, дотоод, гадаадын жуулчдыг татах нь ажлын байр бий болгож төвлөрөлийг сааруулахад чухал нөлөө үзүүлэх юм. Монгол Улс аж үйлдвэрийн парк, кластер байгуулсан туршлага дутмаг тул олон улсын байгууллагууд, түнш орнуудын зөвлөгөө, тусламж нэн чухал байх болно.
- Монгол Улсын Засгийн газраас хөдөө орон нутагт ажлын байр бий болгоход анхаарч ирсэн. Хэдий тийм боловч орон нутагт ажилгүйдлийн түвшин өндөр хэвээр байна. Монгол Улсад малчин өрхийг хөдөлмөр эрхлэж байгаагаар тооцдог ч тэдний ажлын байр тогтвортой бус, байгаль, цаг уурын аюулт үзэгдлээс хамаарал өндөр байдаг. Ган, зуд зэргээс шалтгаалан олон тооны малчид ажилгүйчүүдийн эгнээнд шилжин, хот, суурин газар руу шилжих үзэгдэл гарсаар байна. Хөдөө орон нутагт тогтвортой ажлын байр бий болоогүй нөхцөлд шилжилт хөдөлгөөн буурдаггүйг өнгөрсөн туршлагаас харж болох юм.
- Орон нутагт бизнесийн үйл ажиллагаа эрхлэхэд тулгардаг бэрхшээлүүдийн нэг нь мэргэжилтэй ажиллах хүчний дутмаг байдал байдаг. Ялангуяа, орон нутгийн бизнесүүдэд энэ нь байнгын тулгамдсан асуудал болдог. Иймд төрөөс мэргэжлийн боловсрол, сургалтын төвүүдийг барьж байгуулахад хөрөнгө оруулалт хийсэн нь мэргэжилтэй ажиллах хүчний асуудлыг шийдвэрлэхэд томоохон түлхэц болсон. Цаашид зах зээлийн эрэлтэд тулгуурлан ажиллах хүчнийг бэлтгэх

эрэлтэд суурилсан тогтолцоог бий болгох, орон нутагт ажиллах багш, боловсон хүчнийг бэлтгэх нь чухал байна.

- Монгол Улсын эдийн засагт томоохон хот, суурины үзүүлэх нөлөө жил ирэх бүр нэмэгдсээр байгаа нь эдийн засгийн хөгжлийг орон зайн хувьд тэнцвэртэй хөгжүүлэх зайлшгүй шаардлагыг бий болгож байна. Хөдөө аж ахуй, газар тариаланд суурилсан эдийн засгийн бүтцэд өөрчлөлт орж, энэ салбарт ажиллагсдын тоо буурах хандлагатай болсон. Мөн уур амьсгалын өөрчлөлтөөс үүдэн уламжлалт мал аж ахуй, газар тариалан нь тогтвортой орших нөхцөл хумигдсаар байна. Үүнтэй холбоотой шилжилт хөдөлгөөн жилээс жилд өсөн нэмэгдэж, хүн амын төвлөрөл цөөн тооны томоохон хот, сууринд бий болсон нь бүс нутгийн хөгжлийн бодлогыг цаг алдалгүй хэрэгжүүлэх, томоохон тулгуур төвүүдийг хоцронгуй бүсүүдэд бий болгох бодит хэргэцээг үүсгээд байгаа юм.

5.7. “ХОТЖИЛТЫН ШИНЭ ХӨТӨЛБӨР”-Т ТУСГАХ БОЛОМЖТОЙ ИРЭЭДҮЙД ЭДГЭЭР САЛБАРТ ТУЛГАРЧ БОЛЗОШГҮЙ СОРИЛТ, АСУУДЛУУД

- Орон нутгийн санхүүгийн чадамжийг нэмэгдүүлэх нэг арга зам нь төсөв болон орон нутгийн хөрөнгийг илүү үр өгөөжтэй ашиглах явдал юм. Орон нутагт хэрэгжүүлж байгаа төсөл, хөтөлбөрүүдэд тавих шаардлагыг өндөрсгөж, үр өгөөжийг нэмэгдүүлэх замаар ард иргэдийн амьжиргааг дээшлүүлэх нь үр дүнтэй байх болно. Үр өгөөжтэй төсөл, хөтөлбөрүүдийг сонгон шалгаруулах, боловсруулах нь орон нутгийн иргэдийн мэргэжил, чадвараас шууд шалтгаалдаг. Иймд төсөл, хөтөлбөр боловсруулах, орон нутгийн санхүүг зөв зохистой зарцуулах чадварыг нэмэгдүүлэхэд чиглэгдсэн ажлыг төр болон төрийн бус байгууллагууд, олон улсын байгууллагуудын оролцоотойгоор хэрэгжүүлэх нь богино хугацаанд үр ашгаа өгөх алхам болно. Орон нутгийн төсвийн захиран зарцуулалтад иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлж, тодорхой үр дүнд хүрсэн ч иргэдийн оролцооны идэвхитэй хэлбэрүүдийг нэвтрүүлэх хэрэгцээ байна. Иргэд орон нутгийн хөгжлийн төлөвлөлтөд, санал хураалтад гар өргөн оролцох, сонсох гэсэн идэвхигүй байр суурьнаас хандах биш төлөвлөлтөд оролцох, өөрсдийн дуу хоолойг бодитоор тусгах боломжтой, илүү үр дүнтэй оролцооны аргуудыг нэвтрүүлэх, хэвшүүлэх нь чухал юм.
- Орон сууцны санхүүжилтийг урт хугацаанд хүрэлцээтэй, хямд түвшинд байлгах нь эдийн засгийн тогтвортой байдалтай шууд хамааралтай. Инфляцийн түвшинг урт хугацаанд тогтвортой, бага түвшинд барьсанаар зээлийн хүүг бууруулах боломж бүрдэж, орон сууцны зээлд олгож байгаа төрийн татаасыг бууруулснаар санхүүжилтийг урт хугацаанд хадгалах боломжтой болно. Хөгжиж буй эдийн засагтай орнуудад эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хангах нь амаргүй тул орон сууцны санхүүжилтийн тогтвортой системийг бүрдүүлэхэд олон улсын байгууллагуудын урт хугацаатай, хямд зээлийн эх үүсвэрүүд нь чухал дэмжлэг байх болно.
- Ажиллах хүчний оролцооны түвшин буурч байгаа нь нийт эдийн засгийн өсөлтөд сөргөөр нөлөөлөх хүчин зүйл болж байна. Далд эдийн засгийг

хумих замаар ажиллах хүчний оролцооны түвшинг нэмэгдүүлэх нь ирээдүйд хийгдэх томоохон ажил байх болно. Мөн иргэдийн ажиллах идэвхийг нэмэгдүүлэх, тэднийг дахин сургах, мэргэшил олгох замаар ур чадварыг нь нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн ажлуудыг эрчимжүүлэх хэрэгцээтэй юм. Мэргэжилтэй ажиллах хүч бэлтгэх сургалтын төвүүдийг хөдөө орон нутагт бий болгох нь орон нутагт үүсээд байгаа ажиллах хүчний хомсдлыг арилгахад чухал түлхэц болно. Орон нутагт бизнесийн үйл ажиллагааг эрхлэхийг дэмжих, дэд бүтцийн асуудлыг шийдвэрлэх, орон нутагт үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа аж ахуйн нэгжүүдэд татвар, зээлийн тааламжтай нөхцлүүдийг бий болгох зайлшгүй хэрэгцээ бий.

- Орон нутагт кластер хөгжүүлэх, төлөвлөгдсөн аж үйлдвэрийн паркуудыг байгуулах бололцоог бүрдүүлэх замаар ажлын байрыг дэмжих, улмаар төвлөрлийг сааруулах бодлогыг тууштай баримтлах хэрэгцээ байна. Бүс нутгийн төрөлжилтийг дэмжих, бренд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх нь орон нутгийн тэнцвэртэй хөгжлийг дэмжих томоохон алхам болно.

6. ОРОН СУУЦЖУУЛАЛТ БА СУУРЬ ҮЙЛЧИЛГЭЭ: “ХОТЖИЛТЫН ШИНЭ ХӨТӨЛБӨР”-Т ТУЛГАРЧ БОЛЗОШГҮЙ АСУУДЛУУД, СОРИЛТ

6.1. ГЭР ХОРООЛЛЫН НӨХЦЛИЙГ САЙЖРУУЛАХ, УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХ

Хот, суурин газруудын гэр хорооллын хэмжээ тэлэх явц нь хөдөөнөөс хот руу чиглэсэн хүн амын шилжилт хөдөлгөөн эрчимжсэнтэй шууд холбоотой. Шилжилт хөдөлгөөний нөлөөгөөр Улаанбаатар хот болон 21 аймгийн төвийн сумдад амьдардаг иргэдийн нийт хүн амд эзлэх хувь 1996 онд 51%, 2006 онд 60% байсан бол 2013 онд 65% болж өсчээ.

2010 оны хүн ам, орон сууцны тооллогоор Монгол Улсад нийт 713,780 өрх тоологдсоны 45 хувь нь гэр сууцад, 53 хувь нь байшин сууцад үлдсэн 2 хувь нь бусад төрлийн сууцад амьдарч байна. Байшин сууцад амьдарч байгаа 382,808 өрхийн 36 хувь буюу 138,545 айл өрх дэд бүтцийн инженерийн шугам сүлжээнд бүрэн холбогдсон тохилог орон сууцад амьдардаг. Үүнээс үзэхэд нийт өрхийн 80.6 хувь нь инженерийн шугам сүлжээнд огт холбогдоогүй эсвэл бүрэн бус холбогдсон сууцад амьдарч байна.⁵ Аймгийн төвийн сумд, Улаанбаатар хотод гэр сууц болон дэд бүтцэд бүрэн холбогдоогүй байшин сууцад амьдардаг нийт өрхийн тоо 323,824 байгаа нь Монгол Улсын нийт өрхийн 45 орчим хувийг эзэлж байна.⁶

⁵Монгол Улсад уламжлалт мал аж ахуй эрхэлж, гэр сууцад амьдардаг хүн ам нийт хүн амын 22 хувийг эзэлдэг тул инженерийн шугам сүлжээнд холбогдоогүй өрхийн тоо өндөр гарсаныг анхаарах хэрэгтэй юм.

⁶Энд томоохон суурин газруудын гэр хорооллын бүсэд амьдардаг айл өрхийг хасаж тооцсоныг анхаарна уу.

Хүн амын шилжилт хөдөлгөөнийг нөхцөлдүүлэгч хүчин зүйлсийг дараах байдлаар тоймлох боломжтой. Үүнд:

- 1990 оноос өмнө хүн амын шилжилт хөдөлгөөн нь төрийн хатуу хяналт доор байсан. Төр, засгаас механикаар хязгаарлаж байсан шилжилт хөдөлгөөнийг 1997 онд чөлөөлснөөр эхлэл нь тавигдсан. Нийгэм, соёлын үйлчилгээ илүү хүртээмжтэй хот, сууринд амьдрах хүмүүсийн сонирхол нэмэгдсэнтэй холбоотойгоор шилжилт хөдөлгөөн эрчимжсэн.
- 1999-2001, 2009-2010 онуудад болсон зудын улмаас олон тооны малчид амьжиргааны эх үүсвэрээ алдсан тул хөдөө орон нутгаас Улаанбаатар хот руу шилжин ирэгсдийн тоо эрс нэмэгдсэн. 1996 онд 624 мянга байсан хотын хүн ам 2006 онд 987 мянга, 2013 онд 1,267 мянга болж жилд дундажаар 4%-иар өсч байв.
- Шилжилтийн он жилүүдэд хөдөө орон нутагт байсан улсын өмчийн томоохон үйлдвэрүүд, бааз, нэгдэл задарсанаар ажилгүй иргэдийн тоо огцом өссөн. Орон нутагт ажлын байрны хомсдол үүссэний улмаас иргэд илүү боломж эрэлхийлэн томоохон хот, суурин руу шилжиж эхэлсэн.

Ийнхүү томоохон хот, суурин газрын хүн амын хурдацтай өсөлтийг орон сууцны хангамж гүйцэж чадаагүй тул 2000 оноос эхлэн хотын хил хязгаар тэлэгдэж, төлөвлөлтгүй гэр хорооллын бүсүүд үүссэн. Өнөөдрийн байдлаар Улаанбаатар хотын хүн амын 60 орчим хувь нь суурь дэд бүтцийн үйлчилгээнд холбогдоогүй гэр хороололд амьдарч байна.

Хотын төлөвлөлтгүй хэсгүүдэд суурь дэд бүтцэд холбогдоогүй айл өрхүүдийн тоо нэмэгдэж, хүйтний улиралд түүхий нүүрс, модыг халаалтын зориулалтаар шатааж байгаа нь хот орчмын агаарын бохирдол зөвшөөрөгдсөн хэмжээнээс давж, хүн амын эрүүл мэндэд ноцтой хохирол учруулах болсон. Тухайлбал, Улаанбаатар хотын агаар дахь хүхэрлэг хийн өвлийн хоногийн дундаж агууламж 2000 онд 16 мкг/м^3 байсан бол 2013 онд 62.5 мкг/м^3 болж 3.9 дахин өссөн. Энэ нь агаарын чанарын стандартад заасан хүлцэх хэмжээнээс 6 дахин өндөр байна.

Судалгаанаас үзэхэд нийт хүн амын өвчлөлийн тэргүүлэх шалтгаанд амьсгалын замын тогтолцооны өвчлөл тэргүүлж, жилээс жилд өссөөр байна. 2010 оны байдлаар амьсгалын эрхтний өвчлөл нийт өвчлөлийн 24 хувийг эзэлж байв (С.Аригуун, 2011, хууд. 12).

Хот, суурин газрын гэр хорооллууд ариутгах татуургын нэгдсэн системд холбогдоогүй хэвээр байна. Судалгаанаас үзэхэд гэр хорооллын өрхийн бие засах газрын 85 хувь, бохир усны цооногийн 89 хувь нь стандартын шаардлага хангаагүй (Ч.Үржээ, 2013, хууд. 23). Ахуйн хог хаягдлыг ил задгай хаях, эсвэл газрын гүн рүү шингээх, булах зэргээр зайлуулж байгаагаас хөрс, ус бохирдон иргэдийн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрх ноцтой зөрчигдөж байна.

Гэр хороолол төлөвлөлтгүйгээр тэлснээс болж, бохир ус, үнс, муу зам, хог хаягдал зэрэг нь хөрсийг ихээр бохирдуулж байна. 2012 онд нийслэлийн 56 цэгээс авсан хөрсний дээжинд хийсэн нян судлалын шинжилгээний дүнг хөрсний ариун цэврийн үнэлгээний үзүүлэлтийн стандарттай харьцуулахад дээжүүдийн 47.8% нь их бохирдолтой, 49.3% нь дунд бохирдолтой байна. Хүнд металын шинжилгээгээр 50 сорьцны 26%-д хар тугалга стандартад заасан хүлцэх хэмжээнээс 6 дахин их гарсан. Түүнчлэн 11 аймгийн төвийн хөрснөөс авсан 71 дээжинд хийсэн нян судлалын шинжилгээгээр 50.7% нь их, 34.9% нь

дунд, 14.3% нь бага бохирдолтой ангилалд хамаарч байна (Ч.Үржээ, 2013, хууд. 6).

Эрүүл ахуйн шаардлага хангасан унд-хэрэглээний усны хангамж нь гэр хороололд тулгамдсан асуудлын нэг юм. Гэр хорооллын өрхийн нэг хүнд ноогдох хэрэглээний усны хэмжээ НҮБ-ын зөвлөж байгаа хэмжээнээс 2.5 дахин бага байна. 2010 оны хүн ам, орон сууцны тооллогоор төвлөрсөн ус, хангамжийн системд холбогдоогүй нийт хүн амын 50.7 хувь нь унд-ахуйн усаа 200 хүртлэх метр, 37.3 хувь нь 200-аас 1000 метр, 11.9 хувь нь 1000 метрээс хол зайд орших уст цэгээс авдаг байна (П.Батима, 2014, хууд. 10). Гэр хорооллын айлуудын ундны ус хадгалах саванд хийсэн бохирдлын шинжилгээнээс үзэхэд өвлийн улиралд судалгаанд хамрагдсан нийт өрхийн 36%-д гэдэсний савханцарын нян илэрсэн бол зуны улиралд 55.7% болж өссөн (Uddin, 2015).

Эдгээрээс гадна гэр хорооллын иргэдэд нийгмийн үйлчилгээг тэгш, хүртээмжтэй хүргэх, байгалийн гамшигт өртөх эрсдлийг бууруулах нь тулгамдсан асуудал болоод байна.

Гэр хороолол хамгийн хурдацтай тэлж байгаа Улаанбаатар хотод тулгарч буй асуудлыг шийдвэрлэх зорилгоор улс, хотын төсөв, олон улсын байгууллагуудын санхүүжилтээр зорилтод төсөл, хөтөлбөрүүдийг шат дараатай хэрэгжүүлж байна. Тухайлбал, Улаанбаатар хотын агаарын чанарыг сайжруулах зорилгоор гэр хорооллын айл өрхийн эрчим хүчний хэрэглээнд шөнийн цагийн хуваарийг нэвтрүүлж, цахилгаан халаагуур ашигладаг 46.4 мянган хэрэглэгчдийн цахилгааны үнэд хөнгөлөлт үзүүлэх болсон.Түүнчлэн Дэлхийн банк, Монгол Улсын “Цэвэр агаар” сангийн санхүүжилтээр нүүрсний зарцуулалтыг 50-аас 60 хувь, хорт утааны ялгарлыг 80 хүртэл хувь бууруулах боломжтой “Утаагүй зуух” хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж, 100 гаруй мянган өрхийн хэрэгцээнд хөнгөлттэй үнээр нийлүүлсэн.

Нийслэлийн гэр хорооллын хөрсний бохирдлыг бууруулах зорилгоор Монгол Улсын “Цэвэр агаар” сангийн хөрөнгөөр айл өрх, аж ахуйн нэгж, байгууллагын 180 мянга гаруй жорлон, муу усны нүхийг технологийн дагуу халдваргүйжүүлэх ажлыг зохион байгуулаад байна. Мөн АНУ-ын Мянганы Сорилтын Сангаас санал болгосон эко жорлон⁷ нэвтрүүлж байна.

Гэр хорооллын айл өрхийн эрчим хүчний хангамжийг нэмэгдүүлэх, өсөн нэмэгдэж буй хэрэгцээг хангах зорилтын хүрээнд шинээр шилжин ирсэн цахилгаан эрчим хүчний системд холбогдоогүй 12.8 мянга, хүчдэлийн уналттай 20.3 мянган өрхийн цахилгааны асуудлыг бүрэн шийдсэн. 2008-2012 онуудад нийслэлийн дүүргүүдийн гэр хорооллын гэрэлтүүлэггүй хэсгүүдэд шинээр гэрэл тавьснаар гэр хорооллын талаас илүү хувь нь орчин үеийн гэрэлтүүлэгтэй болж, амьдрах орчны нөхцөл нь сайжран гэмт хэргийн гаралт буурсан.

Монгол Улсын Их Хурлын 2013 оны 23 дугаар тогтоолоор баталсан “Улаанбаатар хотыг 2020 он хүртэл хөгжүүлэх ерөнхий төлөвлөгөөний тодотгол, 2030 он хүртэлх хөгжлийн чиг хандлага”-д Улаанбаатар хотын нутаг дэвсгэрийн 4618.05 га талбайг дахин төлөвлөлтөнд хамруулахаар тусгасан.

⁷ шингэн нь газарт шингэж, хатуу үлдэгдлийг 3 сар тутам бордоо хийхээр сорж авдаг.

Улаанбаатар хотын гэр хорооллыг байршлаар нь төвийн, дунд, захын гэж 3 бүсэд хувааж, төвлөрсөн инженерийн шугам сүлжээнд холбох боломжтой төвийн гэр хорооллыг өндөр нягтралтай орон сууцны хороолол, дунд хэсгийн гэр хорооллыг бага нягтралтай орон сууцны хороолол, захын гэр хорооллыг нөхцөл сайжруулах замаар бие даасан инженерийн дэд бүтэц бүхий амины сууцны хороолол болгон хөгжүүлэхээр тусгасны дагуу инженерийн дэд бүтцээр хангах, үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэх бодлогыг баримтлан ажиллаж байна.

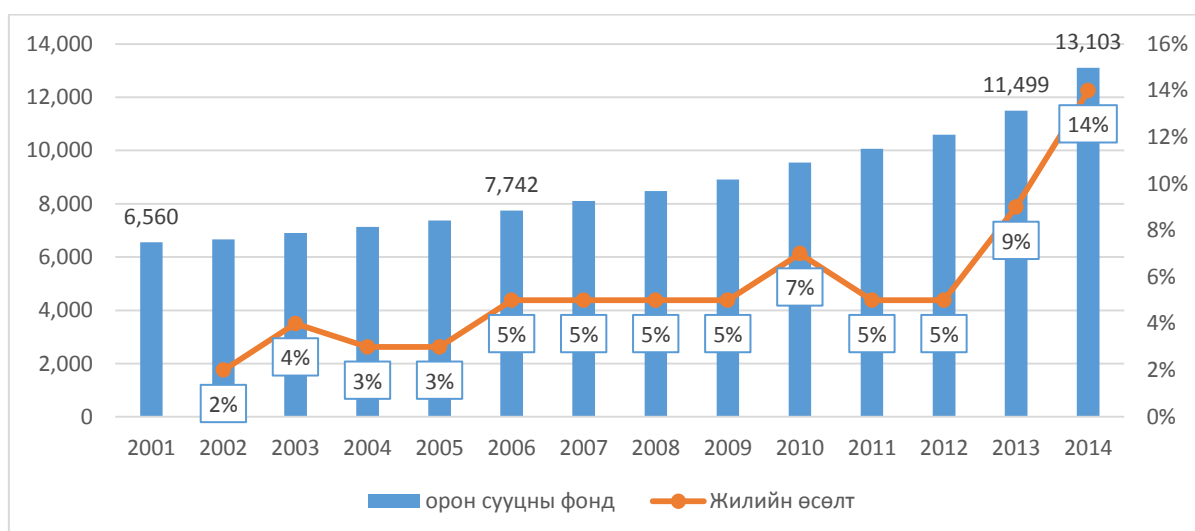
Үүний хүрээнд нийслэлийн Засаг даргын Тамгын газраас “Нийслэл дэх гэр хорооллын газар чөлөөлөх, орон сууцжуулах ажлыг зохион байгуулах журам”, “Гэр хороолол дахин төлөвлөлтийн үйл ажиллагааны журам”-ыг боловсруулан, нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаар батлуулсан. Түүнчлэн нийслэлийн гэр хороололд хийгдэж байгаа дахин төлөвлөлт болон бусад төсөл, хөтөлбөрүүдийг нэгтгэн зангидах зорилгоор “Нийслэлийн гэр хорооллын хөгжлийн газар”-ыг байгуулаад байна. Өнөөгийн байдлаар гэр хорооллыг дахин төлөвлөж барилгажуулах, газрыг дахин зохион байгуулах ажлын хүрээнд нийслэлийн 6 дүүрэгт 24 байршлыг тогтоон, хэсэгчилсэн ерөнхий төлөвлөгөөний дагуу дахин төлөвлөлтийн ажлуудыг эхлүүлээд байна.

6.2. ШААРДЛАГА ХАНГАСАН ОРОН СУУЦНЫ ХҮРТЭЭМЖИЙГ НЭМЭГДҮҮЛЭХ

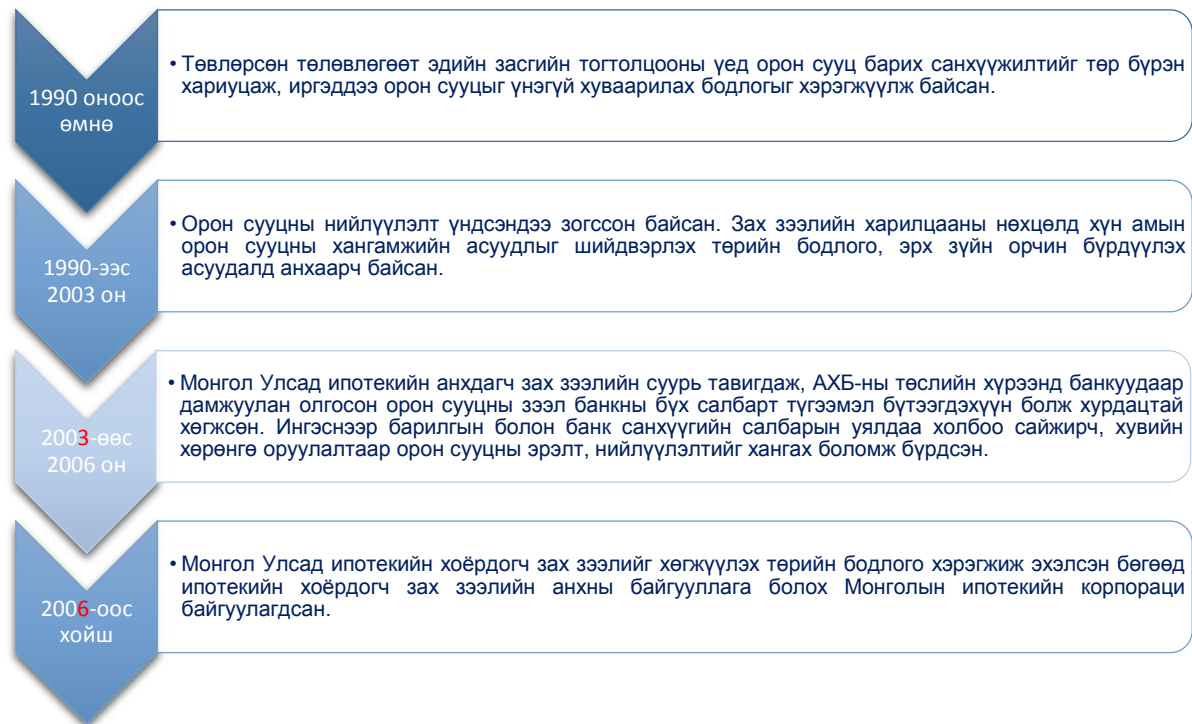
2014 оны байдлаар Монгол Улсад нийт 823,412 өрх тоологдсоны 28 хувь буюу 164,682 өрх инженерийн шугам сүлжээнд бүрэн холбогдсон тохилог орон сууцад амьдарч байна(Legalinfo.mn, 2015).

2013 оны байдлаар орон сууцны фондны хэмжээ 11.4 сая.м² хүрээд байна. Энэ нь 2006 онтой харьцуулахад 1.5 дахин өссөн үзүүлэлт юм.

Зураг 10. Орон сууцны фонд, мянган м²

Монгол Улсын хүн амыг орон сууцаар хангах бодлогыг дөрвөн үе шатад хуваан авч үзэж болно.

Иргэдээ хувийн орон сууцтай болгох эхний томоохон алхам нь 1996 онд батлагдсан “Орон сууц хувьчлах тухай” хууль байв. Хууль батлагдсанаар төрийн өмчийн орон сууцны фондыгүнэ төлбөргүй хувьчлах ажлыг эхлүүлсэн. Энэ ажлын хүрээнд төрийн мэдлийн 85,859 айлын орон сууцны 85,779 айлын сууц буюу нийт хувьчлагдах сууцны 99.99 хувь нь хувьчлагдаж, ард иргэд хувийн орон сууцтай болсон.

Ард иргэдээ эрүүл ахуй, аюулгүй байдлын шаардлагыг хангасан тохилог орон сууцаар хангах нөхцөлийг бүрдүүлэх зорилгоор 1999 онд “Монгол Улсын төрөөс орон сууцны талаар баримтлах бодлого”-ын баримт бичгийг баталсан. Мөн онд “Орон сууцны тухай” хуулийг баталснаар орон сууцны талаархи төрийн байгууллагуудын бүрэн эрхийг тогтоож, орон сууц төлөвлөх, орон сууц хөгжүүлэх үйл ажиллагааг санхүүжүүлэх нийтийн зориулалттай орон сууцны барилгын зориулалтыг өөрчлөх болон орон сууц ашиглахтай холбогдсон харилцааг зохицуулах эрх зүйн орчин бүрдсэн.

Монгол Улсын ипотекийн зах зээлийн хөгжлийг хоёр үе шатанд хувааж болох юм. Азийн Хөгжлийн Банкны шугамаар орон сууцны санхүүжилтийн төсөл хэрэгжүүлж эхэлснээр 2003-2006 оны хооронд ипотекийн анхдагч зах зээлийн суурь тавигдсан. Төслийн хүрээнд банкуудаар дамжуулан олгосон орон сууцны зээл банкны бүх салбарт түгээмэл бүтээгдэхүүн болж хурдацтай хөгжсөн нь хувийн хэвшлийнхэн орон сууц, барилгын салбарт хөрөнгө оруулахад түлхэц болсон.

2006 оноос хойш Монгол Улсад ипотекийн хоёрдогч зах зээлийг хөгжүүлэх төрийн бодлого хэрэгжиж эхэлсэн бөгөөд ипотекийн хоёрдогч зах зээлийн анхны байгууллага болох Монголын ипотекийн корпорацийг хувийн хэвшлийн томоохон арван банк хамтран байгуулсан. Түүнчлэн ипотекийн зах зээлийн хэвийн ажиллагааг дэмжих, хөгжүүлэх зорилгоор 2009 онд “Үл хөдлөх хөрөнгийн барьцааны тухай” хууль, 2010 онд “Үл хөдлөх хөрөнгөөр баталгаажсан үнэт цаасны тухай” хууль, 2013 онд “Ипотекийн хоёрдогч зах зээлийг хөгжүүлэх тухай” Засгийн газрын тогтоолууд батлагдсанаар эрх зүйн орчин бүрдсэн.

Засгийн газраас иргэдийн худалдан авах чадвар, шаардлагад нийцсэн, тохилог орон сууцаар хангах замаар амьжиргааны түвшинг дээшлүүлэх, орон сууцны салбарт эдийн засгийн эрүүл орчинг бий болгох зорилгоор 2006-2009 онд “40,000 айлын орон сууц” хөтөлбөрийг амжилттай хэрэгжүүлсэн нь зогсонги байдалд байсан барилгын салбарыг хөдөлгөхөд чухал түлхэц болсон. Хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх зорилгоор 2006 онд “Орон сууцны санхүүжилтийн корпораци”-г байгуулсан.

2008 онд Монгол Улсын Их Хурал “Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого” урт хугацаанд баримтлах бодлогын баримт бичгээ баталсан. Энэхүү баримт бичигт орон сууцтай холбоотой дараах зорилтууд туссан. Үүнд:

- орон сууц барих санхүүгийн эх үүсвэрийг нэмэгдүүлэх,
- орон сууцны урт хугацаатай зээлийн анхдагч ба хоёрдогч зах зээлийн тогтолцоог бий болгон хөгжүүлэх,
- орон сууц барих сан байгуулж, орон сууцны гэрээт хадгаламжийн системийг нэвтрүүлэх,
- гэр хорооллыг оршин суугчдынх нь оролцоотойгоор орон сууцны хороолол болгон хөгжүүлэх,
- хүн амын худалдан авах чадварт тохирсон орон сууцны хангамжийг нэмэгдүүлэх,
- бага орлоготой иргэд, нийгмийн эмзэг хэсэгт зориулсан орон сууцны татаас, хөнгөлөлтийг бий болгох,
- орон сууцны шинэ хотхон, хорооллын дэд бүтцийг байгуулахад хувийн хэвшлийн оролцоог дэмжих,
- 2021 он гэхэд айл өрхийн дийлэнх олонхийг орон сууцтай болгох гэсэн зорилтуудыг дэвшүүлэн тавьсан.

6.3. БАТАЛГААТ УНДНЫ УСААР ТОГТВОРТОЙ ХАНГАХ

Монгол Улс гадаргын болон газрын доорхи усны нөөц харьцангуй багатай орны тоонд ордог. Ашиглах боломжтой нийт усны нөөцийн 82 хувийг нуур, 10 хувийг мөнх цас, мөсөн гол, 6 орчим хувийг гадаргын ус, 2 хувийг гүний ус эзэлдэг. Ашиглалтын хувьд 80 хувийг гүний ус, 20 хувийг гадаргын уснаас хангаж, ашиглаж буй усны 39 хувийг үйлдвэрийн, 24 хувийг мал аж ахуй, 18 хувийг унд ахуйд, 17 хувийг газар тариалангийн хэрэгцээнд ашигладаг.

Монгол Улсын 330 сумын 90 орчим хувь нь цэвэр, бохир усны шугам сүлжээгүй, зөвхөн цэвэр усны гүний худаг, ус түгээх худаг, зөөврийн усаар хэрэгцээгээ хангадаг. Мэргэжлийн байгууллагын судалгааны дүгнэлтээр хүн амын 20 хувь эрдэсжилт ихтэй, 68.2 хувь нь иод, фтор багатай усыг унд ахуйдаа хэрэглэж байгаагаас бөөр, шээсний замын чулуужих өвчин, шүд цоорох болон бамбай бахлуур өвчин нутагшмал байдлаар ихсэх хандлагатай байна. Иймд усны эрүүл, чанартай эх үүсвэрээр иргэдээ хангах нь тулгамдсан асуудал болж байна.

Цөөн тооны сумд⁸ ус хангамж, ариутгах татуургын төвлөрсөн системд холбогдсон боловч эдгээр нь 1960-аад оноос эхлэн ЗХУ-ын туслалцаатайгаар байгуулагдсан тул насжилт өндөр, урсгал засваруудыг цаг тухай бүрт нь сайтар гүйцэтгээгүйгээс үүдэн хэрэглэгчдийг найдвартай ус хангамжаар хангах нь

⁸21 аймгийн төв

бэрхшээлтэй болсон. Улмаар АХБ-наас хөнгөлөлттэй зээл авч, 5 аймгийн төвийн ус хангамж, ариутгах татуургын системийг шинэчилсэн.

Өсөн нэмэгдэж байгаа усны хэрэглээг цаашид тогтвортой хангахын тулд УИХ-ын тогтоолоор 2010 онд “Ус” үндэсний хөтөлбөрийг баталсан. Хөтөлбөрийн үндсэн зорилт нь Монгол орны усны нөөцийг хомсдол, бохирдлоос хамгаалах, боломжит нөөцийг зүй зохистой ашиглан улс орны хөгжлийн түлхүүр болгох, Монгол хүн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах нөхцлийг бүрдүүлэх төрийн бодлогыг хэрэгжүүлэхэд оршино.

Түүнчлэн Улсын Их Хурлын 2010 оны 36 дугаар тогтоолоор баталсан “Шинэ бүтээн байгуулалт” дунд хугацааны зорилтот хөтөлбөр болон Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөр, эдийн засаг, нийгмийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэл зэрэг бодлогын баримт бичгүүдэд хүн амыг стандартын шаардлагад нийцсэн унд, ахуйн усаар хангах, цэвэр, бохир усны шугам, сүлжээ, инженерийн барилга, байгууламжийг шинэчлэх, гэр хорооллын усны хангамжийг нэмэгдүүлэх, цэвэрлэгээний түвшин өндөр, байгаль орчинд сөрөг нөлөөгүй, бага оврын цэвэрлэх байгууламжийн технологи нэвтрүүлэх зэрэг зорилт, арга хэмжээнүүдийг тусган, орон нутгийн хөрөнгө, төвлөрсөн төсвийн хөрөнгө, гадаадын зээл, тусламж, төсөл, арга хэмжээнд хамруулах замаар үе шаттай хэрэгжүүлж байна.

Тухайлбал, 2009-2013 онд улсын төсвийн 270-аад тэрбум төгрөгийн хөрөнгө оруулалтаар Улаанбаатар, Эрдэнэт, Дархан, Улаангом зэрэг 10 гаруй аймаг, хот, суурин газруудад нийт 450-аад км цэвэр, бохир ус, дулааны шугам сүлжээ, усан сан, цэвэрлэх байгууламж, гүний худаг, үерийн хамгаалалтын даланг шинээр барьж ашиглалтад оруулсан. Улаанбаатар хотын нийтийн аж ахуйг сайжруулах төслийн хүрээнд 18 гэр хороололд 150.0 км цэвэр усны гол шугам тавьсан. Үүний үр дүнд 400 гаруй мянган оршин суугчдын ус хангамжийн хүрэлцээ сайжирсан.

Эдгээр ажлын үр дүнд 2006 онд нийт хүн амын 39.2 хувь нь баталгаат ундны усны хангамжтай байсан бол 2015 онд 80.4хувь болж өссөн (П.Батима, 2014, хууд. 4).

Дэлхийн уур амьсгалын өөрчлөлт, уул уурхай, ашигт малтмалын олборлолт, хүмүүсийн буруутай үйл ажиллагаанаас шалтгаалж, гадаргын усны нөөц багасч байна. Тухайлбал, 2011 оны Гадаргын усны тооллогын дүнгээс үзэхэд 683 гол, 1484 булаг шанд, 760 нуур цөөрөм хатаж ширгэсэн байна. Үүнтэй холбоотойгоор томоохон хот, суурин газруудын ус хангамжийн найдвартай байдлыг баталгаажуулах нь тулгамдсан асуудал болсон. Тухайлбал, 2030 он гэхэд Улаанбаатар хотын хүн ам 2 саяд хүрч өсөх төлөвтэй байгаа нь усны хэрэглээ цаашид эрчимтэй нэмэгдэхийг харуулж байна.

Монгол Улс усны нөөц, түүний сав газрыг хамгаалах, зохистой ашиглах, нөхөн сэргээхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулах зорилгоор 1996 онд Усны тухай хууль баталсан ба 2004, 2012 онуудад шинэчлэн найруулсан. 2004 онд оруулсан шинэчлэлд ус ашиглалтыг зориулалтаар нь ус хэрэглэгч, ус ашиглагч гэж хоёр хувааснаар уул уурхай, үйлдвэрлэлийн зориулалтаар ашигласан ус, усан орчин ашигласан төлбөрийг ялгавартайгаар тооцох эрх зүйн орчин бүрдсэн.

Сүүлийн жилүүдэд эрчимтэй хөгжиж байгаа уул уурхайн үйлдвэрлэлийн нөлөөгөөр газар ашиглалт, байгаль экологийн тэнцвэртэй байдал сөрөг үр дагаварууд бий болж байгааг анхаарч 2009 онд “Гол мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох тухай хууль”-ийг баталсан нь усны нөөцийг хамгаалахад томоохон алхам болсон.

Усны зохистой хэрэглээг нэвтрүүлэх талаарх арга хэмжээнүүдийг үе шаттайгаар хэрэгжүүлж байна. Монгол Улсад усны инженерийн байгууламжийн хүртээмжээс шалтгаалан ус хэрэглээний түвшин харилцан адилгүй байдаг. Гэр хорооллын ус хангамжийн инженерийн нэгдсэн сүлжээнд холбогдоогүй өрхийн нэг хүнд ноогдох усны хэрэглээ нь НҮБ-ын Эрүүл мэндийн байгууллагын зөвлөснөөс даруй 2 дахин бага байгаа юм. Харин орон сууцны айл өрхийн хэрэглээ хэт өндөр, усны зохисгүй хэрэглээ их байна.

1990-ээд оноос хот, суурин газрын төвлөрсөн системд холбогдсон ус хэрэглэгчдийг тоолууржуулах ажлыг эхэлсэн ба үүний үр дүнд айл өрхийн усны хэрэглээ 2 дахин буурч, усны алдагдал багасч, үргүй зардал буурсан. Түүнчлэн усны зүй зохистой, үр ашигтай хэрэглээг төлөвшүүлэх, усны нөөцийн хомсдол, бохирдлоос урьдчилан сэргийлэх эдийн засгийн гол хөшүүрэг нь усны үнэ, тариф юм. Усны үнийг нэмэгдүүлж, алдагдлыг бууруулах зорилгоор хот, суурины ус хангамж, ариутгах татуургын ашиглалт үйлчилгээг зохицуулах зөвлөл 2014 онд усны үйлчилгээний үнэ тарифыг өөрчлөх шийдвэр гаргасан. Мөн хэрэглэгчийг усаар тасралтгүй хангаж, 24 цаг бэлэн байлгахад шаардагдах зардлыг нөхөх, үйлчилгээний хэвийн ажиллагааг хангах зорилгоор усны суурь хураамжийг анх удаа нэвтрүүлсэн. Цаашид усны үнийг шат дараатайгаар чөлөөлөх нь зайлшгүй шаардлага болж байна. Тухайлбал, нийт хэрэглэгчдийн 60 илүү хувийг эзэлдэг гэр хорооллын зөөврийн 1 л усны дундаж өртөг 5.02-6.20 төг байхад 1 төгрөгөөр борлуулж алдагдал хүлээж байна.

6.4. ЦЭВЭРЛЭХ БАЙГУУЛАМЖ, АРИУТГАХ ТАТУУРГЫН ХҮРТЭЭМЖИЙГ ТОГТВОРТОЙ ХАНГАХ НЬ

Хүн амын суурьшлын онцлог, эдийн засгийн нөөц бололцооноос шалтгаалан Монгол Улсын 330 сумын 90 орчим хувь нь төвлөрсөн ус хангамж, ариутгах татуургын сүлжээнд холбогдоогүй хэвээр байна. Томоохон хот, суурин, аймгийн төвүүдэд ариутгах татуургын инженерийн дэд бүтцийг барьж байгуулсан ч хүн амын өсөлт, элэгдэл хуучралаас шалтгаалан ачааллаа дийлэхгүй болсон тул ус хангамж, ариутгах татуургын системийг шинэчлэх, өргөжүүлэх, засч сайжруулах хэрэгцээ бий болсон.

Шаардлага хангасан ариун цэврийн байгууламжийн хүртээмж 2014 онд 41.1 хувь болсон нь Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан үндэсний хөгжлийн цогц бодлогодын 2015 онд хүрэх зорилтот 40 хувьд хүрсэн. Хэдийгээр улсын хэмжээнд зорилтод түвшинд хүрсэн боловч Улаанбаатар хот, Дархан-Уул, Орхон, Сэлэнгэ, Дорноговь, Говьсүмбэрээс бусад аймагт доогуур үзүүлэлттэй байна.

2013 оны байдлаар улсын хэмжээнд нийт өрхийн дөнгөж 26.4 хувь, Улаанбаатар хотод 37.2 хувь нь нь цэвэрлэх байгууламж, ариутгах татуургын шугам сүлжээнд холбогдсон байгаа нь цэвэрлэх байгууламжийн хүртээмж хангалтгүй байгааг илтгэж байна (П.Батима, 2014). Улсын хэмжээнд нийт 103

цэвэрлэх байгууламж байгаагаас 39.8 хувь нь цэвэрлэгээний түвшин стандартын шаардлагад хүрсэн хэвийн ажиллагаатай, 26.2 хувь нь бүрэн бус ажиллагаатай, 34 хувь нь ажиллагаагүй байгаа нь цаашид үе шаттай шинэчлэн сайжруулах хэрэгтэйг илтгэнэ.Түүнчлэн Улаанбаатар, Багануур, Дархан-Уул, Орхон, Зүүнхараа, Хөтөлөөс бусад газарт цэвэрлэх байгууламжийн цэвэрлэгээний түвшинд хяналт тавих лабораторигүй байгаа нь технологийн горим мөрдөж ажиллах боломжийг хязгаарлаж байна (Г.Долгорсүрэн, 2012, хууд. 57).

Хүн ам ихээр оршин суудаг томоохон хот, суурин газруудын гэр хороолол, зуслан болон сумын төв, хот, суурин газраас алслагдсан амралт, сувиллын газар, жуулчны баазад бохир ус татан зайлуулах шугам сүлжээ байхгүй, нүхэн жорлон, цооног ашигласан хэвээр байгаа нь хөрс, ус бохирдуулах үндсэн хүчин зүйл болсоор байна.

Үйлдвэрлэл, аж ахуйн үйл ажиллагааны цар хүрээ өссөнтэй холбоотойгоор цэвэрлэх байгууламжуудын ачаалал хэтэрч, бохир усыг стандартын түвшинд цэвэрлэж чадахгүй байгаа нь байгаль орчин, хүний эрүүл мэндэд үзүүлэх сөрөг нөлөө ихэссэн. Тухайлбал, Улаанбаатар хотод үйл ажиллагаа эрхэлдэг арьс ширний үйлдвэрүүдээс нийлүүлж байгаа бохир усанд хийсэн шинжилгээний дүнгээс үзэхэд төвлөрсөн ариутгах татуургын сүлжээнд нийлүүлж байгаа бохир усны хүчилтөрөгч, умбуур бодисын хэмжээ нь зөвшөөрөгдөх агууламжаас 5-20 дахин их, мөн сульфат, сульфитын агууламжтай байгаа нь төв цэвэрлэх байгууламжийн технологийн горимд доголдол үүсгэж байна. Иймд үйлдвэрийн бохир усыг урьдчилан цэвэрлэдэг цэвэрлэх байгууламжийг яаралтай засварлаж, ажиллуулах шаардлагатай байна.

УИХ 2011 онд “Хот суурины ус хангамж, ариутгах татуургын ашиглалтын тухай хууль”-ийг шинэчлэн баталснаар хот, суурины хэрэглэгчийг стандартын шаардлагад нийцсэн цэвэр усаар хангах, хэрэглээнээс гарсан бохир усыг татан зайлуулах, цэвэрлэх зориулалттай инженерийн барилга байгууламжийг өмчлөх, ашиглахтай холбогдсон харилцааг зохицуулах эрх зүйн орчин бүрдсэн.

Сүүлийн жилүүдэд улсын төсвийн хөрөнгө оруулалт болон гадны донор байгууллагуудын зээл, тусламжаар хуучирч муудсан бохир усны шугамыг шинэчлэх, өргөтгөх ажлуудыг хийж байна. Тухайлбал, Улаанбаатар хотын Баянголын ам, Ногоон зоорь орчим, Дарь эх, Налайхын зам дагуу 15.8 тэрбум төгрөгийн санхүүжилтээр ус хангамж, ариутгах татуургын 67.5 км урт шугамыг ашиглалтад оруулсан.Өрх бүрийг инженерийн дэд бүтцэд холбох зорилтын хүрээнд нийслэлийн гэр хорооллын зарим дүүрэгт инженерийн шугам сүлжээг шинээр татан суурьшуулж, загвар хороог бий болгоод байна.

Улаанбаатар хотын бохир ус, цэвэрлэх байгууламжийн хүчин чадал ачааллаа дийлэхээ больсон тул шинэ цэвэрлэх байгууламж нэн яаралтай барих хэрэгцээ тулгарч байна. Энэ ажлыг ойрын хугацаанд хэрэгжүүлэхээр ТЭЗҮ-ийг Франц улсын тусламжтайгаар гүйцэтгээд байна. Түүнчлэн, “Улаанбаатар хотыг 2020-2020 он хүртэл хөгжүүлэх ерөнхий төлөвлөгөөний тодотгол, 2030 он хүртэлх хөгжлийн чиг хандлага” –ын баримт бичигт ариутгах татуургын системийг

- Хотын төвийн хэсгийг дахин төлөвлөлтөөр хөгжүүлэхдээ төвлөрсөн системийг өргөтгөж холбох,
- Гэр хорооллын төвлөрсөн системтэй ойр байршилтай зарим хэсгийг төвлөрсөн системийг өргөтгөх замаар холбох,

- Алслагдсан гэр хороолол болон шинэ хотхон хорооллын бие даасан систем,
- Дээрх бүсүүдийн аль алинд хамрагдаагүй үлдсэн хэсэгт бага оврын цэвэрлэх байгууламж суурилуулах,
- Зуслангийн бүс гэсэн 5 бүсэд хуваан хөгжүүлэхээр төлөвлөөд байна.Цаашид Улаанбаатар хотын төв цэвэрлэх байгууламж болон үйлдвэрийн хаягдал усыг урьдчилан цэвэрлэх байгууламжийг байгаль орчинд хор нөлөөгүй технологиор шинэчлэн сайжруулах, хаягдал (саарал) ус, лагийг дахин ашиглах технологийн шинэчлэл хийх ажлуудыг ойрын хугацаанд шат дараатайгаар хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

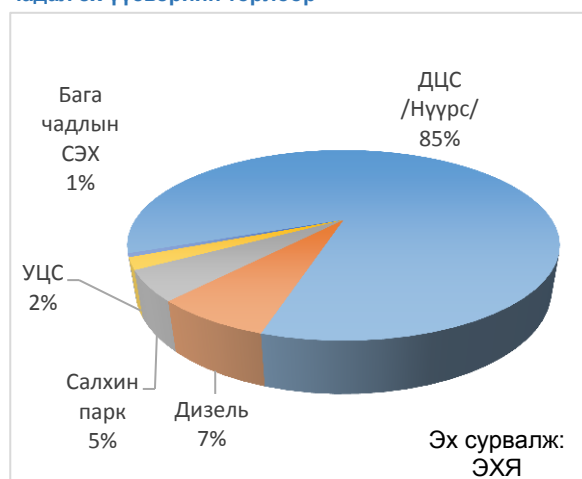
6.5. ДОТООДЫН СЭРГЭЭГДЭХ ЭРЧИМ ХҮЧНИЙ ХАНГАМЖИЙГ НЭМЭГДҮҮЛЭХ

Монгол Улс нь анхдагч эрчим хүчний хувьд баялаг нөөцтэй бөгөөд нүүрс, газрын тосны олборлолт, нар, салхины эрчим хүч болон бусад нөөцийг ашиглах судалгааны ажлууд эрчимтэй явагдаж байна. Нутаг дэвсгэрийн 70 хувьд нарны цацрагийн эрчим өндөр, нутгийн хойд хэсэгт 4.5 кВт/м², өмнөд хэсэгт 5.5-6.0 кВт/м² байна. Салхины нөөц 1100 ГВт суурилагдсан чадалтай байх боломжтой бөгөөд чадлын нягт 400-600 Вт/м² буюу цахилгаан үйлдвэрлэх эх үүсвэр барьж ашиглахад тохиромжтой байршил газар нутгийн 10 хувийг эзэлж байна. Газрын гүний дулааны нөөц судалгааны төвшинд байгаа бөгөөд тогтоогдсон нөөц бүхий газрууд нь рашаан сувиллын чиглэлээр ашиглагдаж байна. Усны эрчим хүчний нөөц Алтайн уулс, Тагна, Ханхөхийн нуруу, Хөвсгөл, Хангай, Хэнтийн уулархаг нутаг, Халх голд байна. Эдгээр нөөцийн хүрээнд нийт 6.2 ГВт суурилагдсан хүчин чадал үүсгэх боломжтой ба үүнээс 1 ГВт гаруй нөөц урьдчилан тогтоогдоод байна.

Улсын хэмжээнд цахилгаан

Зураг 11. Цахилгаан үйлдвэрлэх суурилагдсан хүчин чадал эх үүсвэрийн төрлөөр

үйлдвэрлэлийн нийт суурилагдсан хүчин чадал 1,082 МВт бөгөөд үүний дийлэнх хэсэг буюу 85 хувийг нь хот, суурин газруудад байрлах нүүрсээр ажилладаг дулаан, цахилгааныг хослон үйлдвэрлэх станцууд бүрдүүлдэг. Үлдсэн эрчим хүчний 5 хувийг салхин парк, 7 хувийг дизель станц, 2 хувийг усан цахилгаан станц, үлдсэн 0.6 хувийг бага оврын буюу 5 МВт-аас доош чадалтай сэргээгдэх эрчим хүчний эх үүсвэрүүдээр хангадаг.

Монгол Улсын цахилгаан эрчим хүчний хангамж 2013 онд 6,215 сая.кВт.ц болж, үүнээс хэрэгцээний 81 хувийг дотоодод үйлдвэрлэсэн эрчим хүчээр, 19 хувийг импортын эрчим хүчээр хангаж байна. Улсын хэмжээнд цахилгаан эрчим хүчний жилийн хэрэглээний дундаж өсөлт 7%, нэг хүнд ногдох цахилгаан эрчим хүчний хангамж 2,120 кВт.ц байна.

Монгол Улсын эрчим хүчний салбар нь газар нутгийн алслагдмал байдал, дэд бүтцийн хөгжлөөс хамааран Баруун, Төв, Зүүн бүс болон Алтай-Улиастайн эрчим хүчний сүлжээ гэсэн дөрвөн хэсгээс бүрдэх ба нүүрсний баялаг нөөцийг түшиглэн цахилгаан, дулааны үйлдвэрлэл түлхүү хөгжсөн. Монгол Улсын 330

сумын 316 нь дотоодын төвлөрсөн эрчим хүчний системүүдэд цахилгаан дамжуулах агаарын шугамаар холбогдсон ба үлдсэн 15 сумын 4 нь сэргээгдэх эрчим хүчний эх үүсвэрээр, 5 аймгийн хил орчмын 13 сум ОХУ, БНХАУ-ын зэргэлдээ орших хил орчмийн цахилгаан шугам сүлжээтэй цахилгаан дамжуулах агаарын шугамаар холбогдож, импортийн эрчим хүчээр хангагдаж байна.

Монгол Улс 2001 онд “Эрчим хүчний тухай” хуулийг баталсан. Уг хуулиар эрчим хүчний нөөцийг ашиглан эрчим хүч үйлдвэрлэх, дамжуулах, түгээх, диспетчерийн зохицуулалт хийх, хангах үйл ажиллагаа эрхлэх, эрчим хүчний барилга байгууламж барих болон эрчим хүчийг хэрэглэхтэй холбогдон үүссэн харилцааг зохицуулсан. 2007 онд “Сэргээгдэх эрчим хүчний тухай хууль” баталснаар сэргээгдэх эрчим хүч үйлдвэрлэж, нийлүүлэх, ашиглахтай холбогдсон эрх зүйн орчин бүрдсэн. Эдгээрээс гадна “Эрчим хүчний тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай” хууль, “Цөмийн энергийн тухай” хууль, “Газрын тосны бүтээгдэхүүний тухай” хууль, “Газрын тосны бүтээгдэхүүний тухай” хуулийг хэрэгжүүлэх журам зэргийг боловсруулж баталсан.

Монгол Улс “Төрөөс эрчим хүчний салбарт барих бодлого”-ыг 2015 онд батлаад байна. Монгол Улсын нөөц боломж, тулгамдаж буй асуудлуудад үндэслэн төрөөс баримтлах бодлогын тэргүүлэх чиглэлийг

1. Эрчим хүчний найдвартай хангамж, аюулгүй байдлыг хангах
2. Үр ашиг, бүтээмжийг нэмэгдүүлэх
3. Байгаль орчны тогтвортой байдал, ногоон хөгжлийг хангах гэж тодорхойлсон.

Эдгээр тэргүүлэх чиглэлийн хүрээнд стратегийн дараах 6 зорилтыг дэвшүүлээд байна. Үүнд:

Зураг 12. Эрчим хүчний салбарыг хөгжүүлэх стратегийн зорилт

Эрчим хүчний найдвартай хангамж, аюулгүй байдлыг хангах хүрээнд

- Эрчим хүчний найдвартай хангамж, аюулгүй байдлыг хангах
- Бүс нутгийн орнуудтай эрчим хүчний харилцан ашигтай хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх
- Эрчим хүчний салбарын хүний нөөцийг хөгжүүлэх, чадавхийг сайжруулах

Эрчим хүчний үр ашиг, бүтээмжийг дээшлүүлэх хүрээнд

- Эрчим хүчний салбарыг хувийн хэвшилд суурилсан өрсөлдөөнт зах зээлийн тогтолцоонд шилжүүлэх
- Эрчим хүчний салбарт инноваци, дэвшилтэт техник, технологийг нэвтрүүлэх, үр ашиг, хэмнэлтийн бодлогыг хэрэгжүүлэх

Байгаль орчны тогтвортой байдлыг хангах, ногоон хөгжлийг дэмжих хүрээнд

- Сэргээгдэх эрчим хүчний үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх, байгаль орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөөлөл, хүлэмжийн хийн ялгарлыг бууруулах

Эх сурвалж: Эрчим хүчний яам

Төрөөс эрчим хүчний талаар барих бодлогод сэргээгдэх эрчим хүчний хөгжлийг чухалчлан авч үзсэн ба Монгол Улс 2020 он гэхэд нийт эрчим хүчинд эзлэх сэргээгдэх эрчим хүчний хэмжээг 20 хувь, 2030 онд 30 хүртэл хувь болгож нэмэгдүүлэх зорилт тавин ажиллаж байна.

6.6. ТОГТВОРТОЙ ТЭЭВРИЙН ҮЙЛЧИЛГЭЭГ НЭМЭГДҮҮЛЭХ

Өргөн уудам нутаг дэвсгэртэй, хүн ам сийрэг тархсан Монгол Улсын хувьд тээвэр нь эдийн засгийн чухал ач холбогдолтой салбар юм. Монгол Улсын тээврийн салбар нь авто замын тээвэр, агаарын тээвэр, төмөр зам, усан замын тээвэр гэсэн төрлөөс бүрдэнэ. Улсын хэмжээнд нийт 98.2 мянган км зам харилцааны сүлжээтэйгээс 49.3 мянган км буюу нийт сүлжээний 50 хувь нь авто замын, 46.5 мянган км буюу 47 хувь нь агаарын замын, 1.9 мянган км буюу 2 хувь нь төмөр замын, 0.5 мянга орчим км буюу 1 хувь нь усан замын сүлжээ байна.

Тээврийн салбар нь 1990 оныг хүртэл өсөлттэй явж ирсэн боловч зах зээлийн нийгэмд шилжсэн эхний жилүүдэд гадаад худалдаа буурч, дотоодын үйлдвэрлэлүүд зогссонтой холбоотойгоор ачаа, зорчигч тээвэр огцом буурсан. 2004 оноос эхлэн эдийн засгийн өсөлт тэр дундаа уул уурхайн бүтээгдэхүүний экспорт нэмэгдсэнтэй холбоотойгоор тээврийн салбарт өсөлт гарч эхэлсэн.

Бүх төрлийн тээврээр 2013 онд 49.7 сая тонн ачаа, давхардсан тоогоор 308.7 сая зорчигч тээвэрлэсэн нь өмнөх оныхоос тээсэн ачаа 20.5 сая тонн буюу 70 хувь, зорчигчдын тоо 58 сая хүн буюу 23.6 хувиар өссөн.

Зорчигч болон ачаа тээврийн хэмжээ жилээс жилд өсч байгаа боловч энэ салбарын хөгжил олон улсын түвшинд хоцрогдолтой хэвээр байгаа юм. Дэлхийн эдийн засгийн форумас жил бүр гаргадаг дэлхийн өрсөлдөх чадварын үзүүлэлтийн судалгаагаар Монгол Улс дэд бүтцийн өрсөлдөх чадвараар 2014-2015 онд 144 орноос 119-д орсон байгаа нь энэ салбарт хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх, техник, технологийн шинэчлэлийг хийх шаардлагатай байгааг харуулж байна.

Авто замын тээвэр нь дотоодын зорчигч болон ачаа тээвэрт голлох үүрэгтэй салбар бөгөөд сайжруулсан болон хатуу хучилттай замын дэд бүтэц газар нутгийн хэмжээтэй харьцуулбал хамгийн бага орны тоонд ордог. Улсын хэмжээнд авто замын нийт урт 2014 оны байдлаар 49,753 км байгаагийн 81 хувь нь ердийн хөрсөн, 19 хувь нь сайжруулсан бөгөөд нийт 6,461 км нь хатуу хучилттай замтай. Азийн авто замын сүлжээний АН-3 чиглэлийн Алтанбулаг-Замын-Үүд чиглэлийн авто зам бүрэн хатуу хучилттай болж, АН-4 чиглэлийн Булган-Ярант чиглэлийн авто замын барилгын ажил хэрэгжиж байна. Аймгийн төвүүдийг нийслэл хоттой хатуу хучилттай авто замаар холбох зорилтын хүрээнд 15 аймгийн төв нийслэл хоттой хатуу хучилттай авто замаар холбогдоод байна.

2016 онд бүх аймгийн төвүүдийг нийслэл хоттой холбохоор төлөвлөсөн. Аймгийн төвүүд нийслэл хоттой хатуу хучилттай авто замаар холбогдсоноор тээвэр ашиглалтын зардал буурч, зорчигчдын аюул осолгүй, ая тохитой зорчих нөхцөл бүрдэж, байгаль орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг бууруулсан үр дүн гарч байна. Нийслэл болон аймгийн төв хотуудын хот доторхи автозамын сүлжээг сайжруулах үүднээс “Гудамж” төслийг амжилттай хэрэгжүүлж байна. Нийслэл хотын авто замын сүлжээг өргөжүүлэн хөгжүүлэх чиглэлээр 2012-2014 онд 80.16 км авто замыг шинээр барьж байгуулан, 144.74 км авто замын сүлжээ, 26 уулзвар гарцыг шинэчлэн сайжруулж, хотын авто замын сүлжээний ачааллыг багасгаж, авто тээврийн хэрэгслээс хүрээлэн буй орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг бууруулсан.

Төмөр замын тээврийн сүлжээний хувьд 2013 оны байдлаар улсын хэмжээнд нийт 1815 км урт төмөр зам байгаа нь нэг мянган км.кв нутаг дэвсгэрт 1.2 км төмөр зам ногдож байгаа буюу нягтшил хамгийн багатай улсын нэг болж байна. Төмөр замын тээвэр нь ачаа тээвэрлэлт, эргэлтэд хамгийн их хувийн жинг эзэлдэг. Улс орны эдийн засаг, нийгмийн хөгжилтэй уялдан ачаа тээврийн хэрэгцээ улам бүр нэмэгдэж байна. Нэн ялангуяа уул уурхай, боловсруулах үйлдвэрлэлийн бүтээгдэхүүнийг үр ашигтай, найдвартай тээврийн сүлжээгээр хангаж, гуравдагч зах зээлд хүргэхэд төмөр замын тээврийг хөгжүүлэх хэрэгцээ үүсээд байгаа юм.

Монгол Улс 2010 онд төмөр замын сүлжээг өргөтгөн хөгжүүлэх чиглэл, тэдгээрийг барьж байгуулах үе шатыг тусгасан “Төмөр замын тээврийн талаар төрөөс баримтлах бодлого”-ын баримт бичгийг боловсруулсан. Эхний үе шатанд Тавантолгой- Сайншанд- Замын-Үүд -Баруун-Урт -Чойбалсан чиглэлийн 1100 км, хоёр дахь шатанд Тавантолгой-Гашуунсухайт чиглэлийн 240 км, Нарийн сухайт-Шивээхүрэн чиглэлийн 50 км төмөр замын сүлжээг барьж байгуулахаар тусгасан. “УБТЗ” хувь нийлүүлсэн нийгэмлэгийн тээх нэвтрүүлэх хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх хүрээнд ОХУ болон Монгол Улсын Засгийн газраас 2011-2013 онуудад 250 сая ам.долларын хөрөнгө оруулалт хийж, төмөр замын дэд бүтцийн засвар шинэчлэлт, зүтгүүр, хөдлөх бүрэлдэхүүнийг шинэчлэн тоог нэмэгдүүлээд байна. Мөн ачаа тээврийн логистикийн төвийг Азийн хөгжлийн банкны зээлийн хөрөнгөөр Замын-Үүдэд барьж байна.

Төмөр замын бүтээн байгуулалтад хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх зорилгоор төмөр замын суурь бүтэц барих тусгай зөвшөөрлийг хувийн хэвшлийн байгууллагуудад олгож, 98 орчим км замыг барьсан. Цаашид төмөр замын сүлжээний хүчин чадлыг хос зам тавьж нэмэгдүүлэх, цахилгаанжуулах бодлогыг баримтлан ажиллаж байна.

Агаарын тээврийн хувьд Монгол Улс нь Европ, Хойд Америкийг Зүүн ба Зүүн Өмнөд Азитай холбох агаарын дөт замууд дайран өнгөрдөг стратегийн чухал ач холбогдолтой байрлалтай юм. Хоёр их гүрний дунд далайд гарцгүй, газрын тээврийн дэд бүтэц сул хөгжсөн зэрэг нь агаарын тээврийн салбарын ач холбогдлыг нэмэгдүүлдэг. Өнөөгийн байдлаар улсын хэмжээнд агаарын тээврийн 79 зам байгаагийн 34 зам буюу 43 хувь нь дээд, 45 зам буюу 57 хувь нь доод зам байна. Улсын нутаг дэвсгэрээр олон улсын чанартай 10 агаарын зам дайрч гардаг. Агаарын навигацийн тоног төхөөрөмжийг нэмэгдүүлэх, боловсронгуй болгоход чиглэгдсэн хөрөнгө оруулалт хийгдсэнээр Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дээгүүр дамжин өнгөрөх нислэгийн тоо сүүлийн жилүүдэд өсч байна.

Агаарын тээврийн дэд бүтцийг өргөтгөн хөгжүүлэх зорилтын хүрээнд нийслэлийн олон улсын шинэ нисэх буудал барих ажлыг Төв аймгийн Хөшгийн хөндийд эхлүүлээд байна. Түүнчлэн орон нутгийн агаарын тээврийн дэд бүтцийг хөгжүүлэх арга хэмжээний хүрээнд Ховд, Улаангом, Өлгий, Алтай, Улиастай хотуудыг хөөрч буух хатуу хучилттай зурвас бүхий нисэх буудалтай болгосон. Мөн агаарын хөлгийг нэмэгдүүлэх хүрээнд Монгол Улс өөрийн эзэмшлийн Бойнг 767-300 агаарын хөлөгтэй болсон.

Далайн тээврийн хувьд далайд гарцгүй Монгол Улс төрийн далбаагаа мандуулсан хөлөг онгоцоор далайн олон улсын худалдаа, тээврийн үйл ажиллагаанд оролцох, далайн нөөц, баялагийг ашиглах зорилго тавин ажиллаж байна. Далай ашиглах эрх зүйн орчин бүрдүүлэх хүрээнд “Далай ашиглах тухай” хууль ба “Хөлөг онгоц бүртгэх журам”-ыг батлаж, олон улсын 27 гэрээ,

конвенци, тэдгээрийн протоколд нэгдэн ороод байна. Далайд гарцтай хөрш зэргэлдээ орнуудын усан боомтыг ашиглан бараа бүтээгдэхүүнээ дэлхийн зах зээлд экспортлох зорилгоор БНХАУ, ОХУ, БНАСАУ болон Өмнөд Солонгос улсын зарим боомтыг хөнгөлөлттэй нөхцлөөр ашиглах тухай Засгийн газар хоорондын хэлэлцээрүүдийг амжилттай хийгээд байна.

Монгол Улс Сингапур улстай хамтран “Монгол Улсын Хөлөг онгоцны бүртгэл” ХХК-ийг 2003 онд байгуулсан. Өнөөгийн байдлаар дэлхийн 30-аад орны нийт 3012 хөлөг онгоц бүртгэсэн бөгөөд үүнээс байнгын бүртгэлтэй 518 хөлөг онгоц байна. Цаашид хөлөг онгоцны бүртгэлийг бие дааж хийх, үндэсний хөлөг онгоц, багийн гишүүдтэй болж, эх орныхоо экспорт, импортын бараа, бүтээгдэхүүнийг далайгаар тээвэрлэх зорилт тавин ажиллаж байна. Уг зорилтын хүрээнд БНСУ-тай хамтарсан далайн тээврийн компани байгуулахаар ажиллаж байна. Далайн тээврийн боловсон хүчин бэлтгэх хүрээнд БНСУ-д Далайн тээвэр, загас агнуурын технологийн дээд сургуультай хамтран ажиллаж, 10 далайчинг сургаж төгсгөсөн.

Дотоодын усан замын ашиглалт маш бага, аялал жуулчлал, эрдэм шинжилгээ судалгааны зориулалтаар бага оврын усан онгоц, завиудыг ашиглаж амрагч, жуулчид, судлаачдыг тээвэрлэх зэргээр хязгаарлагддаг. 2014 оны байдлаар усан замын тээврийн 128 хэрэгсэл бүртгэгдсэн байна.

Монгол Улсын “Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого”-д заасан стратегийн зорилт “Ази тив болон бүс нутгийн хэмжээнд өрсөлдөх чадвартай, орчин үеийн зам, тээвэр, мэдээлэл, холбоо, эрчим хүчний дэд бүтцийг бий болгох” хүрээнд салбарын хөгжлийн бодлогын баримт бичгүүдийг баталж, хэрэгжүүлж байна.

Тухайлбал, “Шинэ бүтээн байгуулалт” дунд хугацааны зорилтот хөтөлбөр, “Төрөөс төмөр замын тээврийн талаар баримтлах бодлого”, “Төрөөс иргэний нисэхийн салбарт 2020 он хүртэл баримтлах бодлого”, Засгийн газрын тогтоолоор “Транзит Монгол” үндэсний хөтөлбөр, “Иргэний нисэхийн аюулгүй байдлын хөтөлбөр”, “Агаарын тээврийг хялбаршуулах үндэсний хөтөлбөр”, “Авто замын салбарын чадавхийг бэхжүүлэх дунд хугацааны хөтөлбөр”, “Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг хангах үндэсний хөтөлбөр” зэргийг боловсруулж, батлаад байна.

Авто тээврийн хэрэгслийн бүрэн бүтэн байдлыг хангах, хорт хаягдлыг хязгаарлахад чиглэгдсэн техник хяналтын үзлэг, оношлогооны төвүүдийг барьж байгуулах, аймаг, орон нутгийг зорчигчдод ая тухтай үйлчилгээ үзүүлэх, стандартад нийцсэн зорчигч тээврийн үйлчилгээний авто-вокзалтай болох ажлыг үе шаттайгаар төсвийн хөрөнгө оруулалтаар барьж эхлээд байна.⁹

Нийтийн тээврийн үйлчилгээнд тулгамдаж буй асуудлыг шийдвэрлэх зорилгоор сүүлийн жилүүдэд хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтаар 100 орчим стандарт, шаардлагад нийцсэн тээврийн хэрэгсэл нийлүүлэгдэж, улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтаар дотооддоо цахилгаан - түлшээр ажилладаг 21 дуобус үйлдвэрлэн нийтийн тээврийн үйлчилгээнд ашиглаж байна.

Нийтийн тээврийн үр ашигтай тогтолцоог нэвтрүүлэх чиглэлээр АХБ-ны техник туслалцаагаар “Улаанбаатар хотын тээврийг хөгжүүлэх төсөл”-ийн хүрээнд

⁹ Дархан, Эрдэнэт, Булган, Хөвсгөл, Сэлэнгэ, Өмнөговь, Дорноговь зэрэг аймгууд стандарт шаардлага хангасан автовокзал, оношилгооны төвтэй болсон.

“Тусгай замын автобусны үйлчилгээг нэвтрүүлэх судалгаа”, нийслэлийн хөрөнгө оруулалтаар “Метро байгуулах” судалгааг хийгээд байна.

6.7. ЭДГЭЭР САЛБАРТ ОЛЖ АВСАН ТУРШЛАГА, СУРГАМЖУУД

- Гэр хорооллын тэлэлттэй холбоотой үүсч буй орчны бохирдол, дэд бүтцийн асуудлууд нь өнөөг хүртэл Засгийн газрын шийдвэрлэх шаардлагатай тулгамдсан асуудал хэвээр байна. Сүүлийн жилүүдэд гэр хорооллын тэлэлтийг хязгаарлах, хуримтлагдсан бэрхшээлтэй асуудлуудыг шийдвэрлэх зорилтод хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлж ирсэн ч мэдэгдэхүйц эерэг өөрчлөлт гарсангүй. Гэр хорооллын тэлэлтийг бууруулах, орчин нөхцлийг сайжруулахад томоохон хот суурины дахин төлөвлөлтийг шат дараатайгаар хийх, орон нутагт ажлын байр бий болгох замаар шилжилт хөдөлгөөнийг сааруулах нь үр дүнтэй гэж үзэж байна. Эдгээр ажлуудыг зохион байгуулахад их хэмжээний хөрөнгө оруулалт, санхүүжилт шаардлагатай тул урт хугацаатай, хямд санхүүжилтийг гадны донор, банк, санхүүгийн байгууллагаас босгох, хөрөнгийн зөв зохистой зарцуулалтыг хянах механизмыг бүрдүүлэх шаардлагатай юм.
- Өнгөрсөн жилүүдэд Монгол Улсын Засгийн газар орон сууцжуулах хөтөлбөрүүдийг амжилттай хэрэгжүүлж, тодорхой үр дүнд хүрсэн. Орон сууцны ипотекийн зээлийн хямд эх үүсвэрийг бий болгосноор иргэдийн худалдан авах чадварт тохирсон орон сууцыг урт хугацаанд ипотекийн зээлээр хөнгөлттэй авах нөхцлийг бүрдүүлж, орон сууцны хүртээмжийг нэмэгдүүлэх боломжтой. Дэд бүтцийн хангамжийн нийлүүлэлт эрэлтээ гүйцэхгүй байгаагаас үүдэн дэд бүтэц харьцангуй хөгжсөн хотын төв орчмын газрын үнийн өсөлт, барилгын материалын дотоодын үйлдвэрлэлийн хүрэлцээгүй байдлаас үүдэн орон сууцны барилгын үнэ иргэдийн бодит худалдан авах чадвараас давсан. Цаашид гэр хорооллыг дахин төлөвлөх замаар газар чөлөөлж, төлөвлөлттэйгээр орон сууцны хорооллуудыг бий болгосноор нийлүүлэлтийг нэмэгдүүлэн орон сууцны үнийг бууруулах бололцоотой гэж үзэж байна.
- Өнгөрсөн хугацаанд ундны ус түгээх байруудын тоог нэмэгдүүлснээр иргэдийг баталгаат ундны усаар хангах нөхцөл бүрдсэн. Гэсэн хэдий ч гэр хороолол болон хөдөө орон нутагт усны хангамж зорилтот түвшинд хүрээгүй, усны бохирдлоос үүдсэн өвчлөл гарсаар байна. Гэр хорооллын айлуудад түгээж буй усны үнэ бодит зардлаас хэт доогуур байдаг нь ус хангамжийг сайжруулахад хүндрэл учруулж байгаа үндсэн шалтгаан болдог. Цаашид цэвэр усны үнэ, хэрэглээнээс гарсан бохир усыг татан зайлуулах үйлчилгээний үнэ, тарифыг дулаан, цахилгаан, түлш, шатахуун, сэлбэг хэрэгслийн үнэ болон инфляцийн өсөлттэй уялдуулан бодит өртөг, зардалд нь нийцүүлэн тухай бүрд нь шинэчлэн тогтоох шаардлагатай байна.
- Хэрэглэгчдийн өсөн нэмэгдэж буй хэрэгцээг тасралтгүй, найдвартай ханган ажиллах нийтийн аж ахуйн үйлчилгээний байгууллагууд нь бие даан ажиллах санхүүгийн чадамжтай байх нөхцөлийг бүрдүүлэхийн тулд тухайн орон нутгаас иргэдийн амьжиргааны түвшин, худалдан авах чадварт нь нийцүүлэн тодорхой татаас, нөхөх олговрыг олгож, дэмжлэг үзүүлэн ажиллах шаардлагатай. Ус хангамжийг нэмэгдүүлэхээс гадна

зохисгүй хэрэглээг бууруулах нь усны нөөцийн хомсдлоос сэргийлэх үндсэн арга зам болох юм. Иргэдэд усыг гамтай хэрэглэх сэтгэлгээг төлөвшүүлэхэд анхаарч, хэрэглэгчдийг тоолууржуулсанаар Монгол Улс усны зохисгүй хэрэглээг бодитой бууруулж чадсан.

- Ард, иргэдээ эрчим хүчээр бүрэн хангах нь Монгол Улсын Засгийн газрын үндсэн зорилтуудын нэг. Эрчим хүчний салбарт оруулсан гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулалтын үр дүнд дотоодын үйлдвэрлэх хүчин чадал жилээс жилд өсч, эрчим хүчний тасалдал буурсаар байгаа. Хэдий тийм ч эрчим хүчний хэрэглээгээ дотооддоо бүрэн хангах хэмжээнд хүрээгүй байна. Одоогоор ажиллаж байгаа томоохон цахилгаан, дулааны станцуудын тоног төхөөрөмжийн насжилт өндөр болсон нь эрчим хүчний аюулгүй ажиллагаанд нөлөөлж болзошгүй юм. Иймд эрчим хүчний салбарт хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлж, тоног төхөөрөмжийн шинэчлэл хийх зайлшгүй шаардлага үүсээд байна.
- Сүүлийн жилүүдэд Монгол Улсын Засгийн газраас авто тээврийн салбарт түлхүү хөрөнгө оруулж ирсэн. Монгол Улс 21 аймгийн төвөө нийслэл хоттой хатуу хучилттай авто замаар холбох зорилтыг дэвшүүлэн ажиллаж байгаа бөгөөд энэ ажил 2016 онд дуусах төлөвлөгөөтэй байна. Авто тээврийн салбарт хийгдсэн дээрх ажлын хүрээнд зорчигч болон ачаа тээвэр, бараа эргэлт нэмэгдэж, орон нутгийн эдийн засагт эерэг нөлөөлөл үзүүлэх болсон. Цаашид авто замын чанарыг сайжруулах, олон улсын стандартад нийцүүлэх шаардлага бий. Үүний тулд дотоодын мэргэжилтэй ажиллах хүчийг өндөр хөгжсөн улс орнуудад бэлтгэх, инженерүүдийг дахин мэргэшүүлэх нь чухал юм. Төмөр замын сүлжээг төр, хувийн хэвшлийн хамтын ажиллагааны хэлбэрүүдэд тулгуурлан өргөжүүлэх, экспортын барааны тээвэрлэлтийг төмөр замаар дамжуулан хийхээр зорьж байна.

6.8. “ХОТЖИЛТЫН ШИНЭ ХӨТӨЛБӨР”-Т ТУСГАХ БОЛОМЖТОЙ ИРЭЭДҮЙД ЭДГЭЭР САЛБАРТ ТУЛГАРЧ БОЛЗОШГҮЙ СОРИЛТ, АСУУДЛУУД

- Гэр хорооллын орчин, нөхцлийг сайжруулах нь дан ганц хотын захиргаа, Засгийн газрын шийдвэрлэх асуудал биш юм. Хотын иргэдийн идэвхитэй оролцоонд тулгуурлан дээрх асуудлыг шийдвэрлэх боломжтой. Иймд хот төлөвлөлтийн үйл ажиллагаанд иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх, тэдний ашиг сонирхолыг тусгах нь эерэг үр дүнд хүргэх болно. Хот, суурин газрын дахин төлөвлөлтөд учрах томоохон бэрхшээлүүдийн нэг нь иргэдийн газар чөлөөлөлтөд хандах хандлага юм. Газар чөлөөлөх үйл явц удааширсанаар төлөвлөгөөт ажлын хэрэгжилт удаашрах болзошгүй юм. Иймд газар чөлөөлөх ажиллагааг иргэдэд үнэн, зөвөөр ухуулан таниулан, иргэдийн эрх зөрчигдөж болзошгүй эрсдлийг харгалзан хөндлөнгийн хяналт, мониторингийн тогтолцоог бий болгох нь чухал. Хот, суурин газрыг дахин төлөвлөх ажлын зэрэгцээ хөдөө орон нутгаас шинээр шилжин суурьшигчдын асуудлыг хэрхэн зохицуулах нь мөн л тулгамдсан асуудал байх болно. Хөдөө орон нутагт аятай амьдрах орчин бүрдүүлэх, ажлын байр бий болгохгүйгээр шилжин ирэгсдийн урсгалыг сааруулах бололцоогүй юм. Ирэх жилүүдэд Засгийн газар болон орон нутгийн захиргааны хувьд гэр хорооллын дахин төлөвлөлттэй холбоотой

санхүүжилтийн эх үүсвэрийг урт хугацаанд хангах, орон нутагт тогтмол ажлын байр бий болгох нь томоохон сорилт байх болно.

- Иргэдийн худалдан авах чадварт тохирсон, шаардлага хангасан орон сууцны нийлүүлэлтийг нэмэгдүүлэхэд төр, засгаас эрчимтэй анхаарч ажиллах хэрэгцээ бий. Үүний тулд дэд бүтцийн салбарт хөрөнгө оруулалт хийж, хангамжийг нэмэгдүүлэх нь нэн чухал байна. Иймд ирэх жилүүдэд дэд бүтцийн томоохон хөрөнгө оруулалтыг дотоодын эх үүсвэрээр хангах бололцоо сулрах нь орон сууцны үнийг бууруулж, иргэдийн худалдан авах чадварт нийцүүлэх ажлыг удаашруулах болзошгүй байна.
- Уур амьсгалын өөрчлөлтөөс үүдэн томоохон гол, мөрнүүд ширгэх, усны түвшин нь буурах хандлага эрчимтэй явагдаж байна. Үүнтэй холбоотойгоор зарим газар нутагт усны хомсдол нэгэнт үүсээд эхэлсэн. Цаашид иргэдийг баталгаат ундны усаар хангах асуудал улам бүр хүндэрч болзошгүй юм. Иймд усны зохистой хэрэглээг эртнээс төлөвшүүлэх, усыг нөөцлөх, дахин ашиглах, борооны усыг ашиглах, ус бага ашигладаг шинэ технологи руу шилжих гэх мэт хэмнэлттэй хэрэглээнд шилжих зүй ёсны шаардлага тулгарч байна.
- Монгол Улсын томоохон хот, суурингуудад ажиллаж байгаа цэвэрлэх байгууламжуудын насжилт өндөр, техник, технологийн хувьд хоцрогдсон, урсгал засварыг цаг тухай бүрд нь хийж чадаагүйгээс үүдэн үйл ажиллагааны доголдол үүсэх болсон. Цэвэрлэх байгууламжуудын элэгдлээс үүдсэн гэнэтийн зогсолтын улмаас бохир усыг гүйцэд цэвэрлэлгүй гол, мөрөнд нийлүүлэх, байгаль орчныг бохирдуулах эрсдэл үүсч байна. Иймд цэвэрлэх байгууламжуудын шинэчлэлийн асуудлыг ойрын ирээдүйд шийдвэрлэх зайлшгүй шаардлага бий болж байна.
- Эрчим хүчний салбарын алдагдалтай ажиллагааг бууруулах, цахилгаан, эрчим хүчний үнийг үйлдвэрлэлийн зардлын бодит түвшинд нь хүргэх хэрэгцээтэй байна. Төрөөс эрчим хүчний үйлдвэрлэлийн бодит зардлаас доогуур үнэ тогтоосноос салбарт хөрөнгө оруулах бололцоог бууруулж, тоног төхөөрөмж, технологийн шинэчлэл хийгдэхгүй удсанаар өрсөлдөх чадвар сулрах сөрөг нөлөө үзүүлж байна. Эрчим хүчний үнийг бодит түвшинд хүргэж чадсанаар эрчим хүчний салбарт техник, технологийн шинэчлэл хийгдэх нөхцөл бүрдэж, цаашид хямд найдвартай эх үүсвэрээр иргэдээ хангах нөхцөл бүрдэнэ. 2030 онд сэргээгдэх эрчим хүчний суурилагдсан чадлыг нийт эрчим хүчний 30%-д хүргэхэд Эг, Шүрэнгийн УСЦ ашиглалтанд оруулах шаардлагатай. Дулааны цахилгаан станцуудад тохируулга хийх нь эвдрэл, гэмтэл гарахад нөлөөлдөг тул түргэн (маневирлах) хөрвөх боломжтой усан цахилгаан станцыг байгуулах нь тулгамдсан асуудал болж байна.
- Хүн амын тал хувь нь амьдардаг Улаанбаатар хотын хүн амын өсөлтөөс шалтгаалан авто замын ачаалал өндөр байгаа нь тулгамдсан асуудал болоод байна. Замд үүсэх түгжрэний улмаас эдийн засаг болон байгаль орчинд учруулах сөрөг нөлөөлөл их байдаг. Иймд хотын тээврийн асуудал нь ирэх жилүүдэд шийдвэрлэх чухал асуудал юм. Улаанбаатар хотын хөдөлгөөнт чадварыг сайжруулах нийтийн тээврийн үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, газар доогуурх тээврийн сүлжээг бий болгож, метро тавих зэрэг нь хөрөнгө оруулалт ихээр шаардах ч хэрэгжүүлэх

шаардлагатай тулгамдсан асуудал болно. Монгол Улс нь хүн ам сийрэг, өргөн уудам нутаг дэвсгэрт тархан суурьшдаг тул алслагдсан сумд руу авто зам тавих нь эдийн засгийн алдагдалтай байдаг. Иймд ачаа, хүн тээврийн үйлчилгээг агаарын зам ашиглан хөгжүүлэх зайлшгүй шаардлага үүсч байна. Энэ хүрээнд орон нутагт нисэх зурвас барих, нисэх бүрэлдэхүүнд шинэчлэл хийх хэрэгцээ үүсч байгаа юм.

7. ХЭМЖҮҮРҮҮД

Хэмжүүр	1996	2006	2013	Эх сурвалж	
Гэр хороололд (ядуусын) амьдардаг хүн амын эзлэх хувь	35.5%	33.2%	23.3%		
Шаардлага хангасан орон сууцад амьдардаг хүн амын эзлэх хувь					
Баталгаат ундны ус хэрэглэдэг хот, суурин газрын хүн амын эзлэх хувь	62.0	68.6	75.0		
Шаардлага хангасан ариун цэврийн байгууламжтай хот, суурин газрын хүн амын эзлэх хувь	30%	40%	45%		
Хог тээврийн тогтмол үйлчилгээ авах боломжтой хот, суурин газрын хүн амын эзлэх хувь	100	100	100		
Дотоодын цэвэр эрчим хүч хэрэглэх боломжтой хот, суурин газрын хүн амын эзлэх хувь					
Нийтийн тээврийн үйлчилгээ авах боломжтой хот, суурин газрын хүн амын эзлэх хувь		44	52		
Хотын тогтвортой хөгжлийг хангахад зориулсан төвлөрлийг сааруулах түвшин	Бүс нутаг, орон нутгийн удирдлагын оролцоог хангасан хот, хотжилтын асуудлаар гарсан бодлого, эрх зүйн баримт бичгийн эзлэх хувь 1996 оноос өнөөг хүртэл				
		Улсын төсвөөс орон нутгийн төсөвт хувиарлагдаж байгаа орлого, зарлагын эзлэх хувь	Орон нутгийн орлогод улсын төсвөөс олгох татаасын хувь 7.46%, орон нутгийн зарлагад эзлэх улсын төсвөөс олгосон татаас 7.5%	Орон нутгийн орлогод улсын төсвөөс олгох татаасын хувь 59.2%, орон нутгийн зарлагад эзлэх улсын төсвөөс олгосон татаас 62.7%	Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан, http://1212.mn
		Орон нутгийн зарлагад өөрийн эх үүсвэрийн орлогын эзлэх хувь	Орон нутгийн өөрийн орлого 89016.4 сая.төгрөг, нийт зарлага 95574.1 сая.төгрөг буюу	Орон нутгийн өөрийн орлого 775854.2 сая.төгрөг, нийт зарлага 1794118.8	Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан, http://1212.mn

			93%	сая.төгрөг буюу 43%	
Хүн амын амьжиргаа, хөдөлмөр эрхлэлт, эдийн засгийн хөгжлийг дэмжих хотын хөгжлийн бодлогыг боловсруулж хэрэгжүүлсэн хот, орон нутгийн эзлэх хувь	4.0%	12.5%	45.8%		Орон нутгийн вэбсайт
Хотын хамгаалалт, аюулгүй байдлын стратеги боловсруулж хэрэгжүүлсэн хот, орон нутгийн эзлэх хувь	4.0%	12.5%	12.5%		Орон нутгийн вэбсайт
Хотын хүн амын өсөлттэй уялдуулан тогтвортой, нөхөн сэргэх чадвартай хотын төлөвлөгөө, дизайн боловсруулж хэрэгжүүлсэн хот, орон нутгийн эзлэх хувь	4.0%	12.5%	45.8%		Орон нутгийн вэбсайт
Хот, суурин газрын бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн ДНБ-д эзлэх хувь	61%	72%	72%		Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан, http://1212.mn